

RTA4580015 ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

กฎหมายตราสามดวง : แฉ่นส่องสังคมไทย

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ ๓

ศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย "กฎหมายตราสามดวง: เปิดมรดกกฎหมายไทยโบราณสู่สังคมโลก"

ในความสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

กฎหมายตราสามดวง: แนวนองสั้งคมไทย

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑

สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

วีรวัลย์ งามสันติกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ในความสนับสนุน ของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

จัดพิมพ์เผยแพร่โดยการสนับสนุน ของ
กองทุน ดำเนิน เลขาฯ เพื่อประวัติศาสตร์

๒๕๕๗

กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑
สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร
บรรณาธิการ
วีรวัลย์ งามสันติกุล
ผู้ช่วยบรรณาธิการ

พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๔๗ จำนวน ๑๐๐๐ เล่ม สงวนลิขสิทธิ์
ISBN 974-9633-31-8

ราคา ๑๘๐ บาท
จำนวน ๑๗๖ หน้า

ข้อมูลทางบรรณานุกรม กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑ "สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง"
--- กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗. ๑๗๖ หน้า, ๑. ไทย---ประวัติศาสตร์ ๒. กฎหมาย
I. สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง II. วินัย พงศ์ศรีเพียร บ.ก.

จัดทำโดย ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐
ศาลาพระแก้ว โทร. ๐-๒๒๑๘-๗๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๕๕-๔๔๔๑
สยามสแควร์โทร. ๐-๒๒๑๘-๔๘๘๘ โทรสาร ๐-๒๒๕๔-๔๔๔๕
มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร ๐-๕๕๒๖-๐๑๖๒-๕
มทส (ม.เทคโนโลยีสุรนารี) จ.นครราชสีมา โทร. ๐-๔๔๒๑-๖๑๓๑-๔
ม.บูรพา จ.ชลบุรี โทร. ๐-๓๘๓๙-๔๘๕๕-๙ โทรสาร ๐-๓๘๓๙-๓๒๓๓
Call Center: ๐-๒๒๕๕-๔๔๓๓
<http://www.chulabook.com>

รูปเล่มและออกแบบปก โดย วีรวัลย์ งามสันติกุล

พิมพ์ที่ เพ็ญฟ้า โทร ๐ ๒๘๙๕ ๑๕๐๐

คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีนโยบายส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การพัฒนานักวิจัยให้มีขีดความสามารถมากขึ้น รวมถึงการสร้างสำนึกในการทำงานแบบเป็นคณะและในเชิงสหสาขาวิชา และการวิจัยเพื่อการพัฒนา สกว. ถือเป็นนโยบายสำคัญในการส่งเสริมงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะในการส่งเสริมงานวิจัยที่เป็นงานบุกเบิกพรมแดนความรู้ใหม่ ซึ่งควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยรุ่นใหม่เพื่อรองรับความคาดหวังของวิชาการและสังคม

ผมจึงรู้สึกยินดีที่โครงการวิจัยของ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" ได้ดำเนินการมาอย่างมีประสิทธิภาพ และได้เริ่มจัดพิมพ์ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งผ่านการตรวจสอบและได้รับความเห็นชอบจากผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการออกเผยแพร่เป็นลำดับ

สกว. เชื่อว่า ผลงานวิจัยในโครงการนี้ มีสถานภาพเป็นงานระดับอ้างอิงได้ดียิ่งสำหรับผู้สนใจไทยศึกษาในด้านต่างๆ เป็นการปูพื้นฐานและอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งถือเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของไทยและศึกษาได้ยากที่สุดด้วย

นอกจากความจริงที่ว่า ผลงานจากโครงการวิจัยนี้จะช่วยเพิ่มพูนปัญญาแก่สังคมไทยแล้ว สกว. ยังยินดีที่ได้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์มรดกด้านภูมิปัญญาของไทย และส่งเสริมการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ในโอกาสที่ประมวลกฎหมายตราสามดวงจะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ทั้งนี้ ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิจัยที่เกิดจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. นี้จะเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการไทยอย่างกว้างขวางต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง)
ผู้อำนวยการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำหน้าหน้าโครงการ

โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก” เป็นโครงการที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ได้ให้การสนับสนุนแก่ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโสของสกว. มี
กำหนดระยะเวลา ๓ ปี (กันยายน ๒๕๕๕ - สิงหาคม ๒๕๕๘) โดยมีจุดประสงค์
ที่จะส่งเสริมการวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พัฒนาศักยภาพของ
นักวิจัยรุ่นใหม่ และส่งเสริมการวิจัยเป็นคณะในเชิงสหสาขาวิชา

โครงการวิจัยนี้ดำเนินมาได้โดยการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่าง
นักวิจัยรุ่นใหม่จากต่างสาขาวิชาและสถาบันกันกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ
ประจำโครงการรวมทั้งหมด ๒๘ ท่าน การศึกษากฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็น
มรดกด้านภูมิปัญญาของไทยและเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของ
ชาติ ยังไม่ปรากฏว่า มีนักวิชาการกลุ่มใดได้ทำการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งและ
เป็นระบบ แม้กฎหมายตราสามดวงจะได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการ
ทั้งไทยและต่างประเทศในบางลักษณะตลอดระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษที่
ผ่านมา

การศึกษากฎหมายตราสามดวงใหม่ทั้งระบบนี้เกิดขึ้น เพื่อเป็นการ
รำลึกถึงการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะนักปราชญ์ราชบัณฑิตจำนวน ๑๑ ท่าน ชำระ
ประมวลกฎหมายไทยขึ้นใหม่ เพื่อเป็นหลักแก่แผ่นดินเมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๔๘ เพราะฉะนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ใน
พ.ศ. ๒๕๔๘ ในทางปฏิบัติแล้ว กฎหมายตราสามดวง ได้เป็นรากฐานของ
ระบบ และกระบวนการยุติธรรมของไทยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่มีการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล
ของไทยให้เป็นแบบตะวันตก

กฎหมายตราสามดวงมิได้เป็นเพียงนิติวรรณกรรมธรรมดาเท่านั้น แต่
ยังเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ผู้สนใจศึกษาเข้าใจถึงที่เป็น

รากฐานของสังคมไทยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาด้านนิติศาสตร์
อักษรศาสตร์ คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ค่านิยมสังคม สภาพเศรษฐกิจ
วัฒนธรรม และสังคม ตลอดจนพัฒนาการด้านการเมืองและการปกครอง
ซึ่งยังคงมีอิทธิพลยังลึกจนถึงทุกวันนี้ การศึกษาสารัตถะในกฎหมาย
ตราสามดวงทำให้สังคมไทยร่วมสมัยได้เข้าใจตนเองมากขึ้น และเห็นรอยต่อ
ทางวัฒนธรรมระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และเมื่อมองไปข้างหน้า ผลการวิจัย
ของโครงการฯ ควรจะเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การศึกษาสังคมไทยในเชิง
พฤติกรรมศาสตร์ต่อไป

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ของโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” จะปรากฏออกมาสองชุด
ด้วยกัน คือ

ชุดแรกจะเป็นผลงานการชำระกฎหมายตราสามดวงจำนวน ๑๐ เล่ม
โดยมีการจัดหมวดหมู่ใหม่เพื่อให้ นักวิชาการใช้ประโยชน์ได้สะดวกขึ้น

อีกชุดหนึ่งจะเป็นผลงานของนักวิจัยในการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหา
กฎหมายตราสามดวงในแง่มุมสำคัญต่างๆ ซึ่งจะได้พิมพ์เผยแพร่เป็นลำดับ
ไปจนกว่าจะเสร็จสิ้นโครงการ ผลงานทั้งหมดย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้หาก
ปราศจากการอุทิศตนอย่างกระตือรือร้นของผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการและ
การทำงานอย่างตั้งใจของนักวิจัยเจ้าของผลงานแต่ละเรื่อง

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยฯ นี้ ผมใคร่ขอขอบคุณสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ความสนับสนุนการทำงานของคณะนักวิจัย
เป็นอย่างดี ขอขอบคุณคณะกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง “แปดผู้พี่”
ของโครงการนี้ และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล อาจารย์
จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ผมและคณะนักวิจัยใคร่ขอขอบพระคุณ พลตรี
หม่อมราชวงศ์ ศุภวัณณย์ เกษมศรี เป็นกรณีพิเศษในฐานะที่ท่านได้เอื้อเพื่อ
แนะนำเอกสารหายากจำนวนมาก และท่านเป็นเสมือนตระลาการทางวิชาการ
เกือบทุกครั้งที่คุณของเราต้องร่วมวินิจฉัยประเด็นปัญหาที่สำคัญ ซึ่งช่วย
ทำให้การทำงานค้นคว้าของนักวิจัยดำเนินไปอย่างราบรื่น

ผลงานวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เมื่อทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว แม้ว่าดีอย่างไรก็ย่อมไม่เกิดประโยชน์แก่วงวิชาการและสังคม ถ้าหากว่าถูกนำไปไว้บนหิ้ง ผมจึงใคร่ขอขอบพระคุณทุกหน่วยงาน องค์กร และท่านที่ได้กรุณาสับสนุนให้มีการจัดพิมพ์ผลงานวิจัยของโครงการฯ ที่จะออกไปเป็นลำดับเพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาภูมิปัญญาของสังคมไทย

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

หัวหน้าโครงการฯ

๑ สารบัญ ๑

คำนำ

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หัวหน้าโครงการ

ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" ๑

วินัย พงศ์ศรีเพียร

กฎหมายตราสามดวง:

การศึกษาค้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์ ๓๓

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ

ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวง

กับกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ที่พบในหัวเมืองต่างๆ ๖๑

จักรฤทธิ อุทโซ

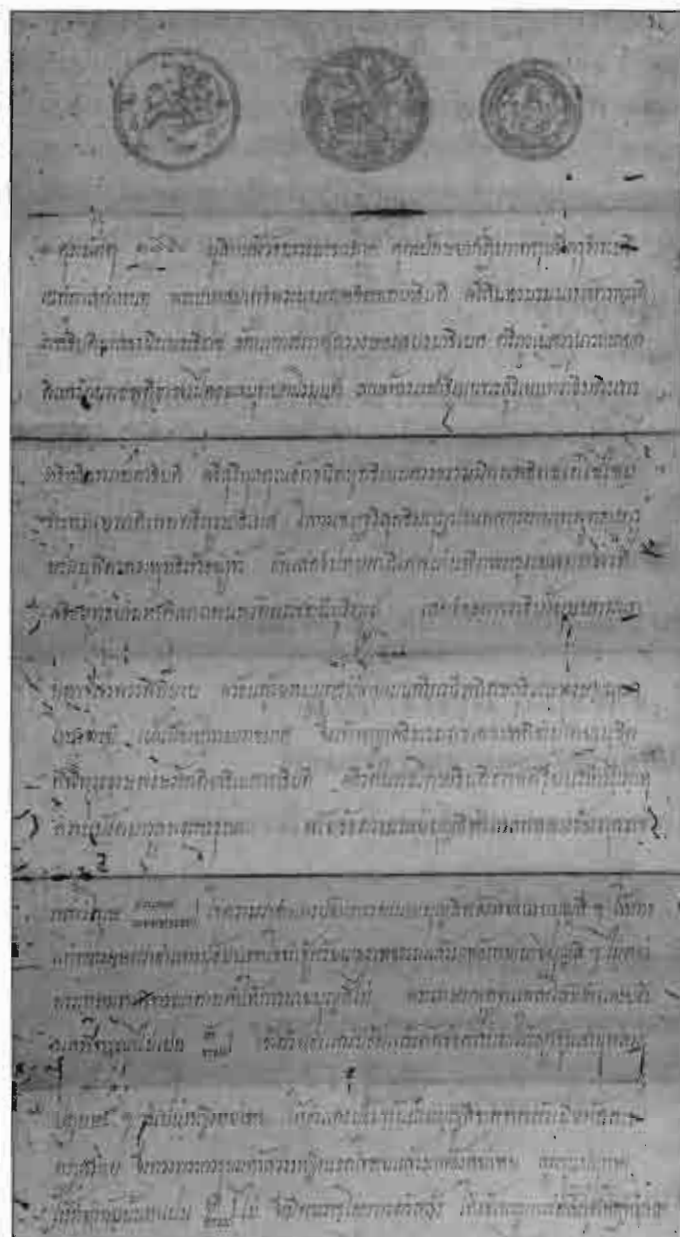
สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษา

กฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ ๑๑๗

วิรัช งามสันติกุล

เกี่ยวกับผู้เขียน ๑๖๗

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและคณะนักวิจัย ๑๖๘

หน้าประกาศพระราชปรารภ

ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย"

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑

กฎหมายตราสามดวง คือชื่อเรียกประมวลกฎหมายซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดให้ชำระขึ้นและประกาศใช้เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ดังนั้นประมวลกฎหมายฉบับนี้จึงจะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ในโอกาสนี้ประชาชนคนไทยควรจะได้ทำความรู้จักนิติวรรณกรรมหรือวรรณกรรมกฎหมายนี้ ซึ่งเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญที่สุด และเป็นมรดกความทรงจำของโลก

ที่กล่าวว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นนิติวรรณกรรมสำคัญของโลกเพราะว่า เป็นเอกสารที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วมศตวรรษ มีนักวิชาการได้ศึกษากฎหมายตราสามดวงมาแล้วค่อนข้างมาก และหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา ก็ได้มีการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในระดับชาติและระดับนานาชาติมาแล้วหลายครั้ง^๑ อย่างไรก็ตาม ยังไม่เคยมีนักวิชาการท่านใดหรือคณะนักวิจัยกลุ่มใดได้ทำการศึกษากฎหมายตราสามดวงในระดับลึกซึ่งลงไปถึงการชำระตรวจสอบต้นฉบับ และจัดทำคำอธิบายศัพท์เก่าที่คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจแล้ว

๑ ดู, วิรุฬห์ งามสันติกุล, "สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ", เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร. (ลงพิมพ์ใหม่ในหนังสือเล่มนี้)

โบราณศัพท์ที่เข้าใจยากนี้เป็นอุปสรรคยิ่งใหญ่อต่อการใช้กฎหมายตราสามดวงในการศึกษาเรื่องของไทย

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยตระหนักถึงปัญหานี้ จึงดำริที่จะชำระตรวจสอบต้นฉบับ จัดทำอรรถาธิบาย และศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะที่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ และวัฒนธรรมไทย โดยได้จัดตั้ง “คณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง” ประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ จำนวน ๒๕ ท่าน มี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ไทย เป็นประธาน ทั้งนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้การชำระตรวจสอบต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงเสร็จสมบูรณ์ภายใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ในขณะเดียวกัน เพื่อให้การศึกษากฎหมายตราสามดวงสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. ซึ่งได้รับรางวัลทุนวิจัย จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นระยะเวลา ๓ ปี ได้เริ่มดำเนินการโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” โดยระดมนักวิจัยรุ่นใหม่จำนวน ๑๗ ท่านจากมหาวิทยาลัยและหน่วยงานต่างๆ เพื่อทำการศึกษากฎหมายตราสามดวงในระดับลึก ทั้งนี้โดยมีคณะที่ปรึกษาอาวุโสทั้งไทยและต่างประเทศ จำนวน ๑๐ ท่าน กำกับดูแล ในบรรดาที่ปรึกษาทั้ง ๑๐ ท่านนี้มี ศาสตราจารย์ดร. ประเสริฐ ณ นคร พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี และ อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ รวมอยู่ด้วย ผลงานจากการชำระตรวจสอบและศึกษากฎหมายตราสามดวง จะได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในรูปของหนังสือชุดที่จะได้จัดพิมพ์ต่อไป และในรูปของบทความทางวิชาการ ซึ่งทยอยลงพิมพ์ในวารสารทางวิชาการต่างๆ

การศึกษากฎหมายตราสามดวงมีความสำคัญด้านวิชาการในข้อที่ว่า เอกสารนี้เป็นแหล่งข้อมูลที่นักวิชาการทุกสาขาสามารถนำไปใช้เพื่ออธิบายเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังคมไทยได้เกือบทุกเรื่อง ตัวอย่างเช่น ในด้านประวัติศาสตร์ กฎหมายตราสามดวงเป็นเสมือนข้อมูลชั้นต้นที่จะใช้ในการตรวจสอบพระราชพงศาวดารซึ่งส่วนใหญ่วิเคราะห์ขึ้นในสมัยหลัง ประเด็นที่สำคัญมีหลายประเด็น อาทิ สถาบันการเมืองการปกครองของไทยและระบบการปกครองของไทยในสมัยอยุธยา พัฒนาการของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในด้านอักษรศาสตร์ นักวิชาการสามารถ

ศึกษาลักษณะการใช้ภาษาไทยและประวัติความเป็นมาของคำเก่า ซึ่งอาจจะเลิกใช้ไปแล้ว หรือมีความหมายที่เปลี่ยนไป รวมทั้งลักษณะของภาษาบาลีแบบไทย ส่วนทางด้านนิติศาสตร์ นักกฎหมายสามารถศึกษาแนวคิดพื้นฐานของกฎหมายไทย และผลกระทบที่มีต่อสังคมไทยโดยส่วนรวม นอกจากนี้ เรื่องที่นักวิชาการควรให้ความสนใจอย่างมาก ก็คือ ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านราชประเพณี พิธีกรรม คติความเชื่อ และการดำเนินชีวิตของคนไทยสมัยก่อน

เนื้อหาในกฎหมายตราสามดวงยังแสดงให้เห็นความต่อเนื่องระหว่างอดีตกับปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค่านิยมและแนวคิดที่ยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบัน เช่น การให้ความสำคัญแก่ยศศักดิ์และชาติภูมิ ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์และพรรคพวก ความสำคัญของระบบราชการและข้าราชการ เป็นต้น ความสำคัญอีกประการหนึ่งของกฎหมายตราสามดวงคือ ข้อเท็จจริงที่ว่าประเทศสยามได้ใช้ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ สืบมาจนถึงสมัยปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทยให้เป็นแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระนั้นก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันในบรรดานักวิชาการกฎหมายว่า แนวคิดด้านนิติศาสตร์ของไทยในสมัยโบราณ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณี หลักเหตุผล หลักความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน และหลักการกำหนดโทษไว้ก่อนข้างรุนแรงเพื่อปรามผู้ซึ่งจะกระทำความผิด มีประสิทธิภาพในการควบคุมสังคมไทยให้มีความสงบเรียบร้อย

๒

การที่รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้มีการชำระกฎหมาย ใน พ.ศ. ๒๓๔๘ นั้น ไม่ได้หมายความว่า ประเทศสยามมิได้มีประมวลกฎหมายที่สมบูรณ์มาก่อนหน้านั้น วัฒนธรรมด้านกฎหมายของไทยได้เจริญรุ่งเรืองมาก นักจดหมายเหตุชาวตะวันตก เช่น เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เคยอธิบายไว้ว่า ประมวลกฎหมายไทยประกอบด้วย พระธรรมนูญ พระตำรา และพระราชกำหนด เมื่อครั้งที่มีการชำระกฎหมาย พ.ศ. ๒๓๔๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชดำรัสว่า กฎหมายที่หลงเหลือมาจาก

หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แก่พม่า ใน พ.ศ.๒๓๑๐ มีเพียง ๑ ใน ๑๐ ประเทศสยามจึงมีตัวบทกฎหมายที่สมบูรณ์มาก เพราะประมวลกฎหมายที่ชำระใหม่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ยังมีจำนวนมากอย่างที่เห็นกันอยู่

กระนั้นก็ตาม แม้ในสมัยจักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา) มหาอำนาจตะวันตก ซึ่งหาเหตุผลเมืองขึ้นได้กล่าวหาว่า กระบวนการยุติธรรมของไทยและชาติตะวันออกอื่นล้าหลังและป่าเถื่อน แต่ทัศนะนี้ขัดกับทัศนะของนักสังเกตรัฐชาวตะวันตกในสมัยก่อนหน้านั้นอย่างชัดเจน เช่น เยเรมีอัส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) ชาวฮอลันดาซึ่งเข้ามาอยู่ในพระนครศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. ๑๖๒๙-๑๖๕๖) ได้เขียนบรรยายว่า

“ตัวบทกฎหมายเก่าแก่ของประเทศสยามนั้นดีมาก และได้รับการยกย่องอย่างสูง แต่แทนที่พระเจ้ากรุงสยามจะได้ยึดถือกฎหมายเหล่านี้ให้สมกับที่ได้รับการบัญญัติขึ้นมาเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศและพระนาม มีกฎหมายเพียงไม่กี่พระโอรสที่บังคับใช้กันด้วยการที่ทรงใช้พระราชอาญาสิทธิที่ล่งลักกฎหมาย พระเจ้ากรุงสยามจึงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด พระโอรสต่าง ๆ ถูกปรับให้สอดคล้องกับพระราชประสงค์ ถูกเปลี่ยนแปลง และแก้ไขให้วิปลาดไปตามผลประโยชน์ และความพึงพอใจของพระองค์ ความซื่อสัตย์และความโลภที่ติดเป็นสันดานของขุนนาง ทำให้การตัดสินใจและคดีอาญาดำเนินไปอย่างเลวร้าย จนกระทั่งผู้มีอำนาจ และผู้บังคับสามารถชนะคดีโดยการใช้สินจ้างสินบนและวิธีการสกปรกอื่นๆ โดยที่พวกเขาจนเท่านั้นเป็นฝ่ายที่ทนทุกข์ทรมาน ทั้งๆ ที่มีกฎหมายที่ดีเยี่ยมอยู่แล้ว รวมทั้งสิ่งที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเหมาะสมในทุกๆ คดีก็ตาม...”^๒

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ นักจดหมายเหตุชาวฝรั่งเศสชื่อ นิโคลาส แกร์แวส (Nicolas Gervaise) ได้กล่าวถึงระบบกฎหมายของไทยว่า

^๒Jeremias van Vliet, “Description of the Kingdom of Siam”, translated from the original Dutch into English by L.F. van RAVENSWAAY. *The Journal of the Siam Society*, 7, I (1910), 10.

“ถ้าความสัติยชื่อของสุภาตระลาการมันคงเท่ากับภูมิปัญญาด้านกฎหมายที่บัญญัติขึ้นใช้ในประเทศสยาม คงไม่มีประเทศอื่นใดในโลกตะวันออก (Indies) ที่จะมีวัฒนธรรมสูงกว่าประเทศสยามไปได้ แต่ความโลภอย่างไม่มีขอบเขตซึ่งเป็นความชั่วร้ายที่สำคัญเหนืออื่นใดในประเทศนี้ ทำให้กฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ก็เพราะว่า แทบจะไม่มีผู้พิพากษาระลาการคนใดที่รับผิดชอบคดีแพ่งล้วนๆ พ้นจากความเสียผู้เสียคน เพราะตัดสินคดีด้วยอำนาจคติ หรือรับอำมศีลนิจซึ่งได้มาจากคู่คดี โดยไม่มีความละอาย คู่ความข้างใดที่อยู่ในฐานะจะให้สินบนได้มากกว่า ก็มักจะเป็นผู้พิพากษาระลาการยี่นดีที่จะเข้าข้างด้วย และผลก็คือ คู่ความผู้ให้สินบนจะชนะคดีไม่ช้าก็เร็ว ยกเว้นเสียแต่ว่า คดีของเขาจะฟังไม่ขึ้นจริงๆ ผู้พิพากษาจะระมัดระวังตัวมากขึ้นในการตัดสินคดีอาญา เนื่องจากพวกชาวสยามมีนิสัยชอบโยน และไม่ชอบการเสียเลือดเสียเนื้อ ฉะนั้นจึงไม่ค่อยตัดสินให้ผู้บริสุทธิ์เสียเลือดเสียเนื้อ”^๑

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บาทหลวงปาลเลกัวซ์ ผู้ซึ่งได้เคยทำการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์กฎหมายไทยว่า

“ข้าพเจ้าได้อ่านประมวลกฎหมายทั้งหมดแล้ว เห็นว่าส่วนใหญ่มีความเหมาะสมมาก สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติและปรับเข้าได้กับอุปนิสัย และชนบประเพณีของประชาชนที่สร้างกฎหมายนี้ขึ้น... ตุลาการผู้ใหญ่กับเจ้าเมืองทุกคน จะต้องมีการประมวลกฎหมายไปประจำชุดหนึ่ง แต่ก็ไม่ค่อยได้พิจารณา คดีกันตามตัวบทกฎหมายเท่าใดนัก ดังจะพิจารณาได้จากอุทธรณ์ต่อไปนี้: คดีทุกคดี ฟังพิจารณาพิพากษาให้สำเร็จลุล่วงไปภายในสามวัน แต่ตุลาการก็มักปล่อยคดีให้ยืดเยื้อไปตั้งสองปีหรือสามปี”^๒

นักจดหมายเหตุชาวตะวันตกซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมือคติดกับสังคมไทย ต่างมีความเห็นตรงกันว่า ระบบกฎหมายของประเทศสยามเป็นระบบกฎหมายที่ดีที่สุด

^๑Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, translated and edited by John Villiers. (Bangkok: White Lotus Co., Ltd., 1989), 75.

^๒ม่งเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐) หน้า ๓๓๖.

ของตะวันออก แต่กระบวนการยุติธรรมของไทยมีข้อบกพร่องตรงคณะตุลาการและผู้พิพากษา นั้นหมายความว่า ประมวลกฎหมายไทยนั้นดี แต่ความยุติธรรมเกิดจากผู้บังคับใช้กฎหมาย ความจริงประการนี้ สะท้อนอยู่ในตัวบทกฎหมายไทยเองในข้อที่ว่า เมื่อลูกความอุทธรณ์นั้น หมายถึง ร้องเรียนความประพฤติของตุลาการ (ตุลาการ) ว่าไม่เที่ยงธรรม อย่างไรก็ตาม สังคมมีพัฒนาการและค่านิยมของคนในสังคมก็เปลี่ยนไป ตัวบทกฎหมายจึงได้รับการแก้ไขตามหลักการที่ผู้ปกครองเห็นว่าเหมาะสม

๓

การจัดทำประมวลกฎหมายไทยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เกิดขึ้นในบริบททางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ที่ควรยกมากล่าวดังนี้ ในทางการเมือง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นภายหลังประเทศสยามได้ผ่านช่วงวิกฤตหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ และความจลาจลในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อทรงเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ทรงต้องบูรณะฟื้นฟูบ้านเมืองทั้งทางฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธจักร ข้างฝ่ายราชอาณาจักรหรือทางโลกย์ พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญแก่การจัดระบบการปกครองเพื่อเสถียรภาพทางการเมืองและความมั่นคงของบ้านเมือง ข้างฝ่ายพุทธจักร พระมหากษัตริย์ทรงต้องทำนุบำรุงการพระศาสนาเพื่อให้พระภิกษุปฏิบัติตนต้องตามพระวินัย ทางฝ่ายพุทธจักร ภายหลังบ้านเมืองผ่านช่วงวิกฤตมา การพระศาสนาได้เสื่อมโทรมลง พระภิกษุก็ไม่ได้ถือพระวินัยเคร่งครัด ดังนั้น จึงทรงอุปถัมภ์ ให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๓๑ รวมทั้งออกกฎหมายสงฆ์ต่อเนื่องจำนวน ๑๐ ฉบับ เพื่อให้พระปริยัติธรรมเป็นพื้นฐานแก่พระวินัยสงฆ์ และยังทรงสั่งสอนให้ประชาชนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นการวางรากฐานจริยธรรมแก่สังคม^๕

^๕ ศึกษาเพิ่มเติมใน วินัย พงศ์ศรีเพียร การพระศาสนาและการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, ปรัชญาชนประวัตินิติศาสตร์ รวมบทความเพื่อเป็นเกียรติแด่

ในขณะที่พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญทางฝ่ายพุทธจักร ทางฝ่ายราชอาณาจักรก็ต้องมีประมวลกฎหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์เป็นหลักค้ำจุนระบบการปกครองของบ้านเมือง เหตุที่ต้องมีการชำระประมวลกฎหมายใหม่ เพราะกฎหมายเก่าๆ สูญหายไปมากจนยากแก่การที่สุภาตระลาการและผู้พิพากษาจะตัดสินคดีความ โดยมีเอกสารอ้างอิงที่ถูกต้องตรงกัน อีกประการหนึ่ง ได้มีกรณีร้องเรียนว่า หลักการกฎหมายเดิมที่ตราการและผู้พิพากษาอ้างอิงในการตัดสินคดีความไม่เป็นธรรม เรื่องมีอยู่ว่า อำแดงป้อมฟ้องหย่านายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง ฝ่ายนายบุญศรีให้การแก่พระเกษมราชสุภาวดีฯ เจ้ากรมแพ่งเกษมว่า อำแดงป้อมนอกใจ ทำชั่วด้วยนายราชอรธรด ไม่ยอมหย่ากับอำแดงป้อม นายบุญศรี ร้องเรียนว่า พระเกษมพูดจาแพะโลม เข้าข้างอำแดงป้อม พระเกษมคัดข้อความมาให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษา ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษากันแล้วเห็นว่า เป็นกรณีหญิงขอหย่าชาย ให้อำแดงป้อมกับนายบุญศรีขาดจากผิวเมียกันตามกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงพิจารณาว่า หญิงเป็นฝ่ายนอกใจสามี แต่กลับฟ้องหย่าสามีได้ ไม่เป็นยุติไม่เป็นธรรม (ไม่ถูกต้อง) แต่เมื่อทรงเรียกเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาตรวจสอบกับฉบับหอหลวง และฉบับข้างที่ (ฉบับที่ทรงใช้ส่วนพระองค์) กฎหมายทั้งสามฉบับมีความตรงกันว่า หญิงขอหย่าชายได้ แม้ชายจะไม่ใช่เป็นฝ่ายผิด แม้กฎหมายเดิมจะเป็นเช่นนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นสภาพและสิทธิของสตรีที่มีอยู่มากในสมัยอยุธยา^๖ แต่ก็ทรงถือว่า เป็นหลักการที่ผิด ไม่เป็นสัตย์เป็นธรรม จึงโปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตจำนวน ๑๑ ท่าน ซึ่งประกอบด้วย อาลักษณ์ ๔ ท่าน ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๓ ท่าน และราชบัณฑิต ๔ ท่าน ร่วมกันชำระตรวจสอบพระราชกำหนด บทพระอัยการให้ถูกถ้วนมิให้เนื้อความผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ แล้วทรงพระอุตสาหะ “ทรงชำระดัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาดนั้นให้ชอบโดยยุติธรรมไว้” เพราะฉะนั้น การชำระกฎหมายในครั้งนี้จึงเป็นการชำระทั้งเนื้อความและหลักการ ซึ่งอาจจะทรงต้องการให้สอดคล้องกับการปฏิรูปสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ พ.ศ. ๒๕๔๔. ๗๕-๑๔๖.

^๖ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อธิบายว่า การให้สิทธิแก่สตรีในการขอหย่าได้ทั้งที่ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายมีชู้รัก ก็เพื่อหาทางออกให้แก่สตรีซึ่งอาจถูกสามีใช้สิทธิขยไปเป็นทาส

ประมวลกฎหมายที่ชำระเสร็จแล้ว ได้ทำต้นฉบับขึ้นไว้ ๓ ฉบับ แต่ละฉบับให้ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้ว อันเป็นตราของอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีผู้มียอำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง หมายความว่า ประมวลกฎหมายนี้มีผลบังคับใช้ทั้งราชอาณาจักร และนำไปเก็บไว้ที่ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง ไว้ที่หอหลวงฉบับหนึ่ง และศาลหลวงฉบับหนึ่ง

๕

มีคำกล่าวในภาษาไทยเช่นว่า “พวกดินโรงดินศาล” “คดีในสภาเร” และ “หัวหมอ” คำกล่าวเหล่านี้ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการร้องฟ้องคดีความ ซึ่งมีความหมายในทางลบทั้งสิ้น แต่การเดินคดีความ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการยุติธรรม และกระบวนการยุติธรรมเป็นวิธีการยุติข้อขัดแย้ง (conflict resolution) ของคนในสังคม การยุติข้อขัดแย้งในสังคม เป็นไปได้ทั้งแบบที่ไม่เป็นทางการและแบบที่เป็นทางการ ในเกือบทุกสังคม การยุติข้อขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนเริ่มต้นจากการอาศัยจารีตประเพณี และอาจจะเป็นไปได้หลายระดับ เช่น เมื่อสมาชิกในครอบครัวขัดแย้งกัน มีพ่อแม่เป็นผู้ตัดสิน ถ้าเป็นความขัดแย้งระหว่างครอบครัว ก็อาจจะให้ผู้ใหญ่ของครอบครัวที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ตัดสิน ในกรณีที่เป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชน ผู้ตัดสินอาจจะได้แก่ บุคคลที่เรียกว่า “แก่บ้าน” หรือ “พ่อแก่พ่อร้าง” และท้ายที่สุด ถ้าหาข้อยุติไม่ได้ จึงตกเป็นหน้าที่ของพระภิกษุหรือเจ้าวัดผู้เป็นที่เคารพนับถือของคู่พิพาท จะเห็นได้ว่า ผู้มีบทบาทในการยุติข้อขัดแย้งอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้มีอาวุโสสูง มีประสบการณ์ในชีวิตมามาก ส่วนทางออกของข้อขัดแย้งเหล่านี้ มักจะเป็นไปในลักษณะของการประนีประนอม การทดแทนความเสียหายด้วยสินไหม ซึ่งนำความพอใจมาสู่ทั้งสองฝ่าย การใช้จารีตประเพณียุติข้อขัดแย้ง เป็นการสกัดกั้นมิให้เรื่องพิพาทเป็นเรื่องใหญ่โตถึงขั้นต้องร้องฟ้องกันขึ้นศาลซึ่งต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียมและขั้นตอนในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมมาก

ถ้าการยุติข้อขัดแย้งโดยวิธีจารีตประเพณีเป็นไปได้ ก็หมายความว่า คู่กรณีจะต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นทางการ ณ จุดนี้ รัฐจะมีบทบาท

เข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะผู้มอบความยุติธรรมให้ แน่นอนว่า “ความยุติธรรม” อาจแตกต่างจาก “ความเป็นธรรม” แต่ถือว่าเป็นความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายซึ่งสังคมยอมรับ กระบวนการยุติธรรมของไทยเริ่มต้นด้วยการร้องฟ้อง คำว่า “ร้องฟ้อง” เป็นศัพท์นิติศาสตร์เก่าของไทย หมายถึง การที่โจทก์หรือผู้เสียหายต้องไปร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐเสียก่อน และถ้าคดีมีเหตุมีมูลจึงทำสำนวนฟ้องต่อศาลต่อไป ในขั้นนี้แล้ว การพิจารณาคดีจะต้องดำเนินไปตามตัวบทกฎหมาย หรือ ตามประมวลกฎหมายของรัฐ กระนั้นก็ตาม แนวปฏิบัติตามจารีตประเพณีเพื่อยุติข้อขัดแย้งยังมิได้ถูกละทิ้งไป สุภาตระลาการ ผู้รับเรื่องมีหน้าที่ไกลเกลี่ยให้คู่พิพาทประนีประนอมกันก่อน เพื่อให้นำนวให้คู่ความเล็งการเข้าสู่กระบวนการตัดสินความในศาล ซึ่งเป็นภาระทั้งคู่กรณีเองและรัฐ

นักวิชาการได้สำรวจพบว่า มีสำเนากฎหมายตราสามดวงฉบับเซลยศักดิ์ (ฉบับสำเนาจากหอหลวง) จำนวนนับหมื่นฉบับหลงเหลืออยู่ในวัดต่างๆ ตามหัวเมือง ความจริงข้อนี้แสดงว่า ในกรณีที่เกิดวิวาทกัน คู่พิพาทอาจจะได้อาศัยเจ้าอาวาสวัด หรือพระภิกษุเป็นผู้ไกลเกลี่ยข้อขัดแย้ง บทบัญญัติในกฎหมายตราสามดวงเป็นบรรทัดฐานที่จะประเมินได้ว่า หากพ้นจากขั้นตอนของประนีประนอมกันตามจารีตประเพณี และเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นทางการแล้วผลควรเป็นอย่างไร แนวทางนี้ถือว่าเป็นมาตรการปราม มิให้มีการร้องฟ้องในกรณีที่เรื่องวิวาทไม่ใช่เรื่องสำคัญมากมายนัก เนื่องจากจะต้องผ่านกระบวนการพิจารณาความที่ซับซ้อน เสียเวลา และเสียทรัพย์

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมไทยสมัยโบราณ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียผ่านมอญและพม่า เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

๑. สถาบันพระมหากษัตริย์กับพระราชอำนาจในการผดุงความยุติธรรมในสังคม

๒. หลักการพิจารณาคดีความ

๓. ตัวบทกฎหมาย

๔. ทัศนธรรม

กระบวนการกฎหมายไทยพัฒนาจากจารีตประเพณีมาสู่กฎหมาย

ลายลักษณ์ เพราะจารีตประเพณีเป็นมาตรการควบคุมสมาชิกในสังคม ในระดับครอบครัว บ้าน และชุมชน จารีตประเพณีในแต่ละสังคมอาจจะแตกต่างกัน เมื่อชุมชนและบ้านเมืองขยายตัวใหญ่ขึ้นเป็นรัฐหรือราชอาณาจักร ผู้ปกครองสูงสุดจำเป็นต้องนำกฎหมายและระบบงานยุติธรรมมาบังคับใช้โดยทั่วกัน คำว่ากฎหมาย ที่ใช้ในปัจจุบันเป็นการเขียนแผลงคำไทย “กตหมาย” ให้ดูหน้าตาเป็นเขมร และเป็นคำที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากจารีตประเพณีซึ่งเป็นแนวปฏิบัติ ไม่มีลายลักษณ์ไปสู่กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่มีลายลักษณ์ คำว่า “กฎหมาย” มาจากคำโดด ๒ คำในภาษาไทย คือ คำว่า “กต” แปลว่า ประทับลงไว้ หรือกตตรา ส่วนคำว่า “หมาย” หมายถึง เอกสารลายลักษณ์ คำว่า กตหมาย (กฎหมาย) จึงไม่ได้หมายถึง เอกสารลายลักษณ์ธรรมดา แต่เป็นเอกสารลายลักษณ์ที่เป็นคำสั่งของรัฐ หรือเจ้ากรมผู้ประทับตรานั้น และทำให้กฎหมายนั้นมีผลบังคับใช้ในสังคม เดอ ลา ลูแบร์ ได้พูดถึง “พระตำรา” ซึ่งก็คงหมายถึง ระเบียบข้อบังคับที่ออกเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงเห็นชอบให้เจ้ากรมผู้รับผิดชอบเป็นผู้ออกและประทับตราลงไว้ ในการออกกฎหมายนั้น เราจะต้องพิจารณาองค์ประกอบที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ดังนี้

๑. สถาบันพระมหากษัตริย์กับพระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ในการผดุงความยุติธรรมแก่คนในสังคม

สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยได้รับอิทธิพลอุดมการณ์ทางด้านการเมืองการปกครอง ทั้งฝ่ายพราหมณ์และพุทธจากอินเดียซึ่งยกย่องพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองสูงสุด คัมภีร์ไอยตะเวยะ พราหมณะ (Aitareya Brāhmana) ได้เล่าถึงตำนานว่า ครั้งหนึ่งเทพและอสูรทำสงครามกัน ทางฝ่ายเทพนั้นเพลี่ยงพล้ำเพราะขาดผู้นำ ฝ่ายเทพจึงเลือกโลมาเป็นพระราชา เทพจึงเป็นฝ่ายชนะ ดังนั้นจึงถือเป็นหลักการว่า ทุกสังคมจะต้องมีพระราชาเป็นผู้นำในการรบ^๑ แต่พระราชาหรือพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นผู้นำในการรบเท่านั้น คัมภีร์อรอดศาสตร์ของเกาฏิลยะ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองคิรัฏฐาธิปัตย์ หรือพระมหา

^๑ A.L. Basham, *The Wonder that was India*, (Calcutta: Fontana Books, 1982): 82.

กษัตริย์คือ รัฐ เพราะพระองค์ทรงเป็นที่รวมขององค์ประกอบทั้งหลายที่ทำให้เกิดรัฐ^๗ พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะพิเศษ เพราะเมื่อประกอบพิธีราชาสุยะ เทพทั้งแปดจะมารวมอยู่ในพระองค์ เทพทั้งแปดคือ พระอินทร์ วายุ พระยม สุริยะ อคนิ วรุณ พระจันทร์ และ เทพฤๅณ^๘ หนึ่งในเทพทั้งแปดนั้น คือ พระยม ผู้เป็นเทพแห่งความยุติธรรมและเทพแห่งความตาย ทรงถือท่อนท่อนไม้เรียวยาวสำหรับลงโทษผู้กระทำความผิด ฝ่ายพราหมณ์ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นอวตารของพระยมด้วย และพระคราถาร หรือธารพระกร เป็นสัญลักษณ์แทนไม้เรียวยาวของพระยม^๙ หน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ คือ การใช้พระราชอำนาจลงโทษผู้กระทำความผิด เพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย

คัมภีร์อรรถกถาสูตร ในพระไตรปิฎก ซึ่งว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลและมนุษยชาติ และถูกนำมาไว้ในตอนต้นของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ได้เล่าตำนานว่า หลังจากเกิดไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว พรหมลงมากินจันทน์ เมื่อพรหมเกิดความอยาก พรหมซึ่งมีความบริสุทธิ์ก็สูญเสียพรหมจรรย์ เกิดเป็นเพศหญิงเพศชายขึ้น มีกามตัณหา และร่วมสังวาสกัน มีลูกหลานเผ่าพงศ์ต่อมา เนื่องจากสูญเสียพรหมจรรย์แล้ว มนุษย์ก็มีคุณสมบัติทางด้านจริยธรรมและศีลธรรมเสื่อมลง ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว แย่งแย่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีกำลังมากกว่าก็เบียดเบียนผู้อื่นจนบอกว่า เกิดการจลาจลทั่วไป มนุษย์ที่กลายมาจากพรหมนี้จึงตกลงเห็นพ้องกันว่า จะต้องเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติดีตั้งเทพขึ้นมาเป็นผู้นำ เพื่อจะปกครองให้สังคมมีความสงบสุข ดังนั้นจึงเลือกคนที่ดีที่สุดขึ้นมาเป็นผู้ปกครองสูงสุด เรียกว่า มหาสมมติเทพ

ข้อสมมติฐานที่ได้จากตำนานทั้งฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายพุทธ คือการยอมรับว่าโดยธรรมชาติแล้ว สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่วุ่นวาย ในตำนานฝ่ายพุทธกล่าวว่า มนุษย์ได้มอบอำนาจสิทธิขาดในการปกครองสังคมให้แก่มหาสมมติเทพ การใช้

^๗L.N. Rangarajan, Kautilya: *The Arthashastra*, (New Delhi: Penguin Books, 1987): 141.

^๘Wendy Doniger and Brian K. Smith, *The Laws of Manu*, (London: Penguin Books, 1991): 128.

^๙^๐ *Ibid.* : 129 fn 14.

อำนาจที่สำคัญในการควบคุมสังคมมิให้ผู้ที่แข็งแกร่งกว่ากดขี่ข่มเหงผู้ที่อ่อนแอ คือ อำนาจในการลงโทษด้วยความชอบธรรม ความชอบธรรมนี้อยู่บนพื้นฐานของหลักการที่ศักดิ์สิทธิ์คือ พระธรรมศาสตร์ แต่การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการลงโทษก็ต้องเป็นไปด้วยความชอบธรรม คัมภีร์อรรถศาสตร์ได้กล่าวว่า “พระมหากษัตริย์องค์ใดก็ตามมิได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระธรรมศาสตร์และอรรถศาสตร์ย่อมทำให้ราชอาณาจักรของพระองค์ล่มสลายด้วยการที่พระองค์ขาดความยุติธรรม”^{๑๑} ดังนั้น พระมหากษัตริย์ทรงต้องมีความรู้ในราชনীติศาสตร์ และวิธีพิจารณาความเป็นอยู่ดี พระราชอำนาจในการออกพระราชกำหนดและการลงโทษแก่ผู้กระทำผิดเป็นพระบรมราชาภิสิทธิ์ และนี่เป็นที่มาของการใช้คำว่า “ไยการ” “อัยการ” หรือ “อายการ” ซึ่งมาจากคำว่า “อัยย + การ” คำว่า “อัยย” (บาลี) หรือ “อารย” (สันสกฤต) แปลว่า “เจ้า” (master, lord) หรือ “ผู้เจริญ” ส่วน “การ” แปลว่า กิจ หรือ การกระทำ”^{๑๒} ในที่นี้ ไยการ สื่อถึงความหมายที่ว่า การออกกฎหมายเป็นกิจของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ในภายหลังคำนี้มีความหมายแคบลงและหมายถึง กฎหมายที่ได้จัดเข้าเป็นลักษณะต่างๆ แล้ว บางท่านเชื่อว่า คำนี้มาจาก “อาชญา + การ” ซึ่งก็เป็นได้ เพราะเป็นเรื่องการออกเสียงเคล็ดในภาษาไทยจาก อาชญา /ājñā/ > อายา /āyā/ > อาย /āya/ ทำนองเดียวกับคำว่า ประชวรณศ์ กลายเป็น ประยูรณศ์

๒. หลักการพิจารณาคดีความ

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการผดุงความยุติธรรมในสังคมมีที่มาอันศักดิ์สิทธิ์ หลักการในการพิจารณาคดีความที่จะนำไปสู่การลงโทษก็มีที่มาอันศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน ในทางทฤษฎี ทางฝ่ายพราหมณ์ถือว่า พระมหากษัตริย์ต้องเสด็จออกเพื่อตัดสินคดีความด้วยพระองค์เอง โดยทรงฟังคำปรึกษา

^{๑๑} L.N. Rangarajan, loc. cit.

^{๑๒} ดู “นานาธรรมวิจารณ์” พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน กฤษฎา บุญยสมิต, “นฤกติประวัติของคำว่า อัยการ จาก นานาธรรมวิจารณ์” *โลกประวัติศาสตร์*, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๔): ๑๓

ของพราหมณาจารย์ผู้มีความรู้ในทางศาสตร์^{๑๓} แต่ในทางปฏิบัติเป็นไปได้ที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงออกตัดสินคดีต่างๆ ทั้งหมดด้วยพระองค์เอง ดังนั้น จึงทรงมอบหมายคณะตระลาการให้ทำหน้าที่แทนพระองค์ แต่การพิจารณาความอาจเบี่ยงเบนไปจากความยุติธรรม เพราะสภา^{๑๔}ตระลาการและผู้พิพากษาต่างก็เป็นมนุษย์ซึ่งอาจเป็นเหยื่อของอารมณ์ โกรธ หลง ดังนั้น จึงต้องมีหลักการซึ่งว่าด้วยจริยธรรมและจรรยาบรรณของสภาตระลาการและผู้พิพากษาดำเนินการด้วยคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่เป็นต้นฉบับมิได้มีการแจกแจงรายละเอียดในเรื่องนี้ เพียงแต่บอกว่า หากตระลาการและผู้พิพากษาไม่รักษาความยุติธรรม ก็จะได้รับผลร้ายต่างๆ นานาที่ควรตกแก่ผู้กระทำความผิดและสมควรได้รับโทษ

กระบวนการยุติธรรมของไทยโบราณพิจารณาว่า ปัญหาสำคัญที่ทำให้กระบวนการยุติธรรมเบี่ยงเบนอยู่ที่จรรยาบรรณของตระลาการและผู้พิพากษามากกว่าตัวบทกฎหมาย เหตุนั้น ในประมวลกฎหมายไทยโบราณจึงมีคำสอนที่เรียกว่า “อินทภาษ” สำหรับตระลาการและผู้พิพากษาโดยยกให้เป็นคำสอนศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพในศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่ หลักการของอินทภาษก็คือ คำสอนที่อิงอยู่กับพระพุทธศาสนา (ผู้ได้สวณทำสำนวนคดี) และผู้พิพากษาหรือผู้ตัดสินคดีจะต้องยึดมั่นใน

๑. หลักจริยธรรม ซึ่งเน้นว่า สภาตระลาการและผู้พิพากษา จะต้องคำนึงถึงอคติธรรมทั้ง ๔ และหลีกเลี่ยง จันทาคติ (ความลำเอียงอันเกิดจากความรัก ความชอบและความยินดีในอำิสสินจ้าง) โทษาคติ (ความลำเอียงที่เกิดจากความโกรธ จะเอาโทษผู้อื่น) ภัยาคติ (ความลำเอียงเพราะกลัวภัย) และโมหาคติ

^{๑๓}ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไตรเภท หรือ เพทางศาสตร์ ถือว่าเชี่ยวชาญใน “นิติสาตร, ราชสาตร, และโหราสาตร” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาตโรดมวรดิษฐ์, คำฤๅษฏี, หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายเกรียง กิริติกร วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๓๓: ๔๙

^{๑๔}ในภาษาไทยมิใช้คำว่า สภา ซึ่งอาจเรียกอย่างย่อจาก สภาวดี ซึ่งหากแปลที่เหมาะสมได้ ดังนั้นอาจมาจากคำในจารึกเขมรโบราณที่เรียกตระลาการว่า สภาปติ หรือ ผู้เป็นใหญ่ในที่ประชุม (ได้สวณคดี)

๑๔. ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย"

(ความหลง และอวิชชา) ทั้งหมดนี้เรียกว่า กิณกรรม หรือกรรมฝ่ายดำ คือ อกุศลกรรม

๒. ศีลธรรม คือตั้งอยู่ในสัจในศีลทั้ง ๕ ประการ ๘ ประการ

๓. หลักการพิจารณาความ ผู้พิพากษาระงับการต้องมีอาการ "อันเที่ยงธรรมตั้งตราฐและบันทัด" และต้องมี "จิตรมัธยมอย่างกลาง" โดยยึดถือพระธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ และราชনীติศาสตร์อย่างเคร่งครัด

หลักอินทภาษได้กล่าวว่าโทษของการละเมิดคำสอนนี้ เป็นโทษหนักไถ่ถอนมิได้ แม้ได้เป็นกษัตริย์ ทำบุญบำเพ็ญทานต่างๆ เท่าใดก็ไม่สามารถถลบลบ "กองกรรม" นี้ได้ บาปหนักยิ่งกว่าการฆ่าสัตว์ที่หาความผิดไม่ได้พ้นคน หรือฆ่าพราหมณ์อันทรงพรตพรหมจรรย์นับร้อย^{๑๕}

๓. ตัวบทกฎหมาย

วัฒนธรรมกฎหมายไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย ซึ่งมาเรียกอย่างย่อๆ ว่า พระธรรมศาสตร์ ผู้ชำระกฎหมายตราสามดวงเขียนไว้ในส่วนต้นของพระธรรมศาสตร์ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นคำสอนของพระมนัสสารฤๅษี ซึ่งเดิมเขียนไว้ด้วยมูลภาษา (ภาษาดั้งเดิมของมนุษย์) ซึ่ง "ปรัปราชารย่นำสืบกันมา ตั้งอยู่ในรามัญประเทศ" โดยนัยนี้ ไทยรับแนวคิดเรื่องพระธรรมศาสตร์ผ่านมาจากเมืองมอญ แต่เมื่อสืบสวนในทางวิชาการแล้วพบว่า พระธรรมศาสตร์ของไทยน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพม่า เพราะใช้คำว่า "มโนสาร" ตามพระธรรมศาสตร์ไทย พระมนัสสารผู้เป็นอำมาตย์ตัดสินคดีความให้แก่หม่อมมดีเทพ ได้ออกไปที่กำแพงจักรวาลเพื่อจดจำนำเอาหลักการคำสอนและแม่บทกฎหมายที่ถูกต้องกลับมาสั่งสอน หลังจากตัวท่านเองได้ตัดสินคดีความอย่างไม่เป็นธรรม และถูกติฉินนินทา ตามเรื่องเล่าที่เล่ากัน ตัวอักษรที่จารึกไว้ ณ กำแพงจักรวาลมีขนาดเท่าคชสีห์ ซึ่งก็ตรงกับพระธรรมศาสตร์ของพม่า ในขณะที่ฉบับของมอญกล่าวว่า อักษรที่จารึกไว้ ณ กำแพงจักรวาลนั้นตัวเท่า

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ศศิกานต์ คงศักดิ์, "หลักอินทภาษ", วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๑-๒๒, ๓ (๒๕๔๔-๒๕๔๕): ๑๑๔-๑๕๖.

กระบือ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สันนิษฐานไว้ว่า ไทยน่าจะได้รับอิทธิพลของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาบาลีที่เรียกว่า พระธัมมสังคัม จากพม่าภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ ครั้นนั้นเมืองหลวงของพม่าย้ายมาอยู่ที่หงสาวดี ในรามัญประเทศ จึงทำให้ผู้ชำระกฎหมายตราสามดวงเขียนไว้ว่า พระธรรมศาสตร์ไทยได้รับถ่ายทอดมาจากเมืองมอญ

พระธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นคัมภีร์แม่บทของประเทศสยาม นักปราชญ์ราชบัณฑิตได้แสดงถึงอัจฉริยภาพของท่านในการเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิพราหมณ์ให้เหมาะสมกับสังคมไทย ความจริงคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของอินเดียมิได้เป็นคัมภีร์ทางด้านกฎหมายหรือมีบทบัญญัติในลักษณะที่เป็นประมวลกฎหมาย แต่เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการครองชีวิตของคนในสังคมฮินดู ซึ่งแบ่งออกเป็นวรรณะต่างๆ ได้มีนักวิชาการศึกษาคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์และแปลออกเป็นภาษาต่างๆ หลายภาษา คัมภีร์นี้รวบรวมขึ้นจากจารีตประเพณีตามลัทธิความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๒ อันเป็นช่วงเวลาที่สำคัญพุทธกำลังเจริญรุ่งเรือง แต่ศาสนาพราหมณ์กำลังตกต่ำ พวกพราหมณ์จึงนำคัมภีร์นี้ขึ้นเพื่อยกย่องวรรณะพราหมณ์ว่าเป็นวรรณะสูงสุด เพราะพวกพราหมณ์เป็นผู้สั่งสอนให้คนวรรณะต่างๆ ประพฤติปฏิบัติตนให้สมควรแก่ชนชั้นของตน ความสำคัญของวรรณะพราหมณ์อยู่ตรงที่ว่า พราหมณ์เป็นผู้ถ่ายทอดและสั่งสอนหลักการศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับการครองชีวิตซึ่งเป็นคำสอนของพระมनुเทพผู้เกิดจากพรหม และเป็นผู้แบ่งภาคเป็นเมธีเทพอีกสิบองค์ ในบรรดาเทพเหล่านี้มี เทพ พฤคุ และนารท (นารอท) รวมอยู่ด้วย พระมनुเทพได้ให้พฤคุเป็นผู้แสดงหลักธรรมแก่เหล่าฤาษีทั้งหลายโดยมีชาติตกบกพร่อง

จะเห็นได้ว่า พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เพราะมาจากพระมनुเทพผู้ให้กำเนิดเทพและมนุษยชาติ และสาธกว่า มนุษย์แต่ละวรรณะควรจะทำอะไรปฏิบัติตนอย่างไรในการครองชีวิต เพื่อมิให้ละเมิดธรรม และได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของกษัตริย์ในการตัดสินคดีความและวิธีการในการไต่สวนความ แต่เมื่อคัมภีร์นี้ถูกถ่ายทอดมายังเมืองมอญ พม่า และไทย หลักการเดิมที่ให้ความศักดิ์สิทธิ์ของคำสอนนี้อยู่ที่เทพผู้ให้กำเนิดมนุษยชาติในศาสนาพราหมณ์ต้องถูกเปลี่ยนไปในสังคมที่นับถือพุทธศาสนา บทบาทของพระมनुไม่ใช่เป็นผู้ให้

กำเนิดคำสอนนี้ แต่ถูกเปลี่ยนไปเป็นเพียงอำมาตย์ของมหาสมมติเทพ ผู้ที่ไปนำคำสอนมาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นคำสอนศักดิ์สิทธิ์ คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ฉบับที่รู้จักกันดีที่สุดเป็นแม่บทของกฎหมายในแง่ที่ว่า ได้กล่าวถึงมูลคดี ๑๘ ประการ มูลคดีคือ เหตุหลักที่จะทำให้เกิดวิวาทกัน แต่ในพระธรรมศาสตร์ของไทยมีเนื้อหาสาระมาก ที่พูดถึงทั้งมูลคดีตระลาการ คือ หลักการในการพิพากษาคดีและกล่าวถึงมูลคดีวิวาท ซึ่งมีจำนวน ๒๙ ประการซึ่งแตกออกเป็นสาขาคดีหรือกฎหมายลูกได้มากมาย กฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินทรงออกเพื่อรองรับสาขาคดีเรียกว่า พระราชศาสตร์ พระราชศาสตร์นี้มีพระราชบัญญัติ พระไอยการ พระราชกฤษฎีกา และพระราชกำหนด เป็นต้น ศัพท์นิติศาสตร์มีความหมายแตกต่างกัน ซึ่งจะได้นำมาอธิบายต่อไป ความยืดหยุ่นในการออกพระราชกำหนดกฎหมายในหมวดพระราชศาสตร์นี้ ก็เพื่อเปิดโอกาสให้กฎหมายต่างๆ ถูกต้องสอดคล้องกับ "เทศกาล" (กาลเวลาและสถานที่ที่เปลี่ยนไป) ผู้เขียนมีข้อสังเกต ๒ ประการคือ

หนึ่ง การที่พระธรรมศาสตร์ของไทยได้รวมมูลคดีวิวาท และหลักการพิจารณาความไว้ด้วยกัน แสดงว่านักปราชญ์ราชบัณฑิตไทยได้เรียบเรียงขึ้นจากมานวธรรมศาสตร์ และนารธรรมศาสตร์ เพราะพระธรรมศาสตร์ฉบับหลังของอินเดียมุ่งเน้นไปที่ขั้นตอนการพิจารณาไต่สวนและตัดสินคดีความ

สอง กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคดีความด้านความมั่นคง เช่น กบฏศึก และอาญาหลวง รวมไว้ด้วย ซึ่งไม่พบในมานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย

เนื่องจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ในสมัยโบราณการออกพระราชบัญญัติของพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องเกี่ยวข้องกับการตั้งการพระราชพิธีด้วย ในจารึกกฎหมายลักษณะลักพาของสมัยสุโขทัย เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชา (รามราชาธิราช) ได้เสด็จไปทรงออกกฎหมายที่เมืองกำแพงเพชรนั้น พระองค์ได้ "เสด็จในตรีมุขเสวยบุญสุข ตั้งกฤตยแล้ว" จึงได้ออกกฎหมาย คำว่า "กฤตย" (kritya) นั้น Sir. Monier-William ให้ความหมายในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษของท่านว่า "practicing magic or sorcery, bewitching" ซึ่งเป็นพิธีเกี่ยวกับไสยศาสตร์อย่างหนึ่ง คำนี้มีรากศัพท์เดียวกับกิตติกา ในภาษาบาลี ซึ่งแผลงไปเป็น กติกา และตรงกับคำ กฤษฎีกา ในภาษา

สันสกฤต คำ พระราชกฤษฎีกา ในประมวลกฎหมายเก่าจึงหมายถึง “กติกา” หรือ “ข้อกำหนด” ซึ่งเกิดจากพิธีกรรมที่ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อกติกาหรือข้อกำหนดในพระราชบัญญัติที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งขึ้นไว้มีสถานภาพศักดิ์สิทธิ์ ด้วยกฎหมายจึงเป็นสิ่งที่ละเมิดมิได้

๔. ทันทกรรม

ขบวนการยุติธรรมย่อมจะไม่สมบูรณ์ถ้าปราศจากมาตรการการลงโทษ แม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจในการลงโทษ แต่มิใช่เป็นอำนาจที่จะลงโทษตามอำเภอพระทัย หากทรงต้องยึดถือด้วยกฎหมายเกี่ยวกับการลงโทษ บทบัญญัติการลงโทษอาจเป็นลักษณะของการปราม และได้กำหนดโทษไว้อย่างรุนแรงจนดูเกินเหตุ เช่น กรรมกรรม (โทษหนัก) ๓๒ ประการซึ่งเป็นการจำลงสภาพการลงโทษในนรก ที่ทำให้เกิดความรู้สึกแก่ผู้คิดจะกระทำความผิดเหมือนตายทั้งเป็น เช่น โทษกบฏติดคอพระมหากษัตริย์ ประการหนึ่งคือ การผ่ากระโหลกเอาน้ำส้มพะอุม (น้ำส้มตำเดือด) เทราดลงบนสมองให้เดือดปุดๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างภาพให้ดูน่ากลัว โทษอื่นๆ มีหลายลักษณะตามลำดับความรุนแรงมากน้อยต่างกันไป มีตั้งแต่การลงโทษทางกายและการปรับสินไหม การกำหนดบทลงโทษบางอย่างถือเป็นพรหมทัณฑ์ เปลี่ยนแปลงมิได้ อย่างเช่น เรื่องการกำหนดการปรับสินไหมและพินัย เช่น กฎหมายพรมศักดิ์ ซึ่งกำหนดว่าผู้มีอายุในแต่ละช่วง มีค่าตัวไม่เท่ากัน ดังนั้นจะเห็นว่า แม้แต่หลักการเกี่ยวกับการลงโทษก็ยังมีที่มาที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ต้องพรหมทัณฑ์ คือผู้ที่ทำความผิดตามที่ระบุไว้และต้องรับราชทัณฑ์ คือการลงโทษจากพระมหากษัตริย์

๕

กฎหมายทั้งหลายที่บัญญัติขึ้นในไม่ว่าจะเป็นในสังคมใด ย่อมเป็นเครื่องสะท้อนสภาพของสังคมนั้น เพราะกฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรักษาความสงบสุขในสังคม และกฎหมายมักจะออกมาเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม ด้วยเหตุนี้ กฎหมายจึงเป็นแว่นส่องสังคมในอดีต เช่นเดียวกับการที่

กฎหมายตราสามดวงเป็นแว่นส่องสังคมไทย นักประวัติศาสตร์มองว่า กฎหมายที่ระบุวันเวลาที่ประกาศใช้และยืนยันได้ คือหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยทำให้ทราบว่า คนในอดีตมีแนวคิด หลักการ และปรัชญาในการยุติปัญหาความขัดแย้งในสังคมอย่างไร แต่ยิ่งไปกว่านั้น นักประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญแก่หลักฐานประเภทกฎหมายโบราณเพราะว่า กฎหมายเก่ามีเนื้อหาครอบคลุมทุกเรื่อง ตั้งแต่เรื่องของผู้ปกครองบ้านเมืองไปถึงเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนับแต่เกิดจนตาย กฎหมายตราสามดวงสะท้อนภาพสังคมไทยสมัยก่อนว่า คนไทยในอดีตมีความคิด ความหวัง ความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ในฐานะปัจเจกบุคคลกับรัฐอย่างไร กฎหมายตราสามดวงยังเป็นหลักฐานที่ดีที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์ไทยเพราะเป็นที่รวมของกฎหมายที่ออกมาในเรื่องต่างๆ และในวาระต่างๆ กัน ตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษ ภาพสะท้อนสังคมไทยในอดีตจึงมิใช่ภาพที่หยุดนิ่ง หากเป็นภาพของพัฒนาการทางการเมือง พิธีกรรม วัฒนธรรมและภาษาที่น่าสนใจศึกษาเป็นพิเศษ

นักประวัติศาสตร์ตระหนักอยู่เสมอว่า การศึกษาหลักฐานข้อมูลอันเป็นร่องรอยจากอดีตอย่างเป็นระบบและในเชิงวิพากษ์ ย่อมทำให้เข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมปัจจุบันได้เกือบจะทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการวางตนและปฏิบัติงานของข้าราชการไทยในหน่วยงานต่างๆ ก็ยังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม “ข้าเฝ้า” หรือ “เข้าเฝ้า” ที่ตกทอดมาจากอดีต ที่ผู้บังคับบัญชาเห็นว่า การเสนอตัวอยู่ใกล้ชิด “เจ้านาย” และพิธีกรรมต่างๆ มีความสำคัญว่าเนื้อหาสาระของงานที่ต้องรับผิดชอบทำในสำนักงาน เป็นต้น ลักษณะทางสังคมบางประการก็ถือว่ามีที่มาจากระบบศักดินาเก่า เช่น การที่ยศถืออย่างที่มีกฎหมายรองรับแต่ครั้งอยุธยา เช่น ผู้เขียนหนังสือร้องฟ้องในสมัยโบราณต้องเขียนชื่อยศและราชทินนามของข้าราชการศักดินาตั้ง ๔๐๐-๕๐๐ ขึ้นให้ถูกต้อง หรือ เมื่อข้าราชการได้รับพระราชทานเลื่อนยศและเปลี่ยนราชทินนามใหม่ ผู้อื่นต้องเรียกให้ถูกต้องเพื่อให้เกียรติกัน จะเรียกผิดๆ ถูกๆ ได้ไม่เกิน ๓ เดือน^{๑๖} มิฉะนั้นจะมีโทษเพียน นอกจากนี้ยังมีประกาศไม่ให้เรียกชื่อข้าราชการผู้ใหญ่

^{๑๖} พระไอยการอาญาหลวง ข้อ ๔๘.

สี่ ให้ทรงรักษาพระนครราชเลมาให้สุขเกษมโดยยุติธรรม

ราชธรรมข้อที่สามเป็นข้อสำคัญ โดยทั่วไปแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชอำนาจเต็มที่จะสั่งอย่างไรก็ได้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์เอง แต่ราชธรรมข้อนี้บังคับว่า พระราชทรัพย์ซึ่งจะประมูล (รวบรวมมา) ต้องเป็นไปโดยยุติธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรหรือนำราษฎรไปสู่อบายภูมิ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ จินอะปันเติก (ขุนวิเสดวานิช) ได้กราบบังคมทูลเสนอว่าจะขอเก็บภาษีเพิ่มให้แก่พระคลังหลวงเป็นเงินสูงถึงปีละ ๒๕๐ ซึ่ง ส่วนขุนทิพหมื่นรุทอักษร ก็ขอสิทธิตั้งบ่อนเบี้ย ณ แขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการเป็นเงินตอบแทนแก่พระคลังหลวงปีละ ๓๗๐ ซึ่ง ส่วนนายเมืองและพวกได้ขอพระราชทานสิทธิประมูลภาษีจากผู้ขายพื้นปีละ ๑ ซึ่ง โดยจะหาเงินตอบแทนเข้าหลวงรวมปีละ ๓๓๔ ซึ่ง เมื่อรวมกันเข้าเป็นเงินมากโข สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงสั่งลงพระราชอาชญาบุคคลเหล่านี้โดยการเขียนด้วยหวายและวิสาขบาตรอาบตรภรรยาเป็นโทษ ทั้งนี้ เพราะได้เคยทรงสั่งมิให้ตั้งบ่อนเบี้ยอยู่ก่อน ยังอุตส่าห์คิดอ่านจะให้ผู้คนติดการพนัน^{๑๕} พระมหากษัตริย์ทรงต้องนำพสกนิกรของพระองค์ข้ามสังสารวัฏ แล้วจะทรงส่งเสริมให้ราษฎรของพระองค์เข้าสู่อบายมุขอย่างไร ส่วนการเก็บภาษีแบบขูดรีดเพียงเพื่อนำเงินเข้าพระคลังหลวงนั้น ถ้าประชาชนเดือดร้อนยากเข็ญจากการกระทำดังกล่าวก็ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรม ข้อคิดนี้อาจทำให้ต้องย้อนพิจารณาบทบาทของผู้ปกครองในเรื่องการส่งเสริมจริยธรรมและศีลธรรมอันดีของราษฎร ภาพสะท้อนจากกฎหมายตราสามดวงก็คือ อบายมุขเป็นบ่อเกิดของปัญหาสังคม

๖

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ศึกษาได้ยากเพราะเต็มไปด้วยโบราณศัพท์ การศึกษานี้ตีวรรณกรรมเล่มนี้ จำต้องอาศัยนักวิชาการหลายสาขา

^{๑๕} ดู พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๔๒ ออกเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๙๙ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์

วิชา ไม่ใช่แต่เฉพาะนักประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์กฎหมายเท่านั้น ทั้งที่เอกสารนี้เป็นเอกสารเก่าที่ทำหาย แต่นักอักษรศาสตร์ และผู้อ้างว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาไทยก็แทบจะไม่เคยแตะต้องหรือได้ศึกษาอย่างจริงจังและเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงนิติประวัติ ท่านเหล่านี้อาจไม่รู้จัก หรือรู้จักแต่ก็ไม่มีความพยายามแม้เพียงแต่จะหยิบขึ้นมาศึกษา นอกเหนือจากเรื่องวิวัฒนาการของภาษาไทยแล้ว กฎหมายตราสามดวงเป็นแหล่งข้อมูลที่มีเนื้อหาครอบคลุมไทยศึกษาทุกด้าน ในการเตรียมจัดพิมพ์กฎหมายตราสามดวงฉบับชำระใหม่ โครงการวิจัยฯ นี้ได้กำหนดโครงสร้างเนื้อหาไว้ใหม่อย่างชัดเจนขึ้นดังนี้

โครงสร้างเนื้อหากฎหมายตราสามดวง

<u>กฎหมายการปกครอง</u> <u>สมัยอยุธยา</u> กฎ ๓๖ ข้อ พระราชกำหนดใหม่	กฎหมายเกี่ยวกับ ศักดินาและการแบ่ง ส่วนราชการ พระไอยการนาเจ้า พระไอยการนาพลเรือน พระไอยการนาทหาร พระไอยการนาหัว- เมือง	<u>กฎหมายการปกครอง</u> <u>สมัยรัตนโกสินทร์</u> พระราชกำหนดใหม่ พระราชบัญญัติ กฎพระสงฆ์
---	---	---

๒๒ ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แนวนโยบายสังคมไทย"

โครงสร้างเนื้อหากฎหมายตราสามดวงที่แสดงข้างต้น ไม่ได้เป็นการจัดบนพื้นฐานแนวคิดทางนิติศาสตร์ แต่อยู่บนพื้นฐานการพิจารณาว่า กฎหมายตราสามดวง เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพสังคมไทยได้อย่างไร และต้องเป็นการมองในบริบทและจากแนวคิดแบบไทย ทั้งนี้เพื่อจะตอบคำถามว่า กฎหมายตราสามดวงแสดงถึงภูมิปัญญาไทยในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยในอดีตได้อย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและบทบาทของรัฐในการปกครองเป็นอย่างไร วิถีชีวิตของคนในสังคมไทยโบราณเป็นอย่างไร และอะไรเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพของปัจเจกบุคคลทั้งชายและหญิง

การศึกษาวិเคราะห์กฎหมายตราสามดวงต้องทำด้วยความระมัดระวัง เพราะกฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่มีความซับซ้อน เนื่องจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้ประมวลขึ้นใหม่จากบรรดากฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาที่หลงเหลืออยู่เพียงส่วนหนึ่ง และท่านผู้ชำระคงต้องรีบทำให้เสร็จภายในระยะเวลาที่จำกัดเพื่อทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชประกาศใช้ได้ทันสมพระราชประสงค์ ปัญหามีอยู่ว่า การประมวลกฎหมายครั้งนี้ เกี่ยวข้องกับการชำระตัวบทให้บริสุทธิ์เพียงประการเดียว หรือ มีการเปลี่ยนแปลงหลักการสำคัญอย่างไบบ้าง ในกรณีแรก นักประวัติศาสตร์มีหลักฐานต้นฉบับกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาจำนวนหนึ่งเพื่อศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายฉบับเดียวกันที่ถูกชำระแล้วในประมวลกฎหมายตราสามดวง และพอสันนิษฐานได้อย่างกว้างๆ ว่า ผู้ชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ ไม่ได้รักษาเนื้อหาของต้นฉบับไว้ทั้งหมด หากมีการเปลี่ยนแปลงให้ตรงกับสถานการณ์ของสมัยที่มีการชำระ ในส่วนของภาษาได้มีการปรับปรุงอักขรวิธีและสำนวนให้ตรงตามสมัยนิยม แต่คงไม่ได้ทำสมบูรณ์ทุกฉบับเพราะมีเอกสารจำนวนมาก กรณีศึกษาตัวอย่างต้นฉบับพระราชกำหนดเก่าเกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง ลงจุลศักราช ๑๐๘๙ ครั้นสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ^{๑๑} แสดงให้เห็นกระบวนการชำระกฎหมาย

^{๑๑}วินัย พงศ์ศรีเพียร, "การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, *จัดตั้งสันนิษฐาน*, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอยุธยา, หอสมุดราชวงศ์ สมุวัณย์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พายรรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗): ๒๕๙-๒๙๒

ตราสามดวงเป็นอย่างดี และทำให้เกิดคำถามว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ขั้นต้นหรือไม่ ผู้เขียนเชื่อว่า แม้ผ่านกระบวนการชำระในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว เอกสารนี้ยังคงมีคุณค่าในฐานะเอกสารขั้นต้นในระดับหนึ่ง แต่ผู้ศึกษาจะต้องวิเคราะห์ด้วยความระมัดระวังว่า ส่วนใดเป็นส่วนที่อาจถูกแก้ไข ความไม่สม่ำเสมอของเนื้อความในเอกสารบางตอนและการอยู่ผิดที่ผิดทางของข้อความบางส่วน เช่น ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหาร บ่งบอกถึงสภาพต้นฉบับกฎหมายเดิมว่าอยู่ในสภาพชำรุดและอาจพลัดจากกัน เมื่อมาคัดลอกใหม่จึงอาจคัดลงผิดที่ได้

๗

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นเสมือนแว่นส่องสังคมไทยอย่างแท้จริง ข้อสังเกตต่อไปนี้เป็นเพียงความประทับใจในภาพรวมจากการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ผ่านมาแล้ว

๑. ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ ณ จุดศูนย์กลางของระบบการเมืองและระบบวัฒนธรรมของไทย สังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับแบบแผนประสมประสานจากอุดมคติการเมืองของศาสนาพุทธและพราหมณ์ พระองค์มีทิพภาวะไม่ว่าจะในฐานะเทวราช ในทัศนะของคัมภีร์พระเวท ซึ่งสะท้อนออกมาในพระราชพิธีอินทราราชาภิเษก พระผู้เป็นเจ้าตามคติพราหมณ์ ซึ่งสะท้อนออกมาในพระราชพิธีหลวต่าง ๆ และทรงเป็นมหาสมมติเทวราช ตามความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์อัคคัญสูตร ของศาสนาพุทธ สมมุติฐานที่เหมือนกันในคติของอินเดียคือ มนุษย์มีธรรมชาติสันดานที่เลวร้าย คนที่แข็งแกร่งกว่ามีแนวโน้มที่จะข่มเหงคนที่อ่อนแอกว่า บทบาทของพระมหากษัตริย์ในปริเฉทที่ ๔ ของคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์คือ การส่งเสริมคนในสังคมครองชีวิตให้อยู่ใน “ธรรมะ” (หรือ หน้าที่ที่สอดคล้องกับสถานภาพแห่งตน) และการปกป้องคนดีจากการข่มเหงรังแกของคนชั่ว หน้าที่พระมหากษัตริย์คือ การจรรโลงให้สังคมอยู่ในความสงบสุข เพราะฉะนั้น พระองค์

ทรงมีหน้าที่ดูแลมิให้กฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์พื้นเพือน และทรงบังคับใช้กฎหมายที่ทรงบัญญัติขึ้นมาเพื่อแสดงทั้งพระราชอำนาจและเอกสิทธิ์แห่งพระมหากษัตริย์ กฎมณเฑียรบาล (หรือ มณเฑียรบาล) เป็นกฎหมายพิเศษที่ออกมาเพื่อรักษา “เรือนหลวง” คำว่า เรือนหลวง มีความหมายครอบคลุมไปถึงทั้งองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ เช่นเดียวกับพระราชฐาน ซึ่งผู้ใดจะละเมิดมิได้ ในขณะที่เดียวกัน ความปลอดภัยของราชบัลลังก์และบ้านเมืองนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งวด พระโอยการกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของแผ่นดิน เช่น พระโอยการกระบดศึกและพระโอยการอาชญาหลวง (รวมถึงพระโอยการอาชญาราชฎ์) จึงมีความสำคัญในระดับสูงสำหรับพระองค์ ส่วนการชำระดูแลกฎหมายของบ้านเมืองมิให้พื้นเพือน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับนิติปรัชญาและการบริหารงานยุติธรรมเป็นเรื่องพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมในสังคมที่ไม่มีโรงเรียนสอนกฎหมาย แต่เน้นในเรื่องจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรมของผู้พิพากษาตระลาการเป็นหลัก

๒. ระบบและกระบวนการยุติธรรมของไทย

มีความซับซ้อนและมีข้อที่ควรสังเกตดังนี้

๒.๑ กระบวนการยุติธรรมของไทยโบราณดำเนินไปควบคู่กับการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองบ้านเมือง ผู้ปกครองแต่ละกรมที่รับผิดชอบลักษณะงานบริหารและปกครองที่แตกต่างกันต่างถือ “ตระหวง” หรือ เขตอำนาจศาล ที่เป็นสิทธิพิเศษที่กำหนดไว้ในพระธรรมนูญ การที่เจ้ากรมแต่ละกรมได้ “ตระหวง” ของตนไว้ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากข้าราชการสมัยก่อนไม่มีเงินเดือนประจำ รายได้ของกรม เจ้าเมืองและกรมการเมืองต่างๆ มาจากค่าฤชาธรรมเนียมการพิจารณาความ การปรับพิไนย และค่าไถ่โทษต่างๆ วัฒนธรรมการไถ่โทษได้ฝังรากลึกในสังคม กล่าวคือ การชินกับความคิดว่าเงินสามารถไถ่โทษได้ จนทำให้เกิดผลกระทบต่อการบวนการยุติธรรมในขั้นตอนต่างๆ จนถึงบัดนี้

๒.๒ แนวคิดที่น่าสนใจประการหนึ่งในตัวบทกฎหมายของไทย คือ หลักเหตุผลที่ใช้ในการตัดสินความหรือแม้กระทั่งมีการให้เหตุผลว่า การกระทำผิดประการหนึ่งประการใดควรได้รับโทษระดับใดเพราะเหตุผลใด หลักเหตุผลนี้อาจ

เป็นเรื่องของสามัญสำนึก เช่น เรื่อง “เด็กเจ็ดเข้า เฒ่าเจ็ดสิบ” ซึ่งจะเอาผิดมิได้เนื่องจากความไร้เดียงสาหรือความเสื่อมทางกายภาพของมนุษย์เป็นเรื่องธรรมชาติ หรือ พระราชบัญญัติใหม่ที่กำหนดโทษของชายไม่มีภรรยาผู้ที่มีชู้ขึ้นเด็กที่ยังไร้เดียงสาอายุ ๑๒ ขวบลงมาต้องได้รับโทษหนัก เขียน ๑๐๐ ที่ จับตัวตระเวนบกและตระเวนเรืออย่างละ ๓ วัน เพราะ “พาลทุจริตหยาบชู้ ไม่มีหิริโอตัมปะ...หาเกรงกลัวไทยพุทธจักรราชอาณาจักรไม่ ครั้นมิปราบปรามก็จะไปสู่จตุรกายภูมิเสียเป็นอันมาก”^{๒๐}

๒.๓ กระบวนการยุติธรรมของไทยสมัยโบราณให้ความสำคัญแก่หลักฐานหนังสือมากกว่าที่เคยเชื่อกัน ไม่ว่าจะเป็นกรรมกรรม หนังสือซื้อขาย โฉนด ฎีกา ซึ่งเป็นหลักฐานในการพิจารณาคดีความ คำว่า “เอกสาร” มิได้มาตั้งแต่ครั้งอยุธยา แต่มีความหมายว่า หนังสือสำคัญ (เอก “สำคัญ” + สาร “หนังสือ”)

๒.๔ การให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคลไม่เท่ากัน โดยเฉพาะกรณีการเป็นพยานในการสืบสวนความ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคม ภูมิหลัง ความประพฤติและอาชีพ เช่น พระภิกษุ ผู้เป็นทิพพยานย่อมน่าเชื่อถือกว่าหญิงนครโสเภณี เป็นต้น

๒.๕ การถือความรับผิดชอบร่วมกันของครอบครัวและชุมชน ในทัศนะของไทยและตะวันออก เช่น จีน ทางกรถือว่า ครอบครัวและชุมชนมีหน้าที่และบทบาทในการรักษาความสงบสุขของสังคม หลักการนี้ถือว่า เมื่อสมาชิกในครอบครัวกระทำผิด พ่อแม่และญาติต้องรับผิดชอบด้วยโดยเฉพาะคดีอุกฉกรรจ์ เช่นเดียวกับชุมชนต้องเอื้ออาทรต่อการป้องกันและดูแลชุมชนมิให้เกิดเหตุร้ายในชุมชน มิฉะนั้น จะต้องเสียรางวัลหรือค่าปรับตามระยะที่ห่างหรือใกล้เท่าใดจากที่เกิดเหตุร้าย นี่เป็นที่มาของพฤติกรรม “ไทยมุง” คือ คนต้องออกไปดูเพื่อรับทราบเหตุการณ์ร้ายและสามารถรายงานแก่เจ้าหน้าที่ได้ รัฐมองว่า หลักการนี้เป็นมาตรการป้องกันและป้องปรามที่ได้ผล เพราะผู้กระทำผิดจะมิกล้ากระทำความผิดเมื่อผลแห่งการกระทำผิดจะต้องตกไปถึงพ่อแม่และเครือญาติด้วย การที่ไม่ให้สมาชิกในชุมชนถือ “อุเบกขา” หรือ วางเฉย ได้ปรากฏในจารึก

^{๒๐} พระราชบัญญัติ จ.ศ. ๑๑๕๖ ฉบับที่ ๑๗.

ลักษณะลักพา ครั่งสุโขทัยอยู่ก่อนแล้ว

๓. สถานภาพของปัจเจกบุคคลและ “ค่าของคน”

สถานภาพของปัจเจกบุคคลและ “ค่าของคน” ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้ คือ

๓.๑ ระบบศักดินา หรือ การกำหนดสถานภาพและสิทธิทางการเมืองและสังคมของปัจเจกบุคคล คำว่า “ศักดินา” (สันสกฤต. ศักติ) แปลว่า อำนาจ ส่วน “นา” เป็นคำไทย ดังนั้น ศักดินา จึงไม่ใช่คำที่หมายให้อ่านและตีความอย่างคำสมาหรือสนธิ หากหมายถึง ศักติ หรือ อำนาจ ที่มีจำนวน “นา” เป็นเครื่องบ่งบอกตำนานอัคคัญสูตร กล่าวถึง ผู้คนในยุคจุลาลงได้เลือกตั้งบุคคลผู้มีความดีสูงสุดเป็นมหาสมมติเทพและเป็นผู้ปกครองสูงสุด โดยที่ทุกคนมอบนาที่ดินทำกินทั้งหมดแก่มหาสมมติ เพื่อที่มหาสมมติจะได้ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด และพระราชทานสิทธิแก่ราษฎรตามน้อยตามความใกล้ชิดกับพระองค์ จำนวนนาที่ได้รับเป็นเครื่องบอกสถานภาพทางการเมืองและสังคม ในสังคมไทยศักดินามีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ ทุกคนในแผ่นดินต้องมีศักดินา ยกเว้นพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ที่ใกล้ชิดที่สุด คือ พระอัครมเหสี พระภรรยาเจ้า และพระสนมเอกทั้งหลาย เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครองสูงสุด ไม่ได้รับนาจากใคร ศักดินาเป็นเครื่องแสดงฐานะ แต่ในขณะเดียวกันก็ใช้เป็นมาตรฐานในการปรับสินไหมและพิไยในกรณีที่เกิดทำผิด ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยแสดงว่า ยศและศักดินาได้เพื่อบรรลุอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะฉะนั้น การบอกว่า ข้าราชการศักดินา ๔๐๐ มีสถานะพิเศษคือ เข้าเฝ้าได้ จึงอาจเป็นเรื่องของการกำหนดขึ้นเฉพาะสมัยหลัง ตามทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนา เจ้ากรมบางกรม มีศักดินาไม่ถึง ๔๐๐ ก็มี

๓.๒ “ค่าของคน” ในสังคมไทยโบราณนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานันดรศักดิ์เท่านั้น แต่โดยพื้นฐานแล้วย่อมขึ้นอยู่กับกายภาพของคนโดยพิจารณาจากอายุ พระไอยการพรมศักดิ์ได้กำหนดค่าของคนไว้ตามความล่วงไปของอายุ เพื่อเป็นมาตรฐานในการปรับสินไหมเมื่อบุคคลผู้หนึ่งเกษียณ (สิ้น) อายุ ณ ช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิต

๔. ระบบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินของไทย

ระบบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินของไทยมีทั้งความซับซ้อนและการทับซ้อน ข้อมูลจากกฎหมายตราสามดวงเป็นเพียงภาพสะท้อนส่วนหนึ่ง และอาจเป็นภาพจากการถ่ายทอดของผู้ชำระกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ไม่สมบูรณ์นัก เป็นต้นว่า ในทำเนียบข้าราชการพลเรือน มีการกล่าวถึงออกญามหาอุปราช แต่เพียงยศราชทินนามและศักดินา โดยไม่มีบัญชีรายชื่อข้าราชการที่ขึ้นกับท่านเลย ทั้งที่เป็น “แสนอญาราช” และตามหลักฐานของตะวันตกเป็นหัวหน้าเสนาบดีจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจเป็นไปได้ว่า เนื่องจากตำแหน่งนี้เลิกไปแล้วไม่เห็นความจำเป็นต้องใส่ไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ อย่างไรก็ตามการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองของไทยโบราณเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้

๔.๑ การควบคุมไพร่พล ลักษณะพื้นฐานของการปกครองของชนเผ่าไทสมัยโบราณคือ การควบคุมกำลังพล โดยแบ่งเป็นหน่วยสิบ หน่วยยี่สิบ หน่วยห้าสิบ หน่วยร้อย และหน่วยพันในความควบคุมของ “นาย” ในราชอาณาจักรขนาดใหญ่อย่างเช่น อยุธยา นั้น การควบคุมกำลังพลและการจัดทำสำราญที่ไพร่พลเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะไพร่พลวงเป็นกำลังสำคัญสำหรับราชการ พระไอยการบานแผนกเป็นกฎหมายเฉพาะว่าด้วยการแบ่งปันหมู่ชาและการขึ้นทะเบียนทางวาระของไพร่ พระราชบัญญัติและพระราชกำหนดหลายฉบับในต่างวาระกัน แสดงให้เห็นว่า อยุธยามีปัญหาด้านการถ่ายเทไพร่พลไปสู่สถานภาพอื่น ซึ่งสร้างความวิตกแก่ราชสำนัก แม้ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ก็ยังมีความรู้อย่างค่อนข้างคลุมเครือเกี่ยวกับเรื่องไพร่ในสังคมไทย เพราะยังไม่สามารถกำหนดความหมายที่แท้จริงเกี่ยวกับศัพท์ต่างๆ ที่เรียกไพร่ เช่น เลก ไพรราบ ไพรเลว และอื่น

๔.๒ พัฒนาการของระบบการปกครองของไทยในสมัยอยุธยาสะท้อนให้เห็นสิ่งต่อไปนี้

๔.๒.๑ การจัดการปกครองให้มีกรมซ้าย-ขวา เพื่อให้เจ้ากรมทำหน้าที่รักษาตุลอำนาจซึ่งกันและกัน เหตุผลก็คือ การป้องกันการรวมอำนาจด้านใดด้านหนึ่งไว้กับข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใด

๔.๒.๒ ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงและการเพิ่มบทบาทของ

ราชสำนัก ได้มีการเพิ่มชั้นการปกครองในระดับจางวางเหนือเจ้ากรมขึ้นไป ในระยะแรก จางวาง อาจทำหน้าที่ผู้กำกับราชการหรือที่ปรึกษากรม แต่ในภายหลัง ตำแหน่งนี้อาจมีบทบาทในการบริหารราชการและสั่งราชการมากขึ้น โดยปกติ จางวางทำหน้าที่กำกับราชการทั้งกรมซ้ายและกรมขวา แต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย กรมซ้ายและกรมขวามักมีจางวางแยกกันเพราะเป็นกรมขนาดใหญ่ เช่น กรมพระศบาลขวา และกรมพระศบาลซ้าย เป็นต้น

๔.๒.๓ การเน้นความสำคัญและบทบาทของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมมากขึ้นในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์อาจทำให้เข้าใจผิด นักประวัติศาสตร์ทราบจากหลักฐานร่วมสมัยของชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาตอนปลายว่า ออกญาพระคลัง (โกษาธิบดี) มีบทบาทโดดเด่นกว่าอัครมหาเสนาบดีจักรีและกลาโหมเสียอีก เอกสารของตะวันตกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าได้กล่าวว่า ทั้งสองพระองค์มีความระแวดระวังอัครมหาเสนาบดีอยู่มาก สมเด็จพระนารายณ์มีพระราชถึงกับทรงยกฐานะของออกญาวังให้สูงส่งกว่าเดิม พระโอรสการตำแหน่งนาพลเรือนในส่วนองกรมวังสะท้อนให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการไทยในช่วงเวลานั้น เพราะมีร่องรอยให้เห็นว่า ออกญาวังน่าจะได้มีบทบาทโดดเด่นขึ้นจริงเพราะมีสร้อยนามสุดท้ายว่า “อัครมหาเสนาธิบดี” คือ ตำแหน่งนายกรัชมุนตรีเหมือนกัน อีกทั้งกรมที่นารายณ์ได้เป็นพระราชทรัพย์ก็อาจมีมากกว่าในกรมพระคลังเสียอีก ในขณะเดียวกัน ดูเหมือนความหวาดระแวงเสนาบดีกลาโหมทำให้มีการย้ายกรมหลักของฝ่ายทหารมายังกรมวังด้วย นอกจากนี้ ข้าทูลละอองที่เป็นเจ้ากรมในกรมวังยังมีศักดินา ๑๐,๐๐๐ และ ๕,๐๐๐ มากกว่าในกรมอื่นๆ ด้วย กรมวัง ยังทำหน้าที่ที่เป็นหัวใจของระบบรักษาความมั่นคงปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์และแผ่นดินด้วย เนื่องจากเป็นผู้แต่งตั้งยุกกระบัตรไปประจำหัวเมืองต่างๆ เพื่อเป็นหูเป็นตาแก่พระเจ้าแผ่นดิน โดยต้องเข้ามาถวายรายงานการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองโท ตรี และจัตวา

๕. สภาพสังคมไทย

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในชั้นต้น สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมที่ไม่ใช่

ภาพหนึ่ง แต่เป็นภาพของที่เคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวา และเป็นพื้นฐานที่ทำให้เราเข้าใจสังคมปัจจุบัน

๕.๑ ปัจจุบันบุคคลไม่ว่าข้าราชการหรือไพร่ในสังคมไทยสมัยจารีตอาจเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมขึ้นลงโดยไม่สู้เคอะเขินนัก ไพร่อาจเปลี่ยนสถานภาพเป็นทาสเชิงกระยาดอกเบี้ยยชั่วคราว เพื่อแก้ปัญหานี้สินและเศรษฐกิจ กล่าวคือขายตัวลงเป็นทาสเพื่อเอาเงินไปใช้หนี้ แล้วเอาตัวเองจำนองไว้ โดยที่เจ้าหนี้ไม่กักกันตัวแต่ปล่อยให้ไปทำงานค้าขายเพื่อส่งดอกเบี้ยย คนอื่นอาจตกเป็นทาสด้วยเหตุผลทางการเมือง ทาสดูเหมือนจะมีเสรีภาพค่อนข้างมาก เช่น มีหลักฐานในพระราชกำหนดเก่าว่า ทาสเข้าเล่นการพนันในบ่อนเบี้ย เป็นต้น รองศาสตราจารย์ วุฒิสัย มูลศิลป์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่ารับฟังว่า แม้ในสมัยปัจจุบันบุคคลที่มีเชื้อสายมาจากทาสในสังคมญี่ปุ่นจะได้รับการดูแลอย่างมาก กรณีนี้แตกต่างจากสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งไม่เคยมีการสอบถามเป็นเงื่อนไขสำคัญว่าใครเป็นครีwtาสมาก่อน ส่วนข้าราชการระดับต่างๆ นั้น อาจเลื่อนฐานะขึ้นลงกันอย่างง่าย ๆ เพียงข้ามวันข้ามคืน เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็น มหาสมมติเทพ จะให้ผู้น้อยเป็นผู้ใหญ่ก็ได้ หรือให้ผู้น้อยเป็นผู้ใหญ่ก็ได้^{๒๑}

๕.๒ ความสำคัญของพิธีกรรม เนื่องจากราชสำนักเป็นศูนย์กลางของระบบวัฒนธรรม การประกอบพระราชพิธีต่างๆ ทั้งในส่วนที่เป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง เช่น การพระราชพิธีแรกนา หรือ พระราชพิธีส่วนองค์พระมหากษัตริย์ทั้งหลาย และ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ข้าทูลละอองต้องเข้าร่วม เพราะพิธีกรรมเหล่านี้มีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าในการพระราชพิธีหรือในโอกาสที่ทรงออกว่าราชการเป็นรากฐานของการจัดระเบียบฐานะข้าทูลละออง และลำดับชั้นแห่งเกียรติยศของราชินิกุลเสนาบดีและอมาตย์น้อยใหญ่ เกียรติยศของเสนาบดีและข้าราชการน้อยใหญ่อยู่ที่เครื่องยศ ซึ่งได้รับพระราชทานประกอบยศศักดิ์ เวลาเสนาบดีและข้าราชการขึ้นเสลี่ยงคานหามไปที่ใด ต้องมีบริพารนำเครื่องยศไปด้วยเพื่อแสดงอำนาจ ครั้นผ่านไปทางใด ไพร่บ้านพลเมืองก็ต้องนบนอบเปิดทางให้แกขบวน

^{๒๑} พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ ลงวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๒๔๓ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

นั้นก่อน สิ่งเหล่านี้ยังคงอยู่กับสังคมไทยร่วมสมัย คงไม่มีประเทศใดในโลกเทียบ กับประเทศไทยได้ เมื่อกล่าวถึงการที่ขุนนางการเมืองยังใช้อภิสิทธิ์ปิดถนน ชาว ตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับเสนาบดีไทยสมัยอยุธยาต่างได้ให้ข้อสังเกตว่า คนไทย ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมมาก และดูเหมือนจะให้ความสำคัญแก่สาระที่จะ เจริญกันน้อย สังคมไทยในปัจจุบันก็ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมมากกว่าเนื้อหา สังเกตได้จาก ในการจัดประชุมสำคัญๆ ของหน่วยงานต่างๆ ผู้ดำเนินการอาจให้ ความสำคัญแก่ประเด็นที่ว่า แจกันดอกไม้ควรตั้งที่ใด หรือ ใครควรนั่งที่ใด จะรับ ประทานอาหารอะไรและอย่างไร มากกว่าเนื้อหาของการประชุมเสียอีก

๕.๓ ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ ลักษณะเด่นของสังคมไทย คือ ระบบอุปถัมภ์ และระบบเครือญาติ เนื่องจากความคิดหลักในการปกครองของ ไทยคือ ควบคุมกำลังคนเป็นขั้นๆ ไป ทำให้ทุกคนที่ไม่ใช่ข้าราชการและลูก ข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมอยู่ในปกครอง ของเจ้าหนุม ไพร่สมเป็นไพร่ที่เป็นกำลังของเจ้านายและข้าราชการผู้มีบารมี จึง เท่ากับเข้าอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้าหนุม ทำให้มีผู้คุ้มครอง ส่วนระบบเครือญาติมี ความสำคัญเพราะเครือญาติมีส่วนได้ส่วนเสียกับบุคคลในตระกูลในระบบ กฎหมายไทยโบราณ ผู้ใดได้ดีเครือญาติก็มักได้ดีด้วยกัน ตกอับก็ตกอับด้วยกัน ทั้งหมด เช่น ในการถูกริบราชบาตร เป็นต้น ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ ยังมีอิทธิพลในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการเมืองและระบบราชการ ถือ เป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรมที่เราเข้าใจได้จากการศึกษาพระไอยการต่างๆ ใน กฎหมายตราสามดวง

๕.๔ ความเชื่อในไสยศาสตร์และวิญญานนิยม ความเชื่อในไสยศาสตร์ และวิญญานนิยม ยังเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตของคนไทยทั่วไป ดังเช่น เมื่อต้อง "ต่อพิสูท" หรือ พิสูจน์ความจริงขั้นสุดท้ายเมื่อขาดพยานหลักฐานและ พยานบุคคลที่ชี้ขาดไปทางใดทางหนึ่งได้ คู่ความก็อาจเลือกหนทางของไสยศาสตร์ เข้ามาเป็นเครื่องช่วยตัดสิน เช่น ดำนําลุยเพลิง หรือ ล้างตะกั่ว เป็นต้น ดังปรากฏ ในพระไอยการพิสูจน์ดำนําลุยเพลิง แต่คนไทยไม่ไว้ใจใครแม้กระทั่งเทวดา เพราะ เมื่อเชิญภูติเชิญเทวดามาเป็นพยานในการพิสูจน์แล้ว หากเทวดาล้าเอียงเข้าข้าง คู่ความข้างหนึ่งข้างใด ก็มีคำสาปแช่งที่เป็นเงื่อนไขให้เทวดาตกนรกเหมือนกัน

กฎหมายตราสามดวงเป็นชุมทรัพย์ของผู้ต้องการศึกษาเรื่องไทยในเกือบทุกเรื่อง การชำระกฎหมายตราสามดวงจะช่วยอำนวยความสะดวกแก่นักวิชาการด้านไทยศึกษาในโอกาสข้างหน้า ผลงานวิจัยที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้จะเบิกทางไปสู่องค์ความรู้ใหม่เพื่อแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันมีรากฐานอยู่ในอดีต และเราศึกษาอดีตเพราะเป็นแวนสองสังคมในอดีตเช่นเดียวกับในปัจจุบัน

ฯะ ะะ ะะ ะะ ะะ ะะ ะะ ะะ ะะ

กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

ความนำ

กฎหมายตราสามดวง เป็นชื่อเรียกประมวลกฎหมายของไทยโบราณที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิต จำนวน ๑๑ ท่าน ชำระขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ โดยการเก็บรวบรวมกฎหมายเก่าที่ตราขึ้นและใช้อยู่ในสมัยอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งในกฎหมายเก่าและยังทรงตรากฎหมายบางบทขึ้นใหม่ ตามสถานการณ์และบริบทของสังคม เพื่อสร้างความสงบสุขและความเป็นปึกแผ่นแก่บ้านเมือง กฎหมายที่ทรงชำระรวบรวมขึ้นใหม่นี้ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ ๓ ชุด แล้วประทับตรา ๓ ดวง คือ ตราพระราชสีห์ ประจํามหาดไทย ตราพระคชสีห์ ประจํากลาโหม และตราบัวแก้ว ประจํากรมท่า ไว้ทุกเล่ม ทั้งยังทรงกำหนดว่า หากพระสมุทกฎหมายที่นำมาใช้ไม่มีตราสามดวงก็ไม่ต้องเชื่อฟัง จึงเป็นที่มาของชื่อประมวลกฎหมายที่ชำระรวบรวมครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ว่า“กฎหมายตราสามดวง”

ลักษณะต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง

ต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง เป็นหนังสือสมุดไทยขาว ปกหนัง ห่อสมุดแห่งชาติมีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๔๕ เล่ม เป็นเล่มซ้ำกัน ๔ เล่ม เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหา กับฉบับพิมพ์แล้วพบว่าหอสมุดแห่งชาติไม่มีต้นฉบับพระไอยการพระมศักดิ์ และพระไอยการทาส โดยมีลำดับขั้นตอนในการบันทึกข้อมูลที่เหมือนกันทุกเล่ม ยกเว้น

ต้นฉบับที่เป็นเล่ม ๒ เท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑) ปกต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงทุกเล่มจะมีชื่อหนังสือขุบ^๑ เส้นตัวอักษรสีทอง ด้วยอักษรไทยที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แบบที่เรียกว่า อักษรไทยย่อดังตัวอย่าง

๑ อมรสมุด อมรราชบัญญัติ
๑ อมรสมุด อมรบทกำหนด

๒) สันด้านขวางทั้งสองด้านของต้นฉบับทุกเล่มจะมีชื่อย่อของหนังสือกำกับไว้เพื่อเป็นที่สังเกตตามรูปแบบการจัดเก็บหนังสือในสมัยโบราณที่มักจะหันสันด้านข้างของหนังสือออกด้านนอก เพื่อให้ไม่สับสนเปลี่ยนเนื้อที่ในการจัดเก็บ

๓) เปิดสมุดหน้าแรกของต้นฉบับ ซึ่งเรียกว่า หน้าต้น^๒ มีบานแผนกบอก วัน เดือน ปี และนามบรรดาศักดิ์ของผู้ขุบเส้นตัวอักษร และผู้ตรวจทาน พร้อมลงจำนวนครั้งที่ตรวจทานไว้ด้วยเพื่อความมั่นใจในความถูกต้องของข้อความกฎหมายทุกชุดทุกเล่ม ดังตัวอย่าง

^๑คำว่า ขุบ หมายถึง การเขียนตัวอักษรด้วยการใช้พู่กันจุ่มหรือขุบลงในหมึกสี หรือ กาว แล้วเขียนตัวอักษร

^๒หมายถึง ด้านที่เริ่มต้นบันทึกข้อความตอนแรกของหนังสือสมุดไทย อาจมีชื่อเรื่องและศักราชบอกให้รู้ก่อนก็ได้ ส่วนด้านหลังหรือด้านกลับของหนังสือสมุดไทย เรียกว่า หน้าปลาย อาจมีข้อความต่อจากหน้าต้น หรือเริ่มเรื่องใหม่ก็ได้

“๑ วัน $\frac{๒}{๑}$ คำ จุลศักราช ๑๑๖๗ ปีฉลู สฬศก
 ข้าพระพุทธเจ้า หมื่นทิพไมตรีบุป ข้าพระพุทธเจ้า นายเทียรตรา
 ทาน ๓ ครั้ง ขอเดชะ ฯ”^๑

ขุนสารประเสริฐ
 นายเทียรตรา
 นายพิภบาล

๔) หน้าต่อกจากบานแผนก เป็นหน้าประทับตราสามดวง ซึ่งตราทั้งสามดวงที่ประทับในต้นฉบับ เป็นตราประทับชาติ ตราราชสีห์ ตราคชสีห์ และตราบัวแก้ว เรียงตามลำดับจากซ้ายมาขวา

๕) จากนั้นเป็นหน้าประกาศพระราชปารภ ที่มีเนื้อความเหมือนกัน ทุกเล่ม จำนวน ๑๒ หน้า ยกเว้นต้นฉบับที่เป็นเล่ม ๒ เล่ม ๓ เล่ม ๔ และเล่ม ๕ เพราะถือว่าเป็นหนังสือชุดเดียวกัน

๖) ต่อด้วยเนื้อเรื่องของกฎหมายแต่ละพระไอยการ

๗) ตัวอักษรที่ใช้บันทึกข้อความในต้นฉบับเป็นตัวอักษรที่เขียนด้วยเส้นหมึก ส่วนใหญ่มีตัวอักษร ๒ ชนิด คือ ตัวอักษรไทย และใช้อักษรขอมสำหรับบันทึกข้อความที่เป็นคาถาภาษาบาลีนำเรื่องและใช้สำหรับยกศัพท์ภาษาบาลีแต่ละคำมาเพื่ออธิบายขยายความด้วยอักษรไทย ภาษาไทย เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎหมายตราสามดวงบางลักษณะคงเป็นกฎหมายดั้งเดิมเฉพาะของคนไทย จึงไม่มีข้อความหรือคาถานำที่เป็นอักษรขอม ภาษาบาลี แทรกอยู่เลยถึง ๑๐ ลักษณะ ได้แก่ พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ กฎมณเฑียรบาล พระไอยการลักษณะโจร ลักษณะพิสูทดำน้ำ พิสูทลยเพลิง พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการนาทหารหัวเมือง พระราชบัญญัติ กฎพระสงฆ์ และกฎ ๓๖ ข้อ

๘) การใช้เครื่องหมายวรรคตอนโบราณเพื่อแสดงความสำคัญของข้อความแต่ละตอน ดังนี้

“พระสมุทกมณเฑียรบาล ๑.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔) เลขที่ ๔๑. ๑๐๘ หน้า. หมวดกฎหมาย. หน้าต้นที่ ๑.

^๑ตราสีแดง

๘.๑ เครื่องหมายตาไก่ ตาวัว หรือฟองมัน "๐" ใช้สำหรับเริ่มต้นเรื่อง หรือเหตุการณ์ใหม่ทั้งที่เป็นวรรค บรรทัด หรือ บท เช่น

"๐ พระสมุท กฏมณฑลบาล ๑ ๗๒ ๑"^๕

๘.๒ เครื่องหมายอังคั่นโคมูตร "๗๒ ๑" หรืออาจใช้เฉพาะอังคั่น "๗" หรือ โคมูตร "๑" อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ สำหรับแสดงให้เห็นว่าจบข้อความ ตอน หนึ่ง เรื่องหนึ่ง หรือ ประโยคหนึ่งก็ได้

๘.๓ เครื่องหมายอังคั่น หรือ อังคั่นคู่ "๗, ๗, ๗๒" ใช้สำหรับคั่นข้อความ บางตอนไม่ให้ปะปนกัน หรือใช้สำหรับจบข้อความย่อๆก็ได้

๘.๔ เครื่องหมายละสุด "๒" ใช้เขียนไว้ตอนท้ายของแต่ละบรรทัดที่อาจมี ที่ว่างเหลืออยู่ เพื่อจัดกรอบหลังของหน้าหนังสือแต่ละหน้าให้เสมอกัน

๘.๕ เครื่องหมายควง หรือ ปีกกา ") " ให้ประกอบนามบุคคล หรือคำ หรือ ตัวเลขแทนความหมายของคำที่มีความหมายเกี่ยวข้อง หรืออยู่รวมในเหตุการณ์เดียวกัน เมื่อจะอ่านข้อความนี้ จะต้องอ่านข้อความข้างหน้าซ้ำทุกครั้ง ดังตัวอย่าง

"...ร้องเพลงเรือเปา ^{ปี} ขลุ่ย]..."^๖ อ่านว่า...ร้องเพลงเรือเปาปีเปาขลุ่ย...

หรือ

"...หัวเมือง ^๑ ^๒ ^๓ ^๔]..."^๗ อ่านว่า...หัวเมืองเอก หัวเมืองโท หัวเมืองตรี หัวเมืองจัตวา

หรือ

"...ให้เป็นเอก... ^{อุ} ^{มอ} ^{สอ}]..."^๘ อ่านว่า ให้เป็นเอก อุ (ตม) ให้เป็นเอกมอ (มรรยม) ให้เป็นเอกสอ (สามัญ)

๙. อักษรขอมที่ใช้บันทึกข้อความภาษาบาลีทุกแห่ง มิได้มีการจัดแบ่ง วรรค

^๕ "พระสมุท กฏมณฑลบาล ๑", เลขที่ ๔๑.

^๖ กรมศิลปากร. "กฏมณฑลบาล", เรื่องกฎหมายตราสามดวง, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์, ๒๕๒๑, ๓๔.

^๗ "พระราชกำหนดเก่า", เรื่องเดียวกัน, ๖๐๒.

^๘ "พระอัยการกระบดึก", เรื่องเดียวกัน, ๕๓๗.

ในกรณีที่มีการแก้ไขข้อผิดพลาดบนเครื่องหมายฟองมันจะย้ายตัวเลขมาเขียนกำกับไว้ได้เครื่องหมายฟองมันแทน ทำให้ต้นฉบับบางเล่มมีการเขียนตัวเลขกำกับมาตราไว้ทั้งข้างบนและข้างล่างของเครื่องหมายฟองมัน แต่พบเป็นส่วนน้อย ดังตัวอย่าง

๕ มาตราหนึ่ง หญิงอันแรงทำชู้เนื้อผัว ผัวมันเอาสินไหมถึง ๒ ถ้าแล้ว
มันยังทำชู้ชู้ชายเนื้อผัวมันอีกเล่าใช้ ท่านว่ามีให้ไหมชายชู้มันเลย...^{๙๐}

๖ มาตราหนึ่ง ภริยาสามีมีชอบเนื้อพึงใจกัน เขาจะหย่ากันใช้ตาม
น้ำใจเขาเหตุว่าเขาทั้งสองนั้นสิ้นบุญกันแล้ว จะจำใจให้อยู่ด้วยกัน
นั้นมิได้...^{๙๑}

นอกจากนั้นแล้ว มีการใช้เครื่องหมายอังคั่นคู่ (๗) มาเริ่มต้นข้อความ โดยมีตัวเลขกำกับบนเครื่องหมายอังคั่นเช่นเดียวกับเครื่องหมายฟองมันก็ได้ แต่มีข้อน่าสังเกตว่า บางบทจะใช้เครื่องหมายฟองมันปนอยู่ คงเนื่องมาจากความคุ้นเคยในการใช้เครื่องหมายฟองมันมากกว่าก็เป็นได้ ดังตัวอย่าง

๘ อันว่าลักษณะพยานนั้นมีสามจำพวก คือว่า ทิพ
อุดร
อุดริ พยาน ๑
อันว่าทิพพยานนั้น คือ พระภิกษุทรงธรรม พรหมมณารยอันอยู่แก่
ศีลแลพรศกรรม แลนักปราชราชบัณฑิตยอันอยู่แก่ธรรมแลขุนนางผู้มี
บันดาศักดิ์ดำรงราช ^๒ ๗ อุดรพยานนั้น คือ นายหัวพันหัวปากภูตราช
ทำมรงจำเสมียนการพ่อค้าคนทำไรไถนา พึ่งเอาเป็นมูลความ ^๓ ๘
อุดริพยานนั้น คือว่าพี่น้องพ้องพันญาติกาตนเองแลมิตรสหาย เพื่อน
กินอยู่สมเลคนผู้ยากเป็นวนิพกแลคนพญาริเรื่อน นูหนวกตาบอดอัน
อยู่ร่ำยาวหางงาหมีได้ ^๔ ๗ มาตราหนึ่ง ผู้มีอรรถคดีทั้งสอง... ^๕ ๗ อนึ่ง

^{๙๐} "พระสมุด พระไอยการลักษณะผัวเมีย ๑", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘), เลขที่ ๕๑, หมวดกฎหมาย, หน้าต้นที่ ๒๗.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าปลายที่ ๕๐.

ทั้งสองข้าง พยาน... ๖ อึ่งก้า โจท จำเลย) อ้างพยานต่างๆ..."^{๑๒}

รวมทั้งยังมีการนำเครื่องหมายอักษรร้อยแปด มาประกอบกับเครื่องหมายฟองมัน "๗ ๐ ๗" ใช้สำหรับเริ่มต้นข้อความ โดยมีตัวเลขบทกำกับบนเครื่องหมายเช่นเดียวกับเครื่องหมายฟองมัน และเครื่องหมายอักษรร้อยแปด แต่พบในต้นฉบับเพียงไม่กี่เล่ม คือ ต้นฉบับพระไอยการลักษณะโจร ๑ และพระราชกำหนดเก่า โดยใช้ปะปนกับเครื่องหมายฟองมัน ดังตัวอย่าง

๐ มาตราหนึ่ง ผู้ร้ายลักโคกระบือข้างมาเข้าคนท่าน แลปล้นสดม

ย่องเอาเอาทรัพย์สิ่งของท่าน จับตัวได้ แลมันให้การเกี้ยวติดพัน ญาติพี่น้องพ่อแม่ฝ่ายโจทก็ตี ท่านว่าฟังเอาคำมันหนีได้ เพราะมัน

บาทชำน้าใจครั้งโกรธแก่ผู้จับ แลเจ้าทรัพย์นั้น จึ่งเอาคำมันหนีได้

๗ ๐ ๗ มาตราหนึ่ง ผู้ร้ายลักไพรฟ้าข้าคน ข้างมาปล้นสดมเป็นสัจ

จำ ๕ ประการไว้ในคุกให้ชานยาม ถ้าโจรขัดพวกปล้นสดมมันยังหนี รับ แลลักเรือเกวียนโคกระบือ ให้จำไว้สามประการหน้าคุก ถ้าโจรขัด

หมายโฉนดไปหนีได้ตัว ได้แต่นายหมวด นายกอง ได้แต่สบาบุญชัย

ผู้จะส่งผู้ร้ายแลยังหนีได้ส่งผู้ร้ายนั้น ให้จำมันไว้ในคุกก่อน ๗ ๐ ๗

มาตราหนึ่ง นายเพชรดา นายพทามะรงผู้จำโจร ท่านให้มันคุกกลาง

ชื่อคาหัวเหล็ก..."^{๑๓}

กล่าวได้ว่า กฎหมายตราสามดวงที่จัดพิมพ์เผยแพร่แล้วส่วนใหญ่ จะใส่เลขกำกับบทไว้ข้างหน้าข้อความตามต้นฉบับเสมอ ซึ่งตัวเลขส่วนใหญ่มักจะเรียงลำดับกันอยู่ ยกเว้นในกรณีที่ดินฉบับไม่ได้ใส่ตัวเลขไว้หลายบท แล้วข้าม ไปนับต่อ

^{๑๒}"พระสมุด พระไอยการลักษณะกฎหมาย", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔), เลขที่ ๔๗, หมวดกฎหมาย, หน้าต้นที่ ๓๗-๔๐.

^{๑๓}"พระสมุด พระไอยการลักษณะโจร ๑", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔), เลขที่ ๓๗, หมวดกฎหมาย, หน้าปลายที่ ๒๐ - ๒๒.

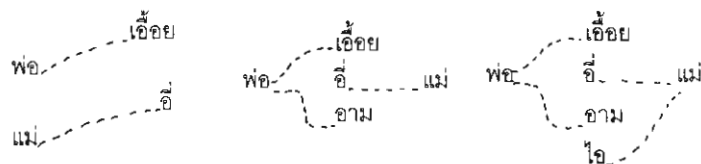
ไปข้างหน้า ฉบับพิมพ์เผยแพร่ก็จะใส่ตัวเลขไว้เหมือนต้นฉบับทุกประการเช่น พระไอยการอาชญาหลวง ต้นฉบับเล่ม ๑ เรียงลำดับบทไปจนจบเล่ม แต่เล่ม ๒ ไม่มีเลขกำกับบททั้งเล่ม เป็นต้น

๑๑. ต้นฉบับพระไอยการบานผแนก มีบทที่ว่าด้วยการแบ่งปันลูกชายหญิงตามทะเบียนสังกัดของพ่อแม่ โดยใช้เส้นประโยงแสดงสิทธิของพ่อและแม่อย่างละเอียด จนครบจำนวนลูกตามฐานะของพ่อและแม่ด้วยภูมิปัญญาไทยโบราณที่เข้าใจง่ายและชัดเจน โดยเรียกชื่อเครื่องหมายชนิดนี้ว่า “บานผแนกเส้นโยง” ดังปรากฏข้อความในเนื้อเรื่องว่า

“๒ มาตราหนึ่ง ชายทหารหญิงทหารสมรสด้วยกัน เกิดลูกชายหญิง
แต่คนหนึ่งสองคนขึ้นไปถึง ๑๑ ๑๒] คนก็ดี แลลูก อ้าย] ก็ดี ลูก
ห้วยปีให้ได้แก่นายฝ่ายแม่ กว้านั้นให้ปันตาม บานผแนกเส้นโยง”^{๑๔}

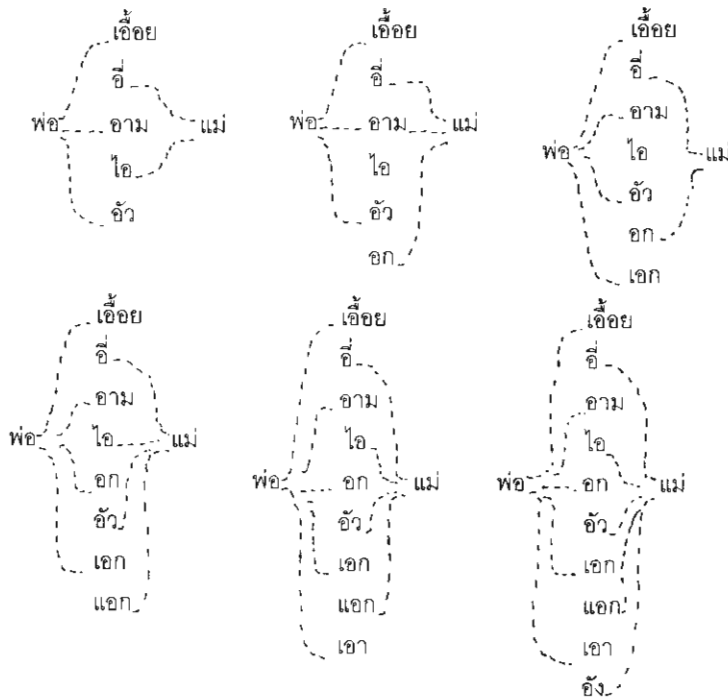
บานผแนกเส้นโยงที่กล่าวถึงในต้นฉบับ มีรูปลักษณะดังนี้

“๖ ชายทหารหญิงพลเรือน สมรสด้วยกันเกิดลูกหญิงล้วนให้แบ่งปัน
ดังนี้”^{๑๕} พ่อ.....เอื้อย แม่

^{๑๔} “พระไอยการบานผแนก”, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๑๘๒.

^{๑๕} “พระสมุด พระไอยการบานผแนกลักภา”, หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘), เลขที่ ๕๓, หมวดกฎหมาย, หน้าปลายที่ ๓๓ - ๓๕.

๑๒. ใช้เครื่องหมายดินคร หรือ ดินกา^{๑๖} ที่มีตัวเลขวางอยู่ในตำแหน่งต่างๆ ดังนี้

๑	หมายถึงรูปแบบของเครื่องหมายที่แสดงจำนวนเงินตามมาตราเงินไทย
๒	แบบประเพณี มีอัตราเทียบ คือ
๗	๔ ไพ เป็น ๑ เฟื้อง ^{๑๗}

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายวรรคตอนและเครื่องหมายอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ: บริษัท เพื่อนพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๒, ๕๖.

^{๑๗} ในเอกสารของชาวตะวันตก อธิบายว่า ๑ เฟื้อง เท่ากับ ๑ ใน ๔ บาท หรือ ๔๐๐ เปี้ย, ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐, ๓๒๕. เป็นมาตราเงินเก่าในสมัยอยุธยาที่ยังใช้สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น จึงต้องสังเกตจำนวนตัวเลขในตำแหน่งของไพ ถ้ามีจำนวนมากเป็นสิบ หรือ ร้อย จะต้องหมายถึงเงินที่มีหน่วยเป็นเบี้ยทันที.

๔๒ กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาระดับตัวเขียนและระดับตัวพิมพ์

๒	เฟื้อง	เป็น	๑	สลึง
๔	สลึง	เป็น	๑	บาท
๔	บาท	เป็น	๑	ตำลึง
๒๐	ตำลึง	เป็น	๑	ซัง

เครื่องหมายสำหรับเขียนแสดงจำนวนเงิน มีรูปแบบ ดังนี้

ซัง		โดยมีวิธีอ่าน คือ จะต้องอ่านจากจำนวนที่มีค่าสูงสุดลดหลั่น ลงมาตามลำดับ เช่น
ตำลึง	บาท	
เฟื้อง	สลึง	
ไพ		
๒		อ่านว่า เงิน ๒ ซัง ๑๐ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ๓ ไพ หรือ ๑๒ ๒ อ่านว่า เงิน ๑๒ ตำลึง ๒ บาท
เงิน	๑๐ ๓	
	๑ ๒	
	๓	

๑๓. อักษรวิธีพิเศษที่ปรากฏในต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง มีหลายรูปแบบซึ่งอาจก่อให้เกิดความสับสนในการตีความคำศัพท์แต่ละคำได้ ดังนี้

๑๓.๑ พยัญชนะวรรค จ ที่เป็นตัว ญ ตาม ช มักใช้เชิงตัวอักษรญหลายรูปแบบ วางไว้ได้พยัญชนะตัวสะกดตามแบบอักษรวิธีของอักษรขอม ดังตัวอย่างคำว่า

อาชา	→	อาชญา
เพชดา	→	เพชญดา
ปราช	→	ปราชญ
กะตัญดา	→	กตัญญดา
อาชาอุทธร	→	อาชญอุธร

๑๓.๒ การสะกดคำไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว สามารถเขียนได้ตามความ

พอใจ เช่น คำว่า

จ้าวฟ้า	→	เจ้าฟ้า
หมี, มิ	→	มิ
ประนิทาน	→	ปณิธาน
อันนระราย	→	อันตรราย
ห้ามดา	→	ธรรมดา
หมั่งคั่ง	→	มั่งคั่ง
ช่อนเนบ	→	ช่อนเหน็บ
เหล็บมือ	→	เล็บมือ
ถั่วเล็ก	→	รื้อเล็ก
ซาหัด	→	สาหัส
เลมิด	→	ละเมิด
เถบิยร	→	ทะเบียร
ไอยการ, อายการ	→	ไอยการ
พระสัดถูป, พระสัทถูป	→	พระสถูป
บานผแนก, บานพะแนก	→	บานแผนก
พระราชบันหยัด	→	พระราชบัญญัติ
บ่าเน็จ, บ่าเหน็จ	→	บำเหน็จ
เจ้าภาพ	→	เจ้าภาพ

๑๓.๓ คำที่ประสมสระอะเสียงสั้นในปัจจุบัน มักเขียนโดยไม่มีรูปไม้ไต่คู้เป็นส่วนในญ^{๑๔} เพราะภาษาไทยดั้งเดิมจะไม่แยกความแตกต่างระหว่างเสียง

^{๑๔} ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า สมัยโบราณ สระเสียงสั้นและสระเสียงยาว มีความหมายไม่แตกต่างกัน เช่น คำว่า เปน หรือ เป็น กิน หรือ กิน ก็มีความหมายเหมือนกัน

๔๔ กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาค้นคว้าตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์

สั้น และเสียงยาว ยกเว้น สระอะ สระอา เช่น

เป็น	→	เป็น
เทด	→	เท็จ
เดม	→	เต็ม
เจด	→	เจ็ด
บำเหนจ, บำเหน็จ	→	บำเหน็จ
สืบเบด	→	สืบเอ็ด
เหน	→	เห็น
บาดเจบ	→	บาดเจ็บ
ช่อนเนบ	→	ช่อนเหน็บ

๑๓.๔ มีการใช้พยัญชนะร่วมผสมสระมากกว่า ๑ เสียง แล้วสามารถออกเป็น ๒ พยางค์ หรือ ๒ คำ แล้วแต่กรณี เช่น

คล	อ่านว่า	คนละ
ปิตรา	อ่านว่า	ปิดตรา
สัญญา	อ่านว่า	สัญญา
ปัญญา	อ่านว่า	ปัญญา
รูปะพรรณ	อ่านว่า	รูปพรรณ
สัพัญญ	อ่านว่า	สัพพัญญ
อุส่าห์	อ่านว่า	อุตส่าห์
อุประโมค	อ่านว่า	อุปโมค

๑๓.๕ มีการเขียนแบบใช้พยัญชนะตัวเดียวโดยไม่ประสมสระ แต่ให้อ่านออกเสียงผสมสระ อะ

จ	→	จะ
รวาง	→	ระวาง

สภัก	→	สะพัก
บ	→	บ
ผเดน	→	ประเด็น

๑๓.๖ คำที่พยัญชนะต้นเป็นอักษรสูง หรือ อักษรต่ำ เสียงวรรณยุกต์โท อาจเขียนโดยใช้สลับที่แทนกัน เช่น ถ้าพยัญชนะต้นเป็นอักษรสูงอาจเขียนโดยใช้พยัญชนะอักษรต่ำแทน แล้วเขียนรูปวรรณยุกต์ให้ได้เสียงตามที่ต้องการ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า การที่จะสรุปว่าเขียนถูกต้องหรือไม่ จะต้องศึกษาเปรียบเทียบกับภาษาถิ่นต่างๆ เช่น

ไล่	→	ไต่
หมั่งคั่ง	→	มั่งคั่ง
ข้างหล้อ	→	ข้างฟ้อ
เหล้น	→	เล่น
ลูกนี้	→	ลูกหนี
ม่อเข้า	→	หม้อข้าว
ซ่มป่อย	→	ส้มป่อย
ค้ำผาก	→	ข้ามผาก
เถ้า	→	เฒ่า

๑๓.๗ คำที่สะกดด้วยแม่ กน โดยใช้รูปตัว ร มักเขียนให้มี อ เคียงด้วยเสมอ เช่น

อุทอร	→	อุธร
อาทอน อาทอร	→	อาทร
กรมชารภากอร	→	กรมสารพากร

๑๓.๘ คำว่า มิ ที่มีความหมายว่า ไม่ เขียนได้ ๒ แบบ คือ หมิ, มิ

๑๓.๙ เขียนรูปสระข้างบนที่เป็นสระ อี อี้ และ อื ปะปนกันได้ตามความพอใจ เช่น

เชือก	→	เชือก
เหลือ	→	เหลือ
อ้อม	→	อ้อม
เดิม	→	เดิม
เมื่อย	→	เมื่อย
ผี	→	ผี
สินไหม	→	สินไหม
ชิดัน	→	ชิดัน
พิสูท	→	พิสูจน์

๑๓.๑๐ ใช้ไม้ม้วน หรือ ไม้มลาย เขียนคำที่ออกเสียงสระโหทั้ง ๒ ชนิดได้ตามความพอใจ ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เช่น

ไต่เชือก	→	ไต่เชือก
ไซ	→	ไซ
ไต้	→	ไต้
อาไลย	→	อาลัย
อาไศรย	→	อาศัย
ไล่	→	ไล่
ไหม	→	ไหม

หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่ากฎหมายตราสามดวงบันทึกเมื่อคนไทยเริ่มเขียนสระ ใ กับ สระ ใ ลับสั่นแล้ว เพราะแต่เดิม สระ ใ ออกเสียง อา+อี สระ ใ ออกเสียง อา + อี หรือ อา + เออ

๑๓.๑๑ ใช้สระลอย ฤ ฤๅ ฤๆ เป็นคำเต็ม และประสมกับพยัญชนะให้เป็นคำได้ เช่น

หฤๆ	→	หรือ, ฤๆ
-----	---	----------

ระกุก	→	ระลือก
ถักเล็ก	→	รื้อเล็ก
ดั่งถัก	→	ดั่งถัก
หญัก	→	หรือ

๑๓.๑๒ ใช้พยัญชนะสะกดซ้อนสองตัวให้มีค่าเท่ากับไม้หันอากาศ
เหมือนการเขียนพยัญชนะสะกดในสมัยสุโขทัย ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นคำที่สะกดด้วย
แม่กงและแม่เกว บางคำ เช่น

แม่กง	ฟอง	→	ฟ้ง
	ด่งง	→	ด้ง
	ทงง	→	ท้ง
	ยงง	→	ย้ง
	บงคับ	→	บ้งคับ
	ด้งง	→	ด้ง
แม่เกว	ห้วง, หว่วง	→	ห้วง

๑๓.๑๓ เสียงพยัญชนะต้นที่เป็น หย หญ หรือ หย อาจเขียนสับ
สนปะปนกัน หรือใช้พยัญชนะต้น ญ หรือ ย ตัวเดียวก็ได้ ศาสตราจารย์ ดร.
ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า เดิม หย และ หญ นั้นเคยออกเสียงต่างกัน เช่น

หยิบ	→	หญิบ
หยักัน	→	หญักัน
หยั้งหย่าง	→	หยั้งอย่าง
หยั้งธรรมเนียม	→	หยั้งธรรมเนียม
หญาช้าง	→	หญ่าช้าง
หญา	→	หญา

๑๓.๑๔ มีการใช้คำที่แตกต่างจากปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะ แสดง

ให้เห็นถึงพัฒนาการของภาษาไทย ทั้งในด้านการออกเสียงและการเขียนรูปคำ เช่น

ชเลาะ, เซลาะ	→	ทะเลาะ
ชีวงคต	→	ทิวคต
ตราบพั่ว	→	ตราบเพ่า
นาระกา	→	นาฬิกา
ชีคน	→	ก๊คน
กิจทุระพังวน	→	กิจธุระกังวล
กระนีษาเหตุ	→	กรณีสาเหตุ
ประเว่ประวิง	→	ประวิง
เข้า	→	เข้า, ข้าว เช่น เข้าเมา เข้าพอง เข้าตาก
พยุหบาตรา	→	พยุหยาตรา
อย่าเพ่อ	→	อย่าเพ็ง
กานบูเรียน	→	การเปรียญ
ไบศรี	→	บายศรี

๑๔. ต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงจะไม่แสดงให้เห็นว่าเรื่องใดมาก่อนหรือเป็นตอนเริ่มต้น เพียงแต่จะบอกเล่มว่าเล่มใดเป็นส่วนต้นด้วยการใส่เลข ๑ ต่อท้ายชื่อ ถ้ายังไม่จบเล่ม ๑ ต้องต่อเล่ม ๒ ก็ใช้เลข ๒ เขียนต่อไว้ที่ท้ายชื่อเรื่องเท่านั้น กล่าวได้ว่าแต่ละพระไอยการ แต่ละกฎ เนื้อหาจะจบในตัวเอง ดังนั้น เรื่องใดมาก่อนหรือมาทีหลังอาจไม่มีความสำคัญ แต่การจัดเรียงลำดับฉบับพิมพ์นั้น เรียงเพื่อให้สะดวกในการค้นหาและเรียกชื่อตามที่ปรากฏอยู่บนหน้าปกของต้นฉบับแต่ละเล่ม ซึ่งต้นฉบับแต่ละเล่มมีชื่อปรากฏบนหน้าปกและสันหนังสือ ดังนี้

ชื่อตามสารบาญ ฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สัน ต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระธรรมสาตร	พระสมุด พระธรรมสาตร	พระธรรมสาตร	
หลักอินทภาษ	พระสมุด หลักอินทภาษ	อินทภาษ	
กฎมณเฑียรบาล	พระสมุด กฎมณเฑียรบาล ๑ พระสมุด กฎมณเฑียรบาล ๒	เฑียรบาล ๑ มณเฑียรบาล ๒	
พระธรรมนูน	พระสมุด พระทำนูน	พระทำนูน	
พระไอยการพรมศักดิ์	-	-	
พระไอยการตำแหน่ง นา-พลเรือน	(ลบเลือน)	ตำแหน่งนาพล เรือน	
พระไอยการตำแหน่ง นา-ทหารหัวเมือง	(ลบเลือน)	นาทหารหัวเมือง	
พระไอยการบานฉนแณ	พระสมุด พระไอยการบาน- ฉนแณลักภา	บานฉนแณลักภา	บานฉนแณ จดปณอยู่ ท้ายเล่ม
พระไอยการลักษณรับ- ฟ้อง	พระสมุด พระไอยการลักษณ-รับ ฟ้อง	รับฟ้อง	
พระไอยการลักษณ- ภฏยาน	พระสมุด พระไอยการลักษณ- ภฏยาน	ภฏยาน	
พิสูทดำน้ำพิสูทลย เพลิง	พระสมุด ลักษณ- พิสูท ดำน้ำ ลยเพลิง }	ดำน้ำลยเพลิง	
พระไอยการลักษณ- ตระลาการ	พระสมุด ลักษณตระลาการ	ตระลาการ	

ชื่อตามสารบัญ ฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สัน ต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระไอยการลักษณะ- อุธร	พระสมุดพระไอยการลักษณะอุธร	อุธร	
พระไอยการ ลักษณะ-ผัวเมีย	พระสมุดพระไอยการลักษณะ ผัว } เมีย } ๑	ผัวเมีย ๑	
	พระสมุดพระไอยการลักษณะ ผัว } เมีย } ๒	ผัวเมีย ๒	
พระไอยการทาส	-	-	
พระไอยการลักภา ลูก-เมียผู้คนท่าน	พระสมุด พระไอยการลักภา } ลูกเมีย } ผู้คน } ท่านบ้านผณก	บ้านผณก	มีพระไอย การบ้านผ ณกจดปน อยู่ท้ายเล่ม
พระไอยการ ลักษณะ-มรดก	(ลบเลือน)	มรดก	
พระไอยการ ลักษณะ-กู้หนี้	พระสมุด พระไอยการกู้หนี้	กู้หนี้	
พระไอยการเบต- เสร็จ	พระสมุด พระไอยการเบตเสร็จ	เบตเสร็จ	
พระไอยการ ลักษณะ-วิวาทตีด่า กัน	(ลบเลือน)	วิวาทด่าตี	
พระไอยการลักษณะ โจร	พระสมุด พระไอยการลักษณะโจร ๑ พระสมุด พระไอยการลักษณะโจร ๒	ลักษณะโจร ๑ โจร ๒	
พระไอยการอาชา หลวง	พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๑ (๑)พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๒ (๒) พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๒	อาชาหลวง ๑ อาชาหลวง ๒ อาชาหลวง ๒	มีซ้ำ ๒ เล่ม

ชื่อตามสารบาญ ฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สัน ต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระไอยการกระบด- ศึก	พระสมุด พระไอยการกระบดศึก ๑ พระสมุด พระไอยการกระบดศึก ๒	กระบดศึก ๑ กระบดศึก ๒	
กฎพระสงฆ	พระสมุด กฎพระสงฆ ๑ พระสมุด กฎพระสงฆ ๒	กฎพระสงฆ ๑ กฎพระสงฆ ๒	
กฎ ๓๖ ข้อ	พระสมุด กฎ ๓๖ ข้อ	กฎ ๓๖ ข้อ	
พระราชบัญญัติ	พระสมุด พระราชบัญญัติ	พระราชบัญญัติ	
พระราชกำหนดเก่า	พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๑ พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๒ (ลบเลือน) พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๔ พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๕	พระราชกำหนดเก่า ๑ พระราชกำหนดเก่า ๒ พระราชกำหนดเก่า ๓ พระราชกำหนดเก่า ๔ พระราชกำหนดเก่า ๕	
พระราชกำหนดใหม่	พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๑ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๒ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๓ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๔ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๕	พระราชกำหนดใหม่ ๑ พระราชกำหนดใหม่ ๒ พระราชกำหนดใหม่ ๓ พระราชกำหนดใหม่ ๔ พระราชกำหนดใหม่ ๕	

การจัดพิมพ์เผยแพร่กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนภาพสังคมไทยในอดีต แสดงพัฒนาการด้านการปกครองของไทยเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าการทำความเข้าใจกฎหมายตราสามดวงจะเป็นเรื่องยาก เนื่องจาก อุปสรรคและปัญหาด้านภาษาไทย

โบราณ (เป็นภาษากฎหมาย) อย่างไรก็ตาม กฎหมายตราสามดวงก็ได้รับความสนใจมาศึกษา ค้นคว้า และจัดพิมพ์เผยแพร่เนื้อหาโดยละเอียดมาแล้วมากกว่า ๑๐ ครั้ง ดังนี้

ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระยากระลาปนกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล) นำเนื้อหากฎหมายตราสามดวงมาตีพิมพ์เผยแพร่ไว้เพียง ๑ เล่ม เท่านั้น แต่ยังไม่ทันจบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดฯ ให้นำกฎหมายของหลวงมาพิมพ์เผยแพร่^{๔๔}

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๖ หมอบรัดเล ได้ขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำสำเนากฎหมายตราสามดวง ฉบับนายโหมต มาพิมพ์ขึ้นใหม่เป็น ๒ เล่ม ใช้ชื่อว่า “หนังสือเรื่องกฎหมายเมืองไทย” แต่นิยมเรียกกันติดปากว่า “กฎหมายหมอบรัดเล” นอกจากจะมีกฎหมายครบทุกเรื่องแล้ว ยังมีกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ รวมอยู่ด้วย กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์นี้ได้รับความนิยมมากจนต้องพิมพ์ซ้ำ รวม ๑๐ ครั้ง

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘-๒๔๒๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โดยการนำกฎหมายส่วนใหญ่จากฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลมาพิมพ์เผยแพร่โดยจัดพิมพ์เป็นตอนๆ ติดต่อกันไปเป็นลำดับในหนังสือราชกิจจานุเบกษาของทางราชการ

ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๒๓ หมอสมิทได้ตัดตอนกฎหมายลักษณะทาสและกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวกับทาสจากฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเล รวมทั้งพระราชบัญญัติและหมายประกาศเกี่ยวกับทาสที่ตราขึ้นใช้ในขณะนั้นมารวมพิมพ์จำหน่ายเป็นหนังสือ ๑ เล่ม เรียกชื่อว่า “กฎหมายลักษณะทาส”

ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๔๐ หลวงดำรงธรรมสาร (มี) ผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา (ในขณะนั้น) ได้จัดพิมพ์หนังสือกฎหมาย ๒ เล่ม เรียกว่า “กฎหมายหมายประกาศ พระราชบัญญัติเก่าใหม่ ซึ่งยังคงใช้อยู่ในบัดนี้” แต่นิยมเรียกสั้นๆ ว่า “กฎหมายเก่าใหม่” โดยมีกฎหมายทุกเรื่องตามฉบับพิมพ์ของ

^{๔๔} ดู กำนัน เลี้ยงสังธรรม, “กรณียะหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓,” ศิลปวัฒนธรรม ๕, ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๗): ๒๒-๓๒.

หมอบรัดเล และเพิ่มเติมกฎหมายใหม่ที่ประกาศใช้อยู่ ในขณะนั้นด้วย

ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดเรียงลำดับบทใหม่และอธิบายเหตุผลในหัวข้อกฎหมายให้เข้าใจง่าย เพื่อให้ผู้พิพากษาและทนายความใช้เป็นคู่มือในการพิพากษาคัดสินคดีความ เรียกว่า “กฎหมายราชบุรี” ๒ เล่ม

ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๑ ย. บุรณีย์ ได้พิมพ์เผยแพร่กฎหมายลักษณะมฤตกตามฉบับหลวงเป็นครั้งแรกในวารสารของสยามสมาคม ฉบับที่ ๒๒ ตอนที่ ๒^{๒๐}

ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๗๓ โรงพิมพ์นิติสาส์นได้ถ่ายทำแม่พิมพ์จากสมุดไทยพิมพ์เผยแพร่ในชุด “ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑” และเรียกชื่อว่า “กฎหมายตราสามดวง”

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๗๓ ย. บุรณีย์ และ ร. แลงกาดี ได้ร่วมกันพิมพ์เผยแพร่กฎหมายพระอัยการเบ็ดเสร็จ ตามฉบับหลวง ๑ เล่ม และได้เขียนคำปรารภชี้แจงข้อบกพร่องในฉบับพิมพ์ ของ นายโหมต ของ หมอบรัดเล และฉบับของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ เปรียบเทียบกับฉบับหลวงไว้ด้วย

ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๔๗๔ ราชบัณฑิตยสภาจัดพิมพ์เฉพาะลักษณะอาชญาหลวงและลักษณะอาชญาราษฎร์ เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาชลพนรินทร์เรืองศักดิ์

ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๔๗๔ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ ได้นำ ฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลมาพิมพ์ซ้ำ โดยแยกกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ออก แล้วเรียกชื่อว่า “กฎหมายตราสามดวง” ลงพิมพ์ในหนังสือ “ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑-๒”^{๒๑}

ครั้งที่ ๑๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๒ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จัดพิมพ์เป็นหนังสือ ๓ เล่ม เรียกว่า ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑

^{๒๐} หลวงประดิษฐมนูธรรม, รวบรวม. ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑. กรุงเทพฯ: นิติสาส์น, ๒๔๗๓.

^{๒๑} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, รวบรวม. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ: เดลิแมส์, ๒๔๗๔.

จุลศักราช ๑๑๖๖ โดยมี ร. แลงการ์ด (Robert Lingat) ดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมายจากฝรั่งเศสเป็นผู้ตรวจชำระการพิมพ์ในครั้งนี้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่แสดงประวัติ วิวัฒนาการ และเป็นการปรับปรุงตำรากฎหมายเก่าของไทยให้ก้าวหน้าทันสมัยมากยิ่งขึ้น และการจัดพิมพ์ครั้งนี้ยังเป็นต้นแบบให้แก่การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงในชั้นหลังอีกด้วย

ครั้งที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ องค์การค้าของคุรุสภา จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ ๕ เล่ม ใช้ชื่อว่า **กฎหมายตราสามดวง** โดยนำข้อมูลมาจากฉบับที่ ร. แลงการ์ด ตรวจชำระ (การพิมพ์ครั้งที่ ๑๒ ข้างต้น) มาเป็นต้นแบบในการจัดพิมพ์

ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๒๑ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ เรียกชื่อว่า **“เรื่องกฎหมายตราสามดวง”** เล่มเดียวจบ โดยน่าจะได้รูปแบบการจัดพิมพ์จากฉบับของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองนำมาสอบทานข้อบกพร่องต่างๆ กับต้นฉบับหนังสือสมุดไทย หมวดกฎหมาย ของหอสมุดแห่งชาติ ตั้งแต่ต้นจนจบ จึงทำให้มีการจัดแบ่งหมวดหมู่และให้หัวข้อกฎหมายเหมือนการจัดพิมพ์ ครั้งที่ ๑๒ แทบทุกประการ

เนื่องจาก กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายโบราณ การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงหลายครั้งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นยังมีข้อบกพร่องบางประการอยู่ เช่น การจัดแบ่งหัวข้อกฎหมาย ข้อกฎหมายไม่ครบถ้วนหรือเกิน โดยเฉพาะใน ยุคแรกๆ การพิมพ์ผิด คำหรือข้อความตกไป เมื่อได้ตรวจสอบกับฉบับหลวง แก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ และจัดพิมพ์ฉบับที่ครบถ้วนสมบูรณ์ออกมาเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าสหสาขาวิชา เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี

ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในระยะแรก เป็นการศึกษาเพื่อจุดมุ่งหมายในการจัดพิมพ์เผยแพร่เนื้อหาความรู้ในตำบกฎหมายเหล่านั้นมากกว่าจะศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดของเนื้อหา จึงได้แก้ไขอักขรวิธีที่ปรากฏในต้นฉบับเสียใหม่ ให้เข้ากับสมัยนิยมเพื่อให้อ่านเข้าใจง่ายและบางตอนก็แก้ไขถ้อยคำ

ล้านวนเพื่อให้อ่านได้เข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงจัดบทใหม่ และตัดทอนบทบัญญัติบางบท ซึ่งเลืกบังคับใช้แล้วออกไป ต่อมาเมื่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ขึ้นใหม่โดยมอบหมายให้ ร. แลงกาศ์ ตรวจสอบชำระ การนำเสนอเนื้อหาที่มีความครบถ้วนและถูกต้องมากขึ้น สามารถนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์วิจัยให้กว้างขวางลึกซึ้งได้อย่างมั่นใจ เพราะมีรายละเอียดของการตรวจสอบอย่างชัดเจน จึงมีการศึกษาเนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงในหลายแง่มุม ดังนี้

คณะวิจัยในโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. (พ.ศ. ๒๕๔๐) ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ศึกษาภูมิปัญญาของคนไทยในการสร้างสรรค์กฎหมายตราสามดวง^{๒๒} โดยเลือกศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้ชาย ผู้หญิง และพระไอยการกบฏศึก ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองในการสร้างความยุติธรรมและความสงบสุขของบ้านเมือง ทั้งองค์พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติกฎหมายขึ้นเพื่อสร้างเสถียรภาพแก่ราชบัลลังก์ ซึ่งจะส่งผลความมั่นคงของประเทศชาติอีกด้วย นอกจากนั้น ทรงพยายามสร้างความเท่าเทียมกันของบุคคลในสังคม ทั้งบุรุษและสตรี รวมถึงมิได้ทอดทิ้ง พระพุทธศาสนาหากมีปัญหาก็ต้องชำระแก้ไขละสิ่งไม่ดีให้เกิดความเศร้าหมองแก่พระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน

ศรีศักร วัลลิโภดม ศึกษากฎหมายตราสามดวงในประเด็นที่เกี่ยวกับความเชื่อของไทย^{๒๓} ผลการศึกษาพบว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายเก่าบางบทบัญญัติขึ้นก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากกล่าวถึงความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมหลายพิธีที่เกือบไม่มีผู้พบเห็นหรือได้ฟังมาก่อน นอกจากนั้น กฎหมายตราสามดวงยังแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์กับเอกสารที่เป็นตำรา และตำนานในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักมาก่อน เพราะความเชื่อที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ

^{๒๒} นิยะดา เหล่าสุนทร, และคณะ, ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง และจิตรกรรมฝาผนัง, ม.ป.ท.: ม.ป.ป. (เอกสารงานวิจัยอัครา) (กรุงเทพฯ: อัครา, ๒๕๔๕).

^{๒๓} ศรีศักร วัลลิโภดม, กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย, กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

นั้น ล้วนปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงแทบทั้งหมด

โยเนโอะ อิชิตชิ นักวิชาการชาวญี่ปุ่น และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้จัดทำ ตรชนนัคันคำในกฎหมายตราสามดวง เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า นอกจากนั้น โยเนโอะ อิชิตชิ ยังได้ศึกษาเรื่องพระธรรมศาสตร์ไทย^{๒๔} ไว้อย่างละเอียด พบว่า กฎหมายไทยได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยผ่านทางพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท โดยกฎหมายที่แสดงไว้ในธรรมศาสตร์นั้น เป็นพันธะทางศาสนาเพื่อความหลุดพ้นของมนุษยชาติ ต่อมาเกิดการปรับเปลี่ยนในราชมัญประเทศจนกฎหมายมีลักษณะเหนือกาลเวลา ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ส่งผลต่อราชศาสตร์ซึ่งเป็นบันทึกรวบรวมคำพิพากษาของพระเจ้าแผ่นดินก็ได้รับการส่งเสริมให้ยิ่งใหญ่ขึ้นด้วยความที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ของพระธรรมศาสตร์ และถือได้ว่าพระธรรมศาสตร์เป็นบทเริ่มต้นของกฎหมายต่างๆ ในกฎหมาย ตราสามดวงทุกบท โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ออกกฎหมายมากที่สุด เนื่องจากความจำเป็นในการสร้างเสถียรภาพของราชวงศ์หรือการสร้างอาณัติสิทธิของผู้ปกครองแผ่นดิน

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ศึกษาเรื่องรัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง^{๒๕} ได้ข้อสรุปว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงภาพสังคมไทยทั้งทางด้านการเมืองและการปกครองได้อย่างเด่นชัด แต่ไม่สามารถสะท้อนภาพสังคมไทยได้หมดทั้งรัฐ เพราะการปกครองของราชอาณาจักรไทยโบราณ มีลักษณะเป็นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นสูง ดังนั้น การบังคับใช้กฎหมายที่ออกจากส่วนกลางจึงไม่จำเป็นต้องมีอำนาจเลยไปถึงหัวเมืองให้เข้าซ้อนกับกฎหมายที่ใช้อยู่ในแต่ละท้องถิ่นอยู่แล้ว นอกจากนั้น กฎหมายตราสามดวงยังมีข้อจำกัดบางประการ คือ ขาดความต่อเนื่องและไม่ได้เก็บประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองไว้ทุกช่วงเวลา หากจะสรุปลักษณะการเมืองและการปกครองของสังคมไทยจากกฎหมายตราสามดวง ก็จะได้ลักษณะของรัฐไทยเฉพาะส่วนที่เป็นศูนย์อำนาจเท่านั้น

^{๒๔}โยเนโอะ อิชิตชิ, "พระธรรมศาสตร์ไทย", แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๙-๔๒.

^{๒๕}เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง", ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๗๑-๘๙.

พรเพ็ญ อันตระกูล ศึกษาเรื่องข้อสังเกตเรื่องอักขรวิธีที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง^{๒๖} พบว่าอักขรวิธีภาษาไทยในกฎหมายตราสามดวงไม่มีกฎแน่นอนตายตัว หากแต่เกิดขึ้นจากความรู้และความเข้าใจของผู้เขียนเอง นอกจากนั้นยังเป็นความจงใจในการหลีกคำ เพื่อให้เป็นศิลปทางภาษา โดยไม่ให้ความสำคัญต่อรูปมากกว่าเสียง รวมทั้งการรักษาต้นฉบับเดิม โดยความเคารพในอักขรวิธีของอาลักษณ์ที่เขียนไว้ก่อนเป็นสำคัญ ทำให้ไม่มีการแก้ไข แต่เมื่อมีการตรวจสอบชำระอาจเผลอใช้อักขรวิธีสมัยนิยมลงไป จนทำให้เกิดความไม่สม่ำเสมอในการเขียน นอกจากนั้นอิทธิพลของภาษาอื่นที่แตกต่างจากภาษาไทย รวมทั้งการลอกเลียนรูปแบบของอักขรวิธีภาษาอื่นก็ทำให้อักขรวิธีภาษาไทยมีความหลากหลายและร่ำรวยคำศัพท์ จึงกลายเป็นความสับสนในการตีความจนไม่สามารถเข้าถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของไทยได้

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ศึกษาเรื่องการกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง^{๒๗} ผลการศึกษาพบว่า แม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะเป็น “ชุมทรัพย์ของหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย” แต่ก็ไม่มีใครนำข้อมูลมาใช้เป็นหลักฐานหลักมากนัก เพราะปัญหาเรื่องการกำหนดอายุกฎหมาย ซึ่งเป็นปัญหาที่ใหญ่มากเกินกว่านักวิชาการสาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถแก้ปัญหาได้โดยลำพัง ดังนั้นนักวิชาการหลายๆ สาขาจึงควรร่วมมือกันศึกษาค้นคว้าจากมุมมองของแต่ละสาขาวิชา ก่อน จึงจะได้ข้อสรุปมากเพียงพอที่จะกำหนดแนวทาง หรือวิธีการศึกษากฎหมายตราสามดวงอย่างถูกต้อง และมีประสิทธิภาพต่อไป

นอกจากนั้นยังมีนักวิจัยทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งนักศึกษาอีกหลายสถาบัน ได้ศึกษาค้นคว้า วิจัย เรื่องเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงไว้อีกเป็นจำนวนมาก ทั้งโดยตรงและโดยการศึกษาเปรียบเทียบกับสาขาวิชาอื่นในปัจจุบัน

^{๒๖} พรเพ็ญ อันตระกูล, “กฎหมายตราสามดวง: ข้อสังเกตเรื่องอักขรวิธี”, กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕, ๑๑๙-๑๓๙.

^{๒๗} มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, “การกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง: บทวิเคราะห์ เบื้องต้น”, ความยกย่องของอดีต, พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, กรุงเทพฯ: ครรลองไทย, ๒๕๓๗, ๑๖๙-๒๒๓

กล่าวโดยสรุป แม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะมีผู้สนใจนำมาศึกษาค้นคว้าแล้วหลายสาขาวิชา แต่ก็ยังมีหัวข้อที่น่าสนใจอีกมากโดยเฉพาะเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีแต่ด้วยข้อจำกัดในเรื่องภาษาจึงทำให้กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ยากแก่การตีความและทำความเข้าใจ ดังนั้น หากมีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไปอาจจะทำให้เราเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

- "พระสมุตกฎมณเฑียรบาล." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๑. ๑๐๘ หน้า. หมวดกฎหมาย.
- "พระสมุดพระไอยการบานฉนงลักกัฎา". หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๕๓. หมวดกฎหมาย.
- "พระสมุดพระไอยการลักขณโจร ๑." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๓๗. หมวดกฎหมาย.
- "พระสมุดพระไอยการลักขณผัวเมีย ๑". หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๕๑. หมวดกฎหมาย.
- "พระสมุดพระไอยการลักขณภฎาณ". หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๗. หมวดกฎหมาย.
- "พระสมุดพระไอยการลักขณรบัฟอง". หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๖. หมวดกฎหมาย.

เอกสารชั้นรอง

- กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
- จรินทร์ สุวรรณโชติ. "การศึกษาเปรียบเทียบภาษากฎหมายในกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายปัจจุบัน." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, ๒๕๓๗.

ธรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัย. จัดพิมพ์. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑
จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง.** กรุงเทพฯ: เรือน
แก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง
และจิตรกรรมฝาผนัง.** ม.ป.ท., ม.ป.ป. (เอกสารงานวิจัยอัดสำเนา)

โยเนโอะ อิชิอิ, มาโมรุ ชิบายามา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **ดรชนินคัมคำใน
กฎหมายตราสามดวง: The computer concordance to the law of
the three seals.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายวรรคตอนและเครื่องหมาย
อื่นๆ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บริษัทเพื่อนพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๒.

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๑.

ลา ลูแบร์, **จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชู
เกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี.** กรุงเทพฯ: ครรลองไทย,
๒๕๓๗.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย.** กรุงเทพฯ:
ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทรงเรียบเรียง. **คำสอนของ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยอยุธยาและ
ต้นรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘.
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.
คึกฤทธิ์ ปราโมช ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันเสาร์ ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘.

ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวง กับกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ ที่พบในหัวเมืองต่างๆ

จักรฤทธิ์ อุทโท

ความนำ

บทความนี้ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "กฎหมายตราสามดวงที่พบในภาคอีสานและที่อื่นๆ" นำเสนอในการประชุมคณะวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" ครั้งที่ ๓/๒๕๕๕ วันเสาร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ เป็นการนำเสนอการศึกษาเกี่ยวกับเอกสารโบราณประเภทกฎหมายที่ปรากฏอยู่ตามภาคต่างๆ เรียกว่า ฉบับเชลยศักดิ์ กล่าวคือ มิใช่ของหลวงและการคัดลอกย่อมมีทั้งการตัดตอนเนื้อความบางส่วนออกไปจนถึงการคัดลอกมาเพียงบางส่วนที่เห็นว่าจำเป็นดังจะได้อธิบายต่อไป

บทความนี้ได้สำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานวิจัยกฎหมายตราสามดวงที่พบในภาคต่างๆ ของประเทศ ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมจากบทความที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว และอีกส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบที่ผู้เขียนจัดทำขึ้นโดยใช้ "กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข" และ "กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์" เปรียบเทียบกับกฎหมายตราสามดวงและกฎหมายลิลิต ตามลำดับ โดยมีจุดประสงค์หลักสองประการคือ ศึกษาการกระจายตัวของกฎหมายโบราณตามภาคต่างๆ และวิเคราะห์เอกสารเพื่อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายอื่นๆ ในหัวเมือง

การกระจายตัวของกฎหมายโบราณ ในภาคกลางและภาคใต้

พินัย ไชยแสงสุกุล^๑ เสนอผลการวิจัยกฎหมายโบราณที่พบตามพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย โดยได้เดินทางเก็บข้อมูลตามจังหวัดต่างๆ และได้พบเห็นเอกสารโบราณจำนวนมาก แต่ก็มีบางพื้นที่ที่ไม่พบเอกสารที่เป็นกฎหมายโบราณ เช่น จันทบุรี ตราด ปราจีนบุรี ระยอง นครนายก นนทบุรี ปทุมธานี ตาก ประจวบคีรีขันธ์ กระบี่ ปัตตานี ยะลา ระนอง ส่วนจังหวัดที่พบเอกสารกฎหมายโบราณ มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ การกระจายตัวของกฎหมายโบราณ แยกตามจังหวัดที่พบ^๒

จังหวัด	สมุดไทยขาว (หน้า)	สมุดไทยดำ (หน้า)	ใบลาน (หน้า)
กรุงเทพมหานคร	๓๗๓๓		
กาญจนบุรี	๒๔๕	๙๔๓	
กำแพงเพชร	๑๐๘๔	๕๘	
ฉะเชิงเทรา	๑๓๔๔	๑๑๓	
ชลบุรี	๕๙		
ชัยนาท	๙๘๑	๑๔๙	
ตรัง	๔๓		
นครปฐม	๒๗		
นครราชสีมา	๑๙๑		
นครศรีธรรมราช	๘๐๙		

^๑“New Source Material in Siamese Kingdom” in **Thai Law: Buddhist Law**. (Bangkok: White Orchid Press, 1996), 43 – 60.

^๒ปรับปรุงจาก **ibid**, 46 – 47.

จังหวัด	สมุดไทยขาว (หน้า)	สมุดไทยดำ (หน้า)	ใบลาน (หน้า)
นครสวรรค์	๒๕๓๙	๗๑๒	๕๕
บุรีรัมย์	๒๙๓		
พระนครศรีอยุธยา	๑๓๗๐	๒๖๘	
พังงา	๒๖๕		
พัทลุง	๗๗๓		
พิจิตร	๑๒๒	๑๐๔	
พิษณุโลก	๔๑๐๙		
เพชรบุรี	๓๓๑		
เพชรบูรณ์	๓๓๙	๓๘	
ภูเก็ต	๔๐๘		
ราชบุรี	๑๑๙๓	๕๗๒	
ลพบุรี	๑๔๒๗		
สงขลา	๖๓๕	๒๓	
สตูล	๒๔		
สระบุรี	๖๖	๗๐	
สิงห์บุรี	๕๖๔	๒๖๑	
สุพรรณบุรี	๑๑๔๗	๗๗๖	
สุราษฎร์ธานี	๑๑๕๑	๑๑๕	
อ่างทอง	๒๓๗	๖๕	
อุตรดิตถ์	๑๓๒๒	๑๖๖	
อุทัยธานี	๑๖๐๘	๑๔๐	๕๐
รวม	๒๙๖๕๘	๔๘๖๐	๑๐๕

พินัยพบว่าความหนาแน่นของพื้นที่ที่พบกฎหมายโบราณส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสายหลักๆ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำน้อย แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำปิง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน อย่างไรก็ตาม บทความ

ดังกล่าวไม่ได้ให้รายละเอียดการศึกษาเนื้อหาในกฎหมายโบราณเหล่านั้น แต่มีสมมติฐานเกี่ยวกับกฎหมายโบราณส่วนหนึ่งที่พบในพื้นที่ภาคกลางและภาคใต้ว่าน่าจะมีส่วนในการอธิบายประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่า ความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างขอบเขตอำนาจทางการเมือง และขอบเขตอำนาจทางกฎหมาย กฎหมายตราสามดวงกับความเป็นสัญลักษณ์อำนาจทางการเมืองของราชวงศ์จักรี รวมถึงการพบกฎหมายส่วนหนึ่งที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง แต่มิได้ประทับตราพระราชสีห์ ตราครุฑ และตราบัวแก้ว ซึ่งนำไปสู่ประเด็นคำถามเกี่ยวกับการใช้และการมีผลบังคับใช้ของกฎหมายดังกล่าวด้วย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเนื้อหากฎหมายโบราณที่พบในภาคใต้ พิธีนัยเสนอว่า เนื้อหาส่วนใหญ่ต่างไปจากเนื้อความที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง อันนำไปสู่สมมติฐานที่ว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่าข้อความที่ต่างไปนั้นมามีที่มาจากขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น วัฒนธรรมในคาบสมุทรมลายู หรือแม้แต่สะท้อนอิทธิพลของจีน อินเดีย หรือยุโรป นอกจากนี้ ยังมีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจอีกส่วนหนึ่ง คือ พิธีนัย ตั้งสมมติฐานว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เอกสารราชสำนักถูกทำลายหรือสูญหายไปไม่น้อย ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ให้มีการชำระกฎหมายในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ - ๒๓๔๘ นั้น นักปราชญ์ราชบัณฑิตย่อมจะต้องสืบเสาะรวบรวมเอกสารกฎหมายต่างๆ จากทั่วพระราชอาณาจักร เหตุนี้จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า เอกสารต้นฉบับกฎหมายที่นำมาใช้ในการชำระและรวบรวมเป็นประมวลกฎหมายตราสามดวงนั้นมีที่มาจากหัวเมืองทางตอนใต้ด้วย

พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และคณะ^๑ เสนอรายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเขตกัมพูชา” ซึ่งเป็นต้นฉบับของบทความที่นำเสนอในหนังสือที่ ศาสตราจารย์ อักซิลี เป็นบรรณาธิการ ทั้งนี้ใน

^๑ รายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเขตกัมพูชา.” (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ ไตโยต้า, ๒๕๓๗), ๕ - ๕.

รายงานการวิจัยดังกล่าวได้ตอบสมมติฐานที่กล่าวถึงข้างต้นไว้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ โครงสร้างระบบกฎหมายเกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจการปกครองของ กษัตริย์ผู้ทรงอำนาจอธิปัตย์ แต่ยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร เพราะกฎหมายมหาชนใน ส่วนการกระจายพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยตรง เช่น พระโอยการอาญา หลวง พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน นั้น มิได้พบเห็นในหัวเมืองใหญ่น้อย แต่เป็นลักษณะการใช้พระราชอำนาจ ปกครองโดยทางอ้อมในฐานะผู้กำกับ มิใช่ผู้ควบคุมบังคับบัญชาโดยตรง หรือ กฎหมายตราสามดวงที่ไม่มีการประทับตราทั้งสามดวง ก็ยังมีอำนาจการบังคับ เพราะเท่าที่คณะผู้วิจัยสำรวจพบว่า กฎหมายที่มีตราประทับทั้งสามดวงนั้น พบ เฉพาะในศาลหลวง (กระทรวงยุติธรรม) เพียงแห่งเดียวเท่านั้น ส่วนประเด็นที่ พิธีนัยและคณะ เสนอสมมติฐานว่า เนื้อหาส่วนหนึ่งของกฎหมายท้องถิ่นที่พบ ในภาคใต้ไม่เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงเป็นเพราะว่า เนื้อหาของกฎหมาย ดังกล่าวเป็นของดั้งเดิม หรืออาจได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมมลายู อินเดีย จีน ญี่ปุ่น หรือแม้แต่ประเทศตะวันตกนั้น ผลการศึกษาวิจัยข้างต้นก็ตอบ สมมติฐานได้ว่า กฎหมายท้องถิ่นที่พบในภาคใต้ไม่น่าจะได้รับอิทธิพลจาก วัฒนธรรมประเทศภายนอก

งานวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้น มีการจำแนกลักษณะกฎหมาย กล่าวคือ ความ เหมือนและความแตกต่างระหว่างกฎหมายตราสามดวงซึ่งถือว่าเป็นฉบับแม่ กับ กฎหมายที่พบตามจังหวัดต่าง ๆ โดยมีหลักการประเมินที่พอจะสรุปได้ดังนี้^๕

๑. หลักเกณฑ์การกำหนดฉบับเหมือนกฎหมายตราสามดวง – พิจารณา เป็นรายมาตรา (เล่มแคบ)

ร้อยละ ๙๕ ผิดอักขระบ้าง ไม่ผิดความคิด (ความหมายจะผิดไปบ้าง ก็ ไม่เป็นสาระสำคัญ)

ร้อยละ ๙๐ ข้าม ๑ มาตราหรือน้อยกว่า ๑๐ บรรทัดใน ๑ มาตรา หรือ

^๕ รายงานการวิจัยเรื่อง "กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้าง ระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเทศกัมพูชา" ๑๔๐ - ๑๔๕.

รายชื่อบุคคล สถานที่ ภายใน ๒ หน้า

ร้อยละ ๘๐ ข้าม ๑ มาตรา หรือสลับ หรือย่อ หรือเพิ่ม หรือลดคำตาม
สำนวนโวหาร

ร้อยละ ๖๐ ข้าม ๔๖ มาตรา และสลับ หรือและย่อ/ ลด/ เพิ่มตาม
สำนวนโวหาร

ร้อยละ ๕๐ ข้าม ๗ - ๕๐ มาตรา และหรือสลับ/ ย่อ/ เพิ่มตามสำนวน
โวหาร

ร้อยละ ๔๐ มีเนื้อหาปนกับพระราชปวารณา หรือเชื่อมต่อกับลักษณะ
กฎหมายเรื่องอื่น

ร้อยละ ๓๐ มีเนื้อหาปนกับกฎหมายลักษณะเรื่องอื่นเป็นส่วนน้อย

ร้อยละ ๒๐ มีเนื้อหาปนกับกฎหมายลักษณะเรื่องอื่นครั้งต่อครั้ง แต่
ยังพอจะดูออกว่าเป็นกฎหมายตราสามดวง

ร้อยละ ๑๐ ยังพอจะดูออกว่าเป็นกฎหมายตราสามดวง

ทั้งนี้พิณินัยและคณะ ถือว่า กรณี ร้อยละ ๑๐ ถึง ร้อยละ ๓๐ เป็นเกณฑ์
ที่ไม่มีการนำมาใช้เลย แต่ใช้เกณฑ์มุกกว้างแทน

๒. หลักเกณฑ์การกำหนดฉบับเหมือนกฎหมายตราสามดวง/ เทียบต่อ
หน้าใบข้อย พิจารณาเป็นรายลักษณะกฎหมาย (มุกกว้าง)

ร้อยละ ๙๕ ระบุมาตรา ลำดับเนื้อหาดี แต่หาลำดับมาตราไม่พบ

ร้อยละ ๙๐ ระบุมาตรา ลำดับเนื้อหาปานกลาง แต่หาลำดับมาตราไม่พบ

ร้อยละ ๘๐ ระบุมาตรา เนื้อหาลำดับเรื่องเดียวกัน แต่เขียนซ้ำจากมาตรา
ก่อน

ร้อยละ ๗๐ ระบุมาตรา เนื้อหาเรื่องลักษณะเดียวกัน แต่ปนกัน

ร้อยละ ๖๐ ระบุมาตรา เนื้อหาส่วนใหญ่เรื่องลักษณะเดียวกัน

ร้อยละ ๕๐ ระบุมาตรา มีเนื้อหาในแต่ละมาตราเป็นคนละเรื่อง

ร้อยละ ๔๐ - ๓๕ ระบุลักษณะกฎหมายตามความหมายที่แท้จริงของ

กฎหมายตราสามดวง

ร้อยละ ๒๐ หลักพิจารณาคดี หรือคำพิพากษา หรือหลักปกครอง หรือวิธีพิจารณาคดี ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

ร้อยละ ๑๕ คำสอน ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

ร้อยละ ๕ เบ็ดเตล็ด หรือตำนาน ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

กล่าวโดยสรุป การประเมินความเหมือนหรือความแตกต่างในมุมแคบ ก็คือ การพิจารณาความคิด ความหมายใกล้เคียงกับตัวบทกฎหมายโดยตีความอย่างเคร่งครัด ส่วนความหมายมุกกว้าง คือ การอนุโลมความคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง ทั้งนี้พิณัย และคณะตั้งข้อสังเกตการพิจารณามุกกว้างไว้ว่า กฎหมายท้องถิ่นบางฉบับที่วาดด้วยวิธีพิจารณาความ มีเนื้อหาซับซ้อนมากกว่า และมีการพรรณนาอุปมาอุปไมยมากกว่าฉบับแม่ (กฎหมายตราสามดวง) ซึ่งเป็นไปได้ที่กฎหมายท้องถิ่นเหล่านั้นอาจเป็นที่มาของกฎหมายตราสามดวง กล่าวคือ เป็นกฎหมายของกรุงศรีอยุธยาที่อาลักษณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มิได้คัดลอกและบรรจุไว้เมื่อคราวชำระกฎหมายตราสามดวง และกฎหมายท้องถิ่นเหล่านั้นก็น่าจะเป็นฉบับขยายความฉบับแม่เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียน^๕

บทความอีกชิ้นหนึ่งของพิณัย^๖ มีข้อมูลน่าสนใจเกี่ยวกับการกระจายตัวของกฎหมายตราสามดวงเพิ่มเติม กล่าวคือ คัมภีร์กฎหมายของอาณาจักรสยามที่มีกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีนั้น ผู้วิจัยแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มกฎหมายราชศาสตร์ (เช่น พระราชปรราก กฎมณเฑียรบาล พระไอยการพรมศักดิ์ พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ กฎพระสงฆ์) และกฎหมายพระธรรมศาสตร์ (เช่น พระธรรมศาสตร์ พระไอยการลักษณะรับฟ้อง พระไอยการลักษณะอุทธร พระไอยการลักษณะตระลาการ หลักอินทภาษ พิสูจน์ค้ำน้ำพิสูจน์ลุ่มเพลิง กฎ ๓๖ ข้อ พระไอยการลักษณะผัวเมีย พระไอยการลักษณะ

^๕ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

^๖พิณัย ไชยแสงสุกุล, "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา" วารสารนิติศาสตร์ (มีนาคม ๒๕๓๘), ๑๖๐ - ๑๖๖.

ทาส) ตามข้อมูลที่มีผู้วิจัยค้นพบในพื้นที่ ๕๐ จังหวัดภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยไม่พบกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์ กล่าวคือ มีไม่ถึงร้อยละ ๑ ของเอกสารชั้นต้นทั้งหมด แม้แต่กฎหมายที่พบ ณ วัดอรุณราชวราราม หรือวัดชนะสงครามก็ไม่ปรากฏกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์ มีแต่กฎหมายกลุ่มพระธรรมศาสตร์ที่พบกระจายอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ พิธินัย สันนิษฐานว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้น เนื่องจากกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์เป็นสิ่งที่ต้องห้ามในการท่องจำเพื่อคัดลอก ให้ศึกษาเฉพาะในกลุ่มพระราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น^๙ อย่างไรก็ตาม ที่ปรึกษาในคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวงฯ” ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นไว้ว่า ฝ่ายพราหมณ์ถือว่าพระธรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างไว้ ดังนั้น กษัตริย์จึงไม่มีสิทธิไปแก้ไขใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งยังต้องศึกษาธรรมศาสตร์ให้รู้และตัดสินใจไปตามธรรมศาสตร์ทุกอย่าง เมื่อธรรมศาสตร์เข้าสู่มอญซึ่งมิได้นับถือศาสนาพราหมณ์ มอญไม่ถือว่าธรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้น ดังนั้น กษัตริย์จึงมีสิทธิตัดสินได้ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายโบราณหลายฉบับ (เช่น มังรายศาสตร์) ซึ่งพระราชวินิจฉัยของกษัตริย์หรือที่เรียกว่า “ราชศาสตร์” นั้นสามารถใช้เป็นต้นแบบที่นำไปตัดสินในศาลอื่นๆ ได้^{๑๐} ดังนั้น การที่พิธินัยกล่าวว่า ราชศาสตร์เป็นสิ่งที่ต้องห้ามและให้ศึกษาเฉพาะพระราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น จึงน่าจะมาจากความเข้าใจเรื่องธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ไม่ชัดเจนนักมากกว่า

บทความของ สารูป ฤทธิชัย เรื่อง “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้”^{๑๑} ให้ตัวอย่าง

^๙ พิธินัย ไชยแสงสุภกุล, “พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา”, ๑๖๓.

^{๑๐} รายงานการประชุมคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ครั้งที่ ๔/ ๒๕๔๕ วันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๕.

^{๑๑} สารูป ฤทธิชัย, “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้” รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑), ๕๙-๘๖. นอกจากนั้นบทความดังกล่าวได้รับการปรับปรุงและนำเสนอเป็นภาษาอังกฤษเรื่อง “Legal Manuscript from Southern Thailand” ใน *Thai Law: Buddhist Law*. (Bangkok: White Orchid Press, 1996), 61-72. และนำเสนอใหม่ด้วยเนื้อหาที่ย่นย่อและเพิ่มเติมรายละเอียดบางส่วนอีกครั้งหนึ่ง ใน “ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้” ทักษิณคดี, (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๔๐), ๕๗-๖๓.

กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ซึ่งคัดลอกมาจากหนังสือชุดหรือสมุดไทย ของสถาบัน
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา (มหาวิทยาลัยทักษิณ)
และวัดโพธาราม ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากสาระ
สำคัญของบทความดังกล่าวทำให้เราได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับความคล้ายคลึง
หรือลักษณะร่วม ระหว่างกฎหมายท้องถิ่นภาคใต้กับกฎหมายตราสามดวง ซึ่ง
สามารถแยกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเหมือนกฎหมายตราสามดวง แยกได้เป็น

กลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเขียนเป็นภาษาไทยกลางเช่นเดียวกับกฎหมายตรา
สามดวงทุกประการ

กลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเขียนเป็นภาษาไทยกลาง แต่ไม่ระบุนามตราอย่างใน
กฎหมายตราสามดวง อีกทั้งยังมีเนื้อเรื่องสลับกันโดยเฉพาะในส่วนที่กล่าวถึง
ตำแหน่ง ยศขุนนาง และศักดินาขุนนางหัวเมือง โดยเริ่มจากเมือง
นครศรีธรรมราช หัวเมืองฝ่ายใต้ไปหาส่วนกลาง^{๖๖}

กลุ่มที่เขียนเนื้อหาสาระเป็นภาษาถิ่นได้ มีวิธีการเขียนเหมือนใน
กฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่เขียนเนื้อหาสาระเป็นภาษาถิ่นได้ แต่ไม่ระบุนามตรา หรือแม้จะ
ระบุนามตราแต่ก็สับสนไม่ตรงกับกฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง
กล่าวคือ บางฉบับมีเนื้อความเหมือนกับบางส่วนของกฎหมายตราสามดวง อีกทั้งยังมีอีกหลายฉบับที่มีทั้งส่วนเหมือน ส่วนคล้ายคลึง และแปลกออกไป ซึ่งมี
ทั้งเขียนด้วยสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งที่ระบุนามตราและไม่ระบุนามตรา
หรือระบุนามตราแต่สับสน ในด้านเนื้อหาสาระนั้นส่วนใหญ่เพียงคล้ายคลึงและไม่
ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง อนึ่ง กฎหมายที่เขียนด้วยสำนวนร้อยกรอง
ส่วนหนึ่งดูเหมือนจะเป็นการเก็บความมาจากกฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่สาม เป็นกฎหมายที่มีเนื้อหาสาระต่างจากกฎหมายตราสามดวง

^{๖๖} สารูป ฤทธิ์ชู, "กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้", ๒๔.

โดยเขียนเป็นภาษาถิ่นภาคใต้ทั้งหมด บางฉบับมีทั้งสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น "หลักไชย" หรือ "หลักไ้"^{๙๐} ซึ่ง สรุปรูป ให้ความเห็นว่า กฎหมายดังกล่าว น่าจะมีความสำคัญมาก เพราะมักเขียนไว้เป็นความนำในหนังสือชุดแทบทุกเล่ม แม้บางเล่มจะชำรุดหรือไม่มีชื่อ "หลักไชย" แต่ก็มีเนื้อหาสาระที่ตรวจสอบแล้วก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับกฎหมายที่ระบุชื่อว่า "หลักไชย" นั่นเอง

อีกประการหนึ่ง กฎหมาย "หลักไชย" ยังมีจุดมุ่งหมายในการเขียนเพื่อให้เป็น "หลักสำหรับกระหล้าการ" (หลักสำหรับตระกูลการ)^{๙๑} จึงนิยมนำเนื้อหาของกฎหมายดังกล่าวบางส่วนมาเขียนเป็นคำนำไว้ในหนังสือชุดที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายลักษณะต่างๆ ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า หลักไชยนี้เป็นสิ่งเตือนใจหรือหลักที่ตุลาการต้องตระหนักถึงเมื่อปฏิบัติหน้าที่

นอกจากนี้ สรุปรูป พบว่า มีกฎหมายอีกประเภทหนึ่งที่เหมือนการบันทึกเหตุการณ์ ไม่ระบุว่าเป็นกฎหมายลักษณะใด มีมาตรากำกับ บอกวันเดือนปี และข้อความที่กำหนดเป็นกฎหมาย โดยกำหนดโทษไว้อย่างชัดเจน ซึ่งสันนิษฐานว่าจะเป็นกฎหมายที่ใช้ในท้องถิ่นภาคใต้สมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเขียนเป็นภาษาถิ่นได้ และมีข้อความบางตอนที่ทำให้เข้าใจเช่นนั้น^{๙๒}

สรุปรูป สรุปว่า กฎหมายในกลุ่มที่สองมีจำนวนมากที่สุด และเป็นกฎหมายลักษณะซ้ำๆ กัน ได้แก่ พระไอยการลักษณะผัวเมีย พระไอยการลักษณะโจร พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ พระไอยการลักษณะพยาน พระไอยการลักษณะทาส พระไอยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน พระไอยการลักษณะรับฟ้อง และพระไอยการลักษณะอุธร ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาลักษณะการเขียนและเนื้อหาสาระแล้ว จะเห็นได้ว่า กฎหมายเหล่านี้เป็นกฎหมายที่มีใช้ในท้องถิ่นภาคใต้ก่อนการใช้ระบบเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกเว้นในสี่จังหวัดภาคใต้ เนื่องจากก่อนการปกครองระบบเทศาภิบาล หัวเมืองเหล่านั้นมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช มีกฎหมายท้องถิ่นใช้เป็นการเฉพาะของตนอยู่แล้ว

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, ๖๖.

^{๙๑} สรุปรูป ฤทธิชัย, "กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้", ๖๒.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน, เรื่องเดียวกัน, ๖๖ - ๖๗.

นอกจากนี้ กฎหมายบางลักษณะ เช่น พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองซึ่งมีการดัดแปลงหรือลำดับเนื้อเรื่องโดยยืดยาวได้เป็นหลักนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการยึดพื้นที่ที่กฎหมายนั้นนำไปบังคับใช้เป็นสำคัญ อนึ่ง กฎหมายที่มีเนื้อหาสาระเหมือนกฎหมายตราสามดวงทุกประการนั้น น่าจะเป็นต้นฉบับที่คัดลอกมาจากส่วนกลาง ส่วนกฎหมายกลุ่มที่สองนั้นน่าจะสะท้อนถึงการคัดลอก กล่าวคือ การคัดลอกที่มีทั้งการคัดลอกมาทั้งหมด และการคัดลอกโดยดัดแปลงให้เหมาะสมกับประเพณีของแต่ละท้องถิ่น

กฎหมายโบราณฉบับ นายหนู ไชยสุข

ในบทนำเสนอและปริวรรตหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์ เรื่อง “กฎหมายโบราณฉบับ นาย หนู ไชยสุข”^{๙๙} เสนอสมมติฐานว่าหลักฐานดังกล่าวน่าจะเป็นเอกสารที่คัดลอกจากต้นฉบับที่กรุงเทพฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวคือ เนื้อหาของกฎหมายโบราณฉบับ นาย หนู ไชยสุข มีเนื้อความใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง แต่ถ้าพิจารณาศักดิ์ราชที่ระบุไว้ในหน้า ๓๘ บรรทัดที่ ๕ ของหลักฐานดังกล่าวซึ่งระบุปีพุทธศักราช ๒๓๔๑ และยอมรับว่าศักราชดังกล่าวถูกต้องแล้ว น่าเชื่อได้ว่ากฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข เป็นกฎหมายที่คัดลอกมาจากต้นฉบับที่มีอยู่ก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงในจุลศักราช ๑๑๖๖^{๑๐๐} อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า ปีพุทธศักราช ๒๓๔๑ แม้จะเป็นสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๑๖๐) แต่เป็นปีมะเมีย ไม่ใช่ปีจอตามที่ระบุในเอกสาร อีกทั้งการเขียนเลข ๔ และเลข ๘ มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่า เลขศักราช คือ ๒๓๘๑ (พุทธศักราช) ซึ่งตรงกับจุลศักราช ๑๒๐๐ เป็นปีจอสัมฤทธิศก ด้วยเหตุนี้ กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข

^{๙๙} จักรฤทธิ์ อุทโซ. “กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๕ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖), ๒๗ - ๕๔.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๙.

ได้ข้อสรุปในขั้นต้นว่า คงจะคัดลอกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการคัดลอกหลังการชำระกฎหมายตราสามดวงในรัชกาลที่ ๑ ถึง ๓๔ ปี ทำให้ สมมติฐานเรื่องอายุหลักฐานที่เคยเสนอไว้ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

หากพิจารณาเนื้อหาสาระของกฎหมายยิ่งทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับ ความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับนาย หนู ไชยสุ ขกับกฎหมายตราสามดวงไม่น้อย กล่าวคือ นอกจากกฎหมายทั้งสองฉบับจะมี ส่วนที่คล้ายคลึงกันอยู่ แต่ความแตกต่างของเนื้อหาสาระก็มีอยู่เช่นกัน จนบางครั้งเมื่อเทียบกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุ กลับไปหากฎหมายตรา สามดวงกลับไม่พบข้อความที่ระบุไว้ในกฎหมายโบราณฉบับดังกล่าว ดังจะได้ แสดงเปรียบเทียบเนื้อหาสาระเฉพาะที่เหมือนและคล้ายคลึงกันระหว่างกฎหมาย ทั้งสองฉบับบางส่วนต่อไปนี้ อนึ่ง ผู้เขียนได้จัดทำภาคผนวก ก และภาคผนวก ข เพื่อแสดงเนื้อหาที่เหมือนและคล้ายคลึงกันของกฎหมายโบราณฉบับ นายหนู ไชยสุ และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ ไว้ท้ายบทความนี้

ตัวอย่างที่ ๑ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุ

มาตรา ๑ ผู้มี [คติ] อยู่ในสภาพระลาการ ๆ จะเอาคติ (คู่) ของมันสืบไป
มันเป็น [คติ] ของ... ฟ้องมันประเวระวังไว้ให้ขัดข้อง และอุบายต้อง [๒]
ประการใด ๆ มันมิให้ว่า [ผู้หนึ่งผู้ใด] ตราคำมันไว้ครั้ง ๑ ก่อน ถ้าถึง^{๑๖}
๓ ครั้ง ทำนให้เอาเนื้อความแพ้แล จบประเวระวังนี้แล (น. ๑๑ บ. ๒ - น.
๑๑ บ. ๕)^{๑๗}

กฎหมายตราสามดวง

มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีมีสุภาภะระลาการ ๆ จะว่าคดีของมันสืบไป มันเหน่ว่าคดี

^{๑๖} คำว่า “ถึง” แปลว่า ถึง

^{๑๗} อักษรย่อ น. = หน้า บ. = บรรทัด ล. = เล่ม ในที่นี้ใช้ต้นฉบับ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙) ในการเปรียบเทียบ ส่วนตัวอักษรที่ อยู่ในวงเล็บ () หมายถึง คงไว้ตามต้นฉบับเนื่องจากไม่สามารถหาคำอ่านมาเทียบได้ ส่วน อักษรที่อยู่ในวงเล็บเหลี่ยม [] หมายถึง คำที่ผู้เขียนเทียบเคียงจากบริบทอื่นๆ เพื่อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำนั้น ๆ

มันพิรุณบกพร่อง มันประวิงไว้ให้ขัดข้องด้วยอุบายต่างๆ ประการใดๆ มันมิให้ว่าให้ตราค่าไว้ครั้งหนึ่งสองครั้งก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่านว่าให้เอาเนื้อความมันเปนแพ (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล.๑ น. ๓๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒ กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข

มาตรา ๑ ผู้ร้องฟ้องหาความแก่กันด้วยสิ่งใดๆ ก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้ต้องคดีนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าหนังสือร้องฟ้องนั้นขาดชื่อไซ้ ท่านว่าละเมิดให้ข้าง ๑ เป็น [พินัยหลวง] แล (น. ๑๓ บ. ๕ - น. ๑๔ บ. ๒)

กฎหมายตราสามดวง

มาตราหนึ่ง ผู้ใดๆ ทำหนังสือร้องเรียนหาความแก่กันด้วยกิจสิ่งใดก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้ผิดในหนังสือร้องนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าแลในหนังสือร้องนั้นขาดชื่อก็ดีเหลือชื่อก็ดี ท่านว่าละเมิดให้ใหม่ลาหนึ่งเปนแต่พินัยหลวง แล้วให้พิจารณาตามหนังสือร้องนั้น (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๔๗)

ตัวอย่างที่ ๓ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข

(คดีดัด)...อง ๒๒ ประการ ...ไม่มีบรรดาศักดิ์หาความแพ่งอาญาอุทธรณ์นครบาล มิ(ไ)...แต่งทนาย (ตา)...(กาน)...(ช) ญาติพี่น้องแลเกบเอาคดีมิตรสหายมาร้องฟ้องกฎหมายแล ประการ ๑ เป็นคนทุศีล...รู้จักคุณบิดามารดาฟ้องกล่าวหาพ่อแม่ ประการ ๑ มิใช่ญาติพี่น้องหาทรัพย์มรดก ประการ ๑ ทรัพย์มรดกพ่อแม่ตายไปได้ ๑ ปี ...กล่าวหา ประการ ๑ สุภาพระลาการมีหมายไต่ถามถึงตราไปให้ส่งถูกความ ประการ ๑ รู้คดีแล้วมีมาแก้คดีในฟ้องอุทธรณ์เพื่อความคดีเขา^{๙๙} ... (น. ๔๔ บ. ๓ - น. ๔๕ บ. ๒)

กฎหมายตราสามดวง

อนึ่งผู้มีบันดาศักดิ์หาเปนเนื้อความแพ่งอาญาอุทธรณ์มิได้แต่งทนายให้ }
ต่างตัวก็ดี ๔ }
แก้

^{๙๙} การขีดเส้นได้กระทำโดยผู้เขียนบทความ

อนึ่งในฟ้องร้องแลกฎหมายหมิ่นไช่ญาติพี่น้องเกบเอาคดีเพื่อนฝูงมิตร
สหายมาฟ้องมากฎหมายก็ตี ๕

อนึ่งในฟ้องนั้นเป็นคนอุทลุม หมิ่นได้รู้คุณพ่อแม่ปู่ญาติายายมันมา
หาความแก่พ่อแม่ปู่ญาติายายก็ตี ๖

อนึ่งหมิ่นได้เป็นญาติพี่น้องกล่าวหาทรัพย์มรฎกก็ตี เอาทรัพย์มรฎกมา
ถวายเสียก็ตี ๗

อนึ่งทรัพย์มรฎกพ่อแม่พี่น้องตายพันปีหนึ่งขึ้นไปแล้วมากล่าวหาที่ตี
๑๐ (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล.๑ น. ๓๐๔)

จากตัวอย่างที่แสดงมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อความในตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่าง
ที่ ๒ ใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง มีการแปรเปลี่ยนของจำนวนโจทก์และ
รายละเอียดอยู่บ้างไม่มากนัก กล่าวได้ว่าตัวอย่างทั้งสองน่าจะเป็นตัวแทนของการ
คัดลอกที่รักษาใจความตามต้นฉบับไว้อย่างค่อนข้างเคร่งครัด แต่ในตัวอย่างที่ ๓
เมื่อเทียบกับกฎหมายตราสามดวงแล้วพบว่า มีความคล้ายคลึงกับบทตัดสินจำนวน
ในพระไอยการลักษณะรับฟ้อง ขณะที่กฎหมายโบราณฯ ระบุว่า มี “๒๒ ประการ”
ส่วนกฎหมายตราสามดวงกลับระบุว่า บทตัดสินจำนวนมีอยู่ ๒๐ ประการเท่านั้น
ซึ่งเข้าใจได้ว่าอาจเกิดจากความผิดพลาดในการคัดลอก อีกประการหนึ่ง ใน
กฎหมายโบราณฯ มีข้อความที่ไม่พบในบทตัดสินจำนวนของ พระไอยการ
ลักษณะดังกล่าวที่แสดงไว้ด้วยข้อความที่ขีดเส้นใต้

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาส่วนที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันระหว่าง
กฎหมายทั้งสองฉบับที่แสดงไว้ในภาคผนวก ก จะเห็นได้ว่ากฎหมายโบราณ
ฉบับ นายหนู ไชยสุข มีเนื้อความที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง
ประมาณ ๑๕ หน้า (จากเนื้อหาทั้งหมด ๔๕ หน้า) หรือคิดเป็นร้อยละ ๓๓ ซึ่ง
อาจพิจารณาว่า เป็นปริมาณน้อยเมื่อเทียบกับเนื้อหาที่เหลืออีกร้อยละ ๖๗ ซึ่ง
ไม่สามารถเทียบเคียงกับกฎหมายตราสามดวงได้ แต่เมื่อพิจารณาลักษณะ
เนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายโบราณฯ จะเห็นได้ว่า เนื้อหาสาระส่วนใหญ่
คล้ายคลึงกฎหมายตราสามดวง พระไอยการลักษณะรับฟ้อง และพระไอยการ
ลักษณะอุทธรณ์ ในตอนท้ายมีข้อความในพระไอยการลักษณะอื่นๆ แทรกเข้ามามาก
น้อยต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นพระไอยการลักษณะโจร พระไอยการลักษณะผิดเมีย

พระไอยการลักษณะวิวาทคดีต่าง และพระไอยการลักษณะพยาน แม้จะมีไม่มากนัก แต่น่าจะเป็นตัวอย่างที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายที่ปรากฏในหัวเมืองทางภาคอีสานได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นนี้อีกครั้งหนึ่งหลังจากการพิจารณาเนื้อหาในกฎหมายโบราณฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ จากโรงเรียนหนองห้างอำเภอยางวิทย์ บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มอบสมุดไทยขาว ความยาว ๗๖ หน้า ให้ นาย ทองคำ อุทโท บิดาของผู้เขียน ตั้งแต่วันที่ ๓ มกราคม ๒๕๓๖

เนื้อหาในสมุดไทย แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) ส่วนที่เขียนด้วยเส้นหมึกสีดำ อักษรไทย เนื้อความเป็นนิทานคำกลอน เรื่องรตเสน^{๙๙} ความยาวของเนื้อหาส่วนนี้มีทั้งสิ้น ๓๒ หน้า ในหน้าสุดท้ายของส่วนนี้มีข้อความว่า “เขียนจบ ๒ ๗ คำปุระมะโรงโกลกจุนละงักกาถัดได ๒๐๔๒๐๐๑ พระวัดสาทนานพระคุณเป็นผู้เขียนแล” (เขียนจบวันจันทร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด ปีมะโรงโกลก จุลศักราช ๒๔๒๑ พระวัดสา ทานพระคุณเป็นผู้เขียนแล) ทั้งนี้ ศักราชที่ปรากฏทำให้ต้องพิจารณาความถูกต้องในการบันทึก ซึ่งประเด็นนี้ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า เป็นการเขียนศักราชกลับหลัง^{๑๐} ดังนั้น

^{๙๙} ข้อความในหน้า ๔ - ๕ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องรตเสน ดังนี้ “กันแสงพรำรำสั่งบนลง มาแลดูนาเมรีศรีษะไมยสะดุงว่าฤเพียงจะขาดฤทัยไทยพระชะในยลึง๒ลึงภวังพรายสังหารเจ้า เญาะมารสมอนมิตรเหรหรงฤทฆามไปยยังใจหายสมอนมิงกลึงเกลือกกลึงเลือกกายพระไทย หายรอนรำละกำทรวง...” ถอดได้ความว่า “...กันแสงพรำรำสั่งบนลงมา แลดูหน้าเมรีศรีษะไมยสะดุงว่าฤเพียงจะขาดฤทัยไทย พระชะนัยหลังหลังลงพรังพราย สงสารเจ้าเยาวมาลยสมมิตร เห็นทรงฤทัยข้ามไปยยังใจหาย สมมิงกลึงเกลือกกลึงเลือกกาย พระทัยหายรอนรำละกำทรวง”

^{๑๐} ลักษณะเช่นนี้ยังมีให้เห็นได้ในการนับเลขแบบอินเดีย เช่น ๑๙ ก็มักจะบอกว่า เอกนวิสติ (ยี่สิบหนอยหนึ่ง = ยี่สิบลดไปหนึ่ง = ๑๙) ดังนั้น ๒๔๒๑ จึงอาจเป็นการบอกว่า หนึ่งพันกับสอง

จุลศักราช ๒๔๒๑ คือ จุลศักราช ๑๒๔๒ ปีมะโรงโทศก ตามที่ระบุไว้ในหลักฐานสำหรับวันและเดือนทางจันทรคติที่ระบุว่า วันจันทร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด นั้นเมื่อได้คำนวณแล้ว ควรจะเป็นวันเสาร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด มากกว่า กระนั้นหากพิจารณาตามจาริตล้านช้างอาจมีการเติมอีกมาศก่อนจาริตแบบไทยประมาณ ๒-๓ เดือน (อาจเป็นการเติมในเดือน ๕ หรือเดือน ๖) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วันเสาร์ (ตามแบบไทย) กลายเป็นวันจันทร์ (ตามแบบล้านช้าง) ก็เป็นไปได้ ฉะนั้น สรุปได้ว่า เอกสารส่วนแรกนี้ ท่านพระคุณเขียนแล้วเสร็จ เมื่อ วันจันทร์ (เสาร์) ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๔๒๓ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) ส่วนที่ผู้เขียนเรียกว่า “กฎหมายโบราณ” เขียนด้วยเส้นดินสอดำอักษรไทยน้อย มีข้อความเริ่มต้นในบรรทัดสุดท้ายของหน้า ๓๒ เนื้อหาในส่วนนี้แบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนย่อย คือ

ก. กฎหมายราชศาสตร์ธรรมศาสตร์ลาว (หน้า ๓๒ ถึง ๕๐) เหตุที่ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นกฎหมายลาวโบราณ เนื่องจากมีข้อความหลายแห่งปรากฏคำว่า “อาณาจักรธรรมจักรเทียมกัน” เช่น หน้า ๔๗ มีข้อความว่า “บัดนี้จักกล่าวอาณาจักรธรรมจักรเทียมกันก่อนแล” (บัดนี้จักกล่าวอาณาจักรธรรมจักรเทียมกันก่อนแล) อีกประการหนึ่งในเนื้อหาส่วนแรกนี้ยังมีการเปรียบเทียบความผิดทางโลกกับความผิดในวินัยสงฆ์ ซึ่งเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของกฎหมายล้านช้าง^{๖๑} อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อความในตอนท้ายหน้า ๕๐ มิได้บอกปีที่เขียนไว้ กล่าวคือ มีเพียงข้อความว่า “ลิตจนแล้วยามกองแลง

คำเจ้าเฮียลาชะส้าสทำมะส้าสบุพะส้าส” (รจนแล้วยามกองแลง)^{๖๒}

ร้อยรวมกับสี่สองและสอง ก็เป็นได้

^{๖๑} อรรถ นันทจักร, “กฎหมายลุ่มแม่น้ำโขง: พัฒนาการและความต่อเนื่อง” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๙ (มกราคม ๒๕๔๐), ๗๖ - ๙๒.

อนึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เสนอเพิ่มเติมว่า ในสมัยพระเจ้ากือนาแห่งอาณาจักรล้านนา มีธรรมเนียมให้พระสงฆ์เข้ามานั่งฟังคดี แล้วเสนอว่าลักษณะคดีนั้นๆ ตรงกับความผิดทางศาสนาก่อนเพียงใด

^{๖๒} เทียบได้กับ ยามกลองคำของไทยวน คือ ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น. ดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ

วันอาทิตย์ เดือนสาม แรมสามค่ำ เจ้าเฮย ราชศาสตร์ ธรรมศาสตร์ บพศาสตร์) ทำให้ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดถึงเวลาที่เอกสารดังกล่าวได้รับการเขียนขึ้นมา แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเขียนขึ้นหลังเนื้อหาส่วนแรกที่กำลังกล่าวถึงแล้วข้างต้น

ข. เนื้อหาย่อยส่วนที่สองอยู่ระหว่างหน้า ๕๐ (บรรทัดสุดท้าย) ถึงหน้า ๖๕ (บรรทัดแรก) มีลักษณะข้อความที่เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตที่หลวงธรรมศาสตร์เป็นผู้รวบรวมลักษณะอุทธรณ์ ๕ สถาน ผู้เป็นคำกลอนเมื่อปีจุลศักราช ๑๑๖๓ ประกาศ ตรีศก (พุทธศักราช ๒๓๔๔) พบว่า มีเนื้อความตรงกันแทบทั้งหมด มีข้อความกระโดดข้ามหรือย่นย่อกว่าบ้างก็ไม่มากนัก นอกจากนี้ยังพบเนื้อหาที่มีได้มีลักษณะเป็นคำกลอน แต่เป็นข้อความร้อยแก้วแบบกฎหมายตราสามดวงรวมอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข) อนึ่ง เนื่องจากกฎหมายลิลิตเป็นกฎหมายที่เรียบเรียงขึ้นก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงสามปี ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาย่อยส่วนที่ ๒ น่าจะมีนัยสำคัญในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายภาคกลางกับเอกสารกฎหมายที่พบในท้องถิ่นอีสานด้วย แม้ว่าจะไม่สามารถระบุเวลาที่กฎหมายดังกล่าวได้รับการคัดลอกขึ้นมา แต่ก็น่าจะเชื่อได้ว่าคงจะพร้อมกับเอกสารส่วนแรก และคงจะเป็นเอกสารที่กรมการเมืองหรือผู้นำในท้องถิ่นนำไปเป็นเครื่องมือประกอบการพิจารณาคดีหรือระงับข้อพิพาทต่างๆ ในท้องถิ่นของตน

ค. เนื้อหาย่อยส่วนที่สาม เริ่มต้นที่บรรทัดแรกของหน้า ๖๕ ถึงหน้า ๗๖ มีข้อความใกล้เคียงกับเนื้อหาย่อยส่วนแรก กล่าวคือ เป็นกฎหมายลาวโบราณที่เทียบความผิดทางโลกกับวินัยสงฆ์ ขณะเดียวกันให้รายละเอียดเกี่ยวกับการพิจารณาความผิดต่างๆ มากขึ้น พร้อมกับยกข้อความในพระวินัยปิฎกที่เกี่ยวข้องกับอาบัติต่างๆ เช่น ปาราชิก สังฆาทิเสส มาประกอบ ซึ่งการวิเคราะห์ส่วนนี้ผู้เขียนกำลังค้นคว้าและจะนำเสนอในโอกาสต่อไป

ในที่นี้จะแสดงความเหมือนหรือความคล้ายคลึงกันระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ กับกฎหมายลิลิต และกฎหมายตรา

สามดวงเพื่อประกอบการพิจารณาเป็นกรณี ๆ โดยสังเขปดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวของคฤหบดีประการนี้คือ มิได้เอาฟังแลคำทูลใส่ในบท [พระไอยการ] ๑ ทศิลสุญทรชนฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ถ้ามไม่รับมีในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ให้การสรรพไม่ต้องข้อ ถ้ามความเอานอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำทูล แปลงความลดแปลงในสำนวน ชักชวนเป็นข้อความ ๑ เกาะจำเลยไม่ให้รับตามกฎ [รู้ริบยา] คารม ให้ลั่นลมใจทักจำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อน (ไม่ว่าเพาหาม) คือว่าของคฤหบดี สำนวนถอนเด็ดขาด แลนา (น. ๕๐ - ๕๑)

กฎหมายลิลิต

อันว่าลักษณะของคฤหบดี ๙ ประการนั้นคือ มิได้เอาฟังแลคำทูลใส่ด้วยบทพระธรรมนูญ ๑ ทศิลสุญทรชน ฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ๑ ถ้ามไม่รับในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ๑ ให้การสรรพต้องข้อ ทำลบล้อไม่เขียนเอา ๑ ถ้ามความเอานอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำทูล ๑ เปนใจลดแปลงสำนวน แทรกใส่สวนสอดข้อความ ๑ เกาะจำเลยถ้ามไม่มีฟ้อง ไม่เรียกร้องตามคำหมาย ๑ รู้ริบยาแต่งคารม ให้ลั่นลมใจทักจำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อน ดัดข้อความ ๑ ๙ ข้อนี้ห้ามชื่อของคฤหบดี สำนวนถอนขาดเด็ด แลนา (น. ๖๘๑ - ๖๘๒)

ตัวอย่างที่ ๒ กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวลักษณะคดีตัดฟ้อง ๒๐ ประการนั้นคือ ทรัพย์มรดกพันเชดปี เอาคดีมาร้องฟ้อง มิใช่พี่น้องมากล่าวหาทักกับเอาทรัพย์มาทูลถวาย ใช้เจ็บตายมิ (สอบ) กัน จักแบ่งปันฟ้องเอาทรัพย์ สัจเบียดกลืนใหม่ ๒ เสียให้อุทธรณ์ คำทูลก่อนกับคำฟ้อง ไม่ถูกต้องใจความผิด เสียจริตคนบ้าใบ้ หาสติมิได้มากกฎหมาย พ่อแม่ยายย่าทำ (ทาน) ไม่รู้จักคุณฟ้องกล่าวโทษ คดีเกิดสาเหตุมาไม่ฟ้องว่า [ยี่] สิบปีปลายเจ็ดเดือน เอาความเพิ่น^{๒๐} มิตรสหาย

^{๒๐} คำว่า "เพิ่น" เป็นสรรพนามบุรุษที่สาม ในภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง ท่าน, เขา ศาสตราจารย์

ใช้ญาติมากล่าวหาท่าน พิจารณาเสร็จในศาล [หนีตระลาการ] กลับฟ้องโจรสลักของปล้นสดมภ์ เป็นสัจธรรมมาอุทธรณ์ ราษฎรมาเรียนร้อง ใจความไม่... [เรียก]...ชื่อ เป็นกระสือชะมบแท้ ฟ้องกล่าวโทษกัน สงฆ์ผิดกันมิให้ว่า ลีอกออกมาฟ้องคำ เป็นคดีสัจธรรมคดี เป็น [สงฆ์] จึงว่าคำ ฟ้องให้หาท่านผู้สูง ไม่แต่งทนายให้ (เปา) เสีย (ปานทะนายนัย) มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ต้องที่ จำเลยมีคดีหลาย มีทนายไม่แต่งมา จบมาตราเย็บหัก ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีดีฟ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ รับพิจารณามีได้ให้ยกไว้ เสียเกิด (น. ๕๗ - ๕๙)

กฎหมายลิลิต

อันว่าลักษณะคดีดีฟ้อง ๒๐ ประการนั้นคือ ความมรฎกตกพันปี เอาคดีมาร้องฟ้อง ๑ ใช้พี่น้องเข้ากล่าวหา เอาทรัพย์มาทูลถวาย ๑ ใช้เจ็บตายไม่ช่วยกัน จะแบ่งปันเอาทรัพย์ ๑ ใบสั่งจับปรับตกสินใหม่ ไม่เสียให้กลับอุทธรณ์ ๑ คำกฎก่อนกับคำฟ้อง ไม่ถูกต้องใจความผิด ๑ เสียจริตคนบ้า ๑ หาละติไม่มา กฎหมาย ๑ พ่อแม่ยายทำทารุณ ไม่รู้คุณฟ้องกล่าวโทษ ๑ กรณีโกรธสาเหตุมา ไม่ฟ้องว่าใน ๗ เดือน ๑ เดือน เอาความเพื่อนมิตรสหาย ใช้ญาติย้ายมา กล่าวหา ๑ ความพิจารณาเสร็จในศาล หนีตระลาการแล้วกลับฟ้อง ๑ โจรสลักของปล้นสดมภ์ เป็นสัจธรรมมาอุทธรณ์ ๑ ราษฎรไปเรียนร้อง ในคำฟ้องไม่เรียกชื่อ ๑ เป็นกระสือชะมบแท้ กลับฟ้องแก้กล่าวโทษทัณฑ์ ๑ สงฆ์ผิดกันมิได้ว่า ลีอกออกมาฟ้องความผิด ๑ เป็นคดีสัจธรรมคดี เป็นสงฆ์จึงจึงว่าความ ฟ้องให้ถามผู้สูงนา ไม่เรียกหาทนายต่าง ๑ เบาะแสบางทะเบียนคดี มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ไม่ถึงใบสั่ง ว่าแปลงดัดบทคุมเหง ๑ มรฎกเองไม่ฟ้องหา ประกันว่าไม่ต้องที่ ๑ จำเลยมีคดีหลาย มีทนายไม่แต่งมา ๑ จบมาตรา ๒๐ ทศ ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีดีฟ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ จะรับพิจารณานั้นไม่ได้ ให้ยกฟ้องเสียเกิดนา (น. ๖๙๙ - ๗๐๐)

ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ภาษาอาหม คำว่า "ปุน" เป็นคำคุณศัพท์ หมายถึงคนอื่น (เพื่อน) และในภาษาดังกล่าวยังมีอีกคำหนึ่งที่ใช้เทียบได้คือ "ปุนมิง" เป็นคำนาม หมายถึงต่างประเทศ (เพื่อนเมือง) ดูใน ประเสริฐ ณ นคร, พจนานุกรมไทยอาหม-ไทย. (กรุงเทพฯ: บริษัท พิธเนศ พรินติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๔), ๗๗.

ตัวอย่างที่ ๓ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวลักษณะของคฤหัสถ์แก่ประการนี้คือ ทอดโณตบาตหมายให้ขาด
เหลือชื่อก็ดี ให้ตามความอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณาให้แล้ว อ่านฟ้องให้
โจทก์จำเลยฟังมิให้สิ้นข้อความ ๑ ถ้ามความกันข้อให้เกินข้อความเขา ๑
ถ้ามความข้ออ้างเขาเป็นข้อต่อ ๑ ถ้ามความข้อปฏิเสธเป็นข้อภาคเสธ ๑
ถ้ามความลงหลักเพชรแล้วมีกระเบียดไว้ คัดเทียบสำนวนอ่านให้โจทก์
เลยมรู้ เขียนเอาคำโจทก์จำเลยมิให้สิ้นข้อความ ๑ เขียนได้แล้วลบเสีย คัด
สำนวนเปลี่ยนข้ออ้างเขียนลงเป็นข้อต่อ เขียนได้แล้ว (งบ) ไว้เสียอ่านให้
โจทก์จำเลยแจ้งท่าน อันนี้ปรึกษาความนอกฟ้อง มันบ่ต้องในบท ท่านให้
กตเอาคดีเป็นแพ่งแก่ความพระราชโองการนั้นเทอญ (น. ๕๙ - ๖๐)

กฎหมายตราสามดวง

อันว่าลักษระสุระอุทธิ ๑๒ ประการนั้น คือหาว่าทอดโณตบาตหมายให้
ขาด } ชื่อ ๑ คือหาว่าถ้ามความแล้วอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑

คือหาว่าถ้ามความอ่านฟ้องให้ดูความฟังมิสิ้นข้อความ ๑ คือหาว่าถ้าม
ความกะข้อให้เกินข้อความ ๑ คือหาว่าถ้ามความข้อปฏิเสธเขาเป็นข้อ
ภาคเสธ ๑ คือหาว่าถ้ามความลงหลักเพชรแล้วมิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่า
ถ้ามความข้ออ้างมิเขียนเอาเขียนเขาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัดเทียบสำนวน
มิให้ } โจท } รู้ คัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาว่าคัดสำนวนเปลี่ยนข้อๆ

ข้างเป็นข้อต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้สำนวนอายวนสำนวนไว้มิชี้ให้สิ้น
สำนวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือหาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความคัดสำนวนเขียน
เอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสั่งมิได้อ่านให้คู่ความฟังแล
แปลงใบสั่งเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุทธิ ร.๑ น. ๔๒๖ - ๔๒๗)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อความจากกฎหมายโบราณฯ ในตัวอย่างที่
๑ และ ๒ ใกล้เคียงกับเนื้อความในกฎหมายลิลิตที่นำมาเปรียบเทียบอย่างมาก
มีส่วนแตกต่างอยู่บ้างก็เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย เช่น สะกดคำด้วยอักขระต่างกัน
หรือการข้ามพลความบางส่วนที่ทำให้กฎหมายโบราณฯ ขาดความคล้องจองใน
การเป็น "ลิลิต" ไป แต่ถือว่าเนื้อความส่วนใหญ่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อ

พิจารณาตัวอย่างที่ ๓ จะเห็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งในกฎหมายโบราณฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ กล่าวคือ แม้จะเป็นเพียงส่วนเดียวที่คล้ายกับเนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงในพระไอยการลักษณะอรรถ ถือว่ามีนัยสำคัญที่แสดงว่าอาจมีการคัดลอกเอกสารจากหลายแหล่งมารวมไว้ด้วยกันเพื่อประโยชน์ในการปกครอง ที่น่าสังเกตในตัวอย่างที่ ๓ คือ การที่กฎหมายโบราณฯ ระบุเนื้อหาส่วนนี้เป็น "องค์อุทธรณ์" ในขณะที่กฎหมายตราสามดวงระบุว่าเป็น "สุทธอรรถ" และหากพิจารณาในภาคผนวก ข จะพบว่าเนื้อหาในกฎหมายโบราณฯ ดังกล่าวก็มีอยู่หลายตอนที่เรียกส่วนต่างๆ ว่า "องค์อุทธรณ์" เหมือนกัน แต่เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตแล้ว พบว่า มีคำที่ใช้เรียกแต่ละส่วนต่างกันออกไป สิ่งนี้ น่าจะแสดงถึง ผู้คัดลอกอาจไม่ให้ความสำคัญกับความแตกต่างดังกล่าวมากนัก หรืออาจเป็นเพราะความไม่รู้ที่เกิดจาก "ช่องว่าง" ระหว่างจารึกกฎหมายล้านช้างและจารึกกฎหมายภาคกลางก็เป็นได้ อนึ่ง แม้จะมีส่วนหนึ่งในเนื้อหาของกฎหมายโบราณฯ ที่มีความสับสนและคลาดเคลื่อนจากกฎหมายลิลิต ดังจะเห็นได้ในภาคผนวก ข ว่า กฎหมายโบราณฯ ในหน้า ๕๓-๕๕ เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตแล้วพบว่ามีเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกับลักษณะอรรถอุทธรณ์ แต่ตอนท้ายของกฎหมายโบราณฯ หน้า ๕๕ กลับไปตรงกับลักษณะนานาอุทธรณ์ของกฎหมายลิลิต ทั้งนี้ การอธิบายควรให้น้ำหนักที่ความผิดพลาดในการคัดลอกมากกว่าเป็นเพราะเกิดจากต้นฉบับที่ใช้ในการคัดลอก เนื่องจากเมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยรวมแล้ว กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ กับกฎหมายลิลิต มีความสอดคล้องกันอย่างมาก แม้ในส่วนที่เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงก็มีลักษณะเดียวกัน

ดังนั้น ความสำคัญของเอกสารโบราณที่ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ มอบไว้จึงเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลวรรณคดี^{๒๔} และกฎหมายจากภาคกลางที่ผสมผสานกับจารึกการเขียนเอกสารที่เดิมมีอิทธิพลของล้านช้างปรากฏอยู่อย่างชัดเจน การคัดลอกเอกสารประเภทกฎหมายรวมกับ

^{๒๔} แม้ในภาคอีสานจะมีวรรณคดีเรื่อง นางสิบสอง ที่มีเนื้อเรื่องใกล้เคียงกับเรื่องรณเสน แต่จากการใช้อักษรไทยภาคกลาง และฉันทลักษณ์แบบกลอนบทละคร ทำให้เชื่อได้ว่าข้อความในส่วนแรกของเอกสารดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีภาคกลางอย่างแน่นอน

เอกสารอื่นๆ หรือแม้แต่กฎหมายด้วยกันเองที่ยังมีลักษณะผสมผสานกันเช่นนี้ แม้จะทำให้ดูว่าไม่มีความเป็นเอกสารต้นฉบับหรือเอกสารที่แท้จริง แต่ก็ได้ทำให้น้ำหนักของข้อสันนิษฐานที่ว่า กรมการเมืองหรือผู้นำในท้องถิ่นจะนำจารัตกฎหมายจากภาคกลางไปใช้ร่วมกับกฎหมายท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมนั้นลดลงแต่อย่างใด

การวิเคราะห์และบทส่งท้าย

ร. แลงการ์ด^{๒๕} กล่าวถึงการจัดทำประมวลกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ ว่า ทำให้เอกสารประเภทกฎหมายที่มาก่อนหน้านั้น “กลายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์” กล่าวคือ ตัวบทกฎหมายดังกล่าวหมดความสำคัญสำหรับศาล ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อมีการรวบรวมกฎหมายเก่าขึ้น แล้วก็ประกาศว่า กฎหมายใดๆ นอกจากที่ได้ประมวลขึ้นแล้วนั้นห้ามนำมาใช้อ้างในศาลเป็นอันขาด^{๒๖} ทั้งนี้ แลงการ์ดสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเหตุให้เกิดการไม่เอาใจใส่ที่จะสงวนรักษาเอกสารกฎหมายเก่าเอาไว้ และอาจเป็นไปได้ว่าเกิดการจงใจทำลายเอกสารดังกล่าวด้วยซ้ำ เพื่อไม่ให้กฎหมายเก่ามาปะปนกับกฎหมายที่ตรวจชำระขึ้นมาใหม่ อย่างไรก็ตาม แม้ประเด็นนี้อาจไม่มีหลักฐานสนับสนุนข้อสันนิษฐานนักก็ตาม แต่การที่พบว่า มีกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคต่างๆ ของประเทศไทย ทั้งที่เป็นสมบัติของวัดและสมบัติส่วนบุคคลทำให้น่าเชื่อได้ว่าน่าจะมีกฎหมายโบราณที่ไม่ได้นำมาชำระรวมในปี จ.ศ. ๑๑๖๖ อยู่อีกไม่น้อย

เอกสารอีกสองชิ้นที่ ร. แลงการ์ด อ้างถึงคือ พระราชกฤษฎีกาในแผ่นดินพระเพทราชา ปีชวล พ.ศ. ๒๒๔๒^{๒๗} พบที่เมืองพัทลุง เขียนเป็นภาษาไทยและ

^{๒๕} ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), ๑๖ - ๑๗.

^{๒๖} ดูข้อความตอนท้ายประกาศพระราชปรารภ ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ, เล่ม ๑, ๕.

^{๒๗} พ.ศ. ๒๒๔๒ ตามเกณฑ์สอบศักราชเป็นปีเถาะ ไม่ใช่ปีชวล เข้าใจว่าคงเป็นการนับศักราชแบบลังกา คือ เริ่มนับจวบจนเป็น ๑ ปี ดูรายละเอียดใน สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลั่นานาสมัยอยุธยา ภาค ๑. (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี,

ภาษาเขมรอย่างละหนึ่งฉบับ และเอกสารที่ราชบัณฑิตยสถานตีพิมพ์ ภูสุมิเอ็ดซัง
ในหนังสือเรื่อง “พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖^{๒๔} ทั้งนี้
แม้ ร. แลงการ์ด จะเห็นว่าเอกสารชิ้นแรกไม่มีประโยชน์มากนักสำหรับการศึกษา
ประวัติศาสตร์กฎหมาย เพราะเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับวัดในเมืองพัทลุง และ
เห็นว่าเอกสารชิ้นที่สองเป็นเพียงสำเนาที่คัดลอกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้ง
ยังมีเนื้อความตรงกับตัวบทกฎหมายที่รวมอยู่ในพระราชกำหนดเก่าในกฎหมาย
ตราสามดวงเป็นส่วนมาก จะมีเพียงส่วนย่อยบางประการเท่านั้นที่แตกต่างออก
ไป ดังนั้น สำหรับเอกสารชิ้นที่สอง ร. แลงการ์ด เห็นว่าไม่มีประโยชน์เท่าใดนัก
เช่นกัน และสันนิษฐานว่า กฎที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ นั้น น่าจะมีอยู่ก่อน
การจัดทำประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งอาจจะช่วยให้ได้ทราบถึงวิธีการที่
ตัวบทกฎหมายต่างๆ สมัยอยุธยาได้รับการตรวจชำระแก้ไขในสมัยหลัง อนึ่ง
แลงการ์ด ยังมีความหวังว่า คงเป็นการยากที่ตัวบทกฎหมายเก่าอื่นๆ จะ “พินาศ
สูญไปพร้อมกันหมดโดยไม่มีที่ใดเหลืออยู่บ้างเลย”^{๒๕}

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ช่วยยืนยันถึงธรรมเนียมการคัดลอกตัวบท
กฎหมายจากส่วนกลางไปใช้ยังหัวเมือง ปรากฏอยู่ในตราตั้งพระบริรักษ์เบศร์
เป็นพระยานครศรีธรรมราช เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“อนึ่งพระราชกำหนดกฎหมายแลพระอัยการข้อใดกะทงใดเคลือบแฝงแคลง
อยู่ จะเอาไฉ่พิจารณาได้ ก็ให้ส่งเข้ามา ณ กรุง แล้วให้แต่งเสมียนทนาย
เข้าไปจำลองคัดเอาพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการซึ่งชำระ ณ กรุง
ออกมาไฉ่พิจารณาว่ากล่าวตัดสินคดีด้วยความของราษฎรสืบไป”^{๒๖}

๒๕(๑๐), ๑.

^{๒๔} พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินภูจิตรกร
(ฉัตร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖ (จำนวน ๗๘ หน้า)

^{๒๕} ร. แลงการ์ด, เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

^{๒๖} กรมศิลปากร, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕),
๒๐๐.

และข้อความอีกตอนหนึ่งในสำเนาฎเรื่องเดียวกันก็มีความว่า

“อนึ่งให้พระยานครศรีธรรมราชปรึกษาหารือด้วยกรมการทั้งปวง จัดแจงชำระดูพระอัยการแลพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่บทใดข้อใดซึ่งต้องด้วยขนบธรรมเนียมแผ่นดิน ควรคงเคยพิจารณาว่ากล่าวประการใด ก็ให้คงไว้บังคับบัญชาว่ากล่าวโดยพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินสืบไป ถ้าพระอัยการแลพระราชกำหนดกฎหมายบทใดข้อใดเคลือบแคลงอยู่ จะเอาไปพิจารณาชำระว่ากล่าวมิได้ ก็ให้จัดแจงบอกส่งเข้ามาขอลอกออกไปใหม่ไว้บังคับบัญชาสำหรับการแผ่นดินสืบไป”^{๙๑}

ข้อความที่ยกมาข้างต้นจึงเป็นหลักฐานยืนยันได้ถึงธรรมเนียมการคัดลอกกฎหมายที่ชำระแล้วจากส่วนกลางไปใช้ประกอบการพิจารณาคดีในหัวเมือง ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า หัวเมืองเองน่าจะมีกฎหมายส่วนหนึ่งของตนอยู่แล้ว ส่วนจะเป็นกฎหมายท้องถิ่นหรือกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลของส่วนกลางนั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง เมื่อกฎหมายที่มีอยู่นั้นไม่สามารถใช้บังคับได้ หรือผู้มีอำนาจพิจารณาเห็นว่ายังมีประเด็นที่ไม่กระจ่างชัดอยู่ ไม่สามารถตัดสินใจได้ในเวลานั้น ก็ต้องส่งคดีนั้นเข้ามายังราชธานี แล้วให้เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเป็นผู้ติดต่อขอคัดลอกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง “ออกไปว่ากล่าวตัดสิน” ซึ่งแสดงว่า การคัดลอกที่เกิดขึ้นนั้นเป็นกรณีเฉพาะ ทั้งในการพิจารณาคดีครั้งหนึ่งๆ อาจต้องใช้ตัวบทกฎหมายหลายส่วนมาร่วมพิจารณา ดังนั้น บทบาทของผู้คัดลอกและการคัดลอกจึงมีความสำคัญมากในกระบวนการดังกล่าว เพราะการคัดลอกย่อมไม่ได้หมายถึงการคัดลอกไปทั้งหมด^{๙๒} ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ว่าหัวเมืองต่างๆ ที่ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ ในฐานะราชธานีย่อมมีนิติธรรมเนียมเช่นที่กล่าวมานี้ด้วย

^{๙๑} กรมศิลปากร, *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, ๒๐๖.

^{๙๒} ความหมาย คำว่า “จำลอง” ในหลักฐานต่างๆ ดังต่อไปนี้ ปาเลอกัวซ์, สัหะ พะจะนะ พาสา ไท (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), ๗๘. คือ To transcribe (เช่นในคำว่า ลอกจำลองหนังสือ คือ To transcribe a book) ใน Vey, *ศรีพจนานุกรมภาษาไทย* (Office of the Catholic Mission, 1896), 82. To transcribe, to reproduce, to copy ขณะที่ กรมวิชาการ, *พจนานุกรม* (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), ๘๓. คือ แทน หรือ ถ่าย

ซึ่งสอดคล้องกับการปรากฏของกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

เมื่อพิจารณากฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่พบในภาคอีสานและภาคอื่นๆ ดังที่ได้สำรวจและวิเคราะห์เบื้องต้นนั้น จะพบการกระจายตัวของเอกสารดังกล่าวในระดับหนึ่ง และยังสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของ ร. แลงการ์ด^{๑๙} ที่ว่าน่าจะมีกฎหมายเก่าอื่นๆ หลงเหลืออยู่ในหัวเมืองที่ตั้งอยู่ไกลออกไปจากกรุงศรีอยุธยา และ “ที่พะม่าเข้าศึกไม่ได้ไปถึงด้วย”^{๒๐} แม้ว่าจะเป็นเอกสารประเภทกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ก็ตาม จากการที่มีผู้วิเคราะห์เนื้อหาสาระ เปรียบเทียบความคล้ายคลึง และความแตกต่างกฎหมายตราสามดวงซึ่งถือเป็นกฎหมายฉบับมาตรฐาน ซึ่งนำไปสู่สมมติฐานว่า หัวเมืองในภาคต่างๆ มีการคัดลอกกฎหมายที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นไปในแต่ละพื้นที่ไปบังคับใช้

อย่างไรก็ตาม ปริมาณและลักษณะการกระจายตัวยังสะท้อนถึงอิทธิพลของส่วนกลางที่มีต่อพื้นที่เหล่านั้นด้วย หากพิจารณาตามหลักเกณฑ์ของ พิธิны และการจัดหมวดหมู่กฎหมายของ สารูป ประกอบกับการวิเคราะห์เนื้อหาของกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ แล้ว ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะในภาคอีสาน การคัดลอกกฎหมายตราสามดวงและนำไปใช้ (เป็นกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์อย่างกฎหมายโบราณทั้งสองฉบับ) น่าจะแบ่งการพิจารณาออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑) เอกสารดังกล่าวน่าจะคัดลอกมาจากกฎหมายอื่นที่มีได้นำมาชำระเมื่อ จ.ศ. ๑๑๖๖ ดังจะเห็นได้ในกรณีกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข แม้จะมีข้อสรุปว่า คัดลอกขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๔๑) แต่ด้วยบทที่ตรงกับกฎหมายตราสามดวงมีปริมาณคิดเป็นร้อยละ ๓๓ เท่านั้น ในทางกลับกันยังมีเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งที่ไม่อาจเทียบได้กับกฎหมายที่ชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑

๒) น่าจะเกิดขึ้นตามธรรมเนียมการคัดลอกกฎหมายส่วนกลางไปใช้ใน

^{๑๙} ร. แลงการ์ด, เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

หัวเมืองที่มีมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ หรืออย่างช้าที่สุดน่าจะเป็นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนการปฏิรูปการปกครองระบอบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งมีการคัดลอกกฎหมายตราสามดวงไปทดลองใช้ ดังจะเห็นได้จากลักษณะผสมผสานของจารีตล้านช้างและจารีตภาคกลางที่ปรากฏในกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ อนึ่ง แม้ว่ากฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข จะต้องพิจารณารายละเอียดอื่นๆ ในส่วนที่ไม่เหมือน หรือคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง คิดเป็นร้อยละ ๖๗ ของเนื้อหาทั้งหมดก็ตาม แต่ควรยอมรับว่า กฎหมายโบราณ ฉบับดังกล่าวเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่วงวิชาการควรให้ความสนใจในฐานะที่เป็นสิ่งยืนยันการรับเอาจารีตกฎหมายภาคกลางไปปรับใช้กับผู้คนในจารีตล้านช้าง และหากยอมรับข้อสันนิษฐานที่กล่าวมาข้างต้น และมีการสำรวจเอกสารในพื้นที่ภาคอีสานอย่างจริงจังมากขึ้น ดังที่นักวิชาการกลุ่มหนึ่งทำในภาคอื่นๆ อาจทำให้พบเอกสารลักษณะดังกล่าวมากพอที่จะยืนยันสมมติฐานข้างต้นได้อย่างมั่นคงมากขึ้นด้วย

หากพิจารณาความจำเป็นของการคัดลอกเอกสารจากส่วนกลางไป ก็มีแนวทางการพิจารณาอยู่ ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นแรก หากกฎหมายส่วนหนึ่งเป็นกฎหมายที่มีอยู่ก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงย่อมไม่ปรากฏพระราชศาสตร์หรือพระราชกำหนดใหม่ รวมทั้งกฎหมายอื่นๆ ที่ตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ อยู่แล้ว

ประเด็นที่สอง หากกฎหมายส่วนหนึ่งคัดลอกไปจากส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็นการคัดลอกไปรวมกับกฎหมายที่มีอยู่เดิม หรือคัดลอกพร้อมกับตัดตอนลง ฯลฯ มีกรณีของการคัดลอกบทพระไอยการดังที่กล่าวไว้ในการตั้งพระยานครศรีธรรมราช ที่แสดงให้เห็นว่า การคัดลอกเป็นเรื่องเฉพาะกรณี ซึ่งทำให้บทพระไอยการที่คัดลอกไปในแต่ละครั้งมีปริมาณ ขอบเขต และเนื้อหาต่างกันไป ดังนั้น เมื่อนำบทพระไอยการที่ได้มา รวมกับกฎหมายเดิมที่มีอยู่ตามข้อสันนิษฐานของ พิธินัย และ ร.แสงกาต์ จึงเกิดเป็นกฎหมาย “ลูกผสม” ดังกรณีกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ ด้วยเหตุนี้ การที่พิธินัย กล่าวว่า พบแต่เพียงพระธรรมนูญตามหัวเมืองต่างๆ นั้น น่าจะเกิดจากความเข้าใจคลาดเคลื่อนดังที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้

การพบกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์เป็นจำนวนมากกระจายอยู่ตามวัดและในความครอบครองของบุคคลต่างๆ ทั้งกฎหมายเหล่านั้นมีเนื้อหาคลาดเคลื่อนจากฉบับหลวง เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องพิจารณา กล่าวคือ ในแง่หนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการมีคติความต่างๆ เกิดขึ้นทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นฝ่ายโจทก์หรือฝ่ายจำเลยต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ดังนั้น ผู้นำในสังคมคือ พระภิกษุ ผู้อาวุโส หรือบุคคลที่สังคมหรือชุมชนให้ความเคารพนับถือก็จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลางในการประนีประนอม หรือระงับข้อพิพาทในเบื้องต้นที่ศูนย์กลางของชุมชน คือ วัด แต่หากไม่สามารถยอมความกันได้ ต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนเพื่อให้คดีนั้นไปสู่การพิจารณาของศาลต่อไป ดังนั้นกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์จึงถือเป็นเครื่องมือในการไกล่เกลี่ย หรือแสดงให้เห็นว่าหากคู่กรณีไม่ยอมความกันแล้ว ผลขั้นสุดท้ายของการตัดสินคดีจะเป็นอย่างไร กล่าวได้ว่าสิ่งนี้เป็นมาตรการหนึ่งในการสร้างผลทางจิตวิทยาแก่คู่กรณี และยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในชุมชนหรือสังคม ผ่านการมีตัวบทกฎหมายที่แม้จะเป็นฉบับคัดลอกจากต้นฉบับที่ใช้อย่างเป็นทางการก็ตาม

อีกประการหนึ่ง การปรากฏกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์จำนวนมาก นอกจากจะเกิดขึ้นจากกระบวนการคัดลอกตามความจำเป็นดังกล่าวมาแล้ว ยังเกิดขึ้นจากการที่ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่ง “ยกกระบัตร” ข้าราชการจากกรมวังที่ส่งไปทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ในการกำกับดูแลการปฏิบัติราชการของเจ้าเมือง และยังมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณาคดีความต่างๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากพระราชกำหนดเก่า ดราขึ้นเมื่อปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๒๒๗๐) ครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงบทบาทของยกกระบัตรว่า

“อนึ่งจะภิกษาภาษาภิราชการบ้านเมือง แลทุกขทุระราชฎร้องฟ้องนั้น ประการใด ๆ ให้ยกกระบัตรรู้เห็นผิดแลชอบด้วย

อนึ่งชาวต่างเมืองอย่าให้ผู้ใดเอาขึ้นนอกขุนยกกระบัตร.....อนึ่งครั้นเทศการ พระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ให้ยกกระบัตรเข้ามารับพระราชทานน้ำประพัตสังฆาณกรุงฯ แลให้กำหนดรู้ภิราชการแลกิจคุชทุกขราชฎรทั้งปวง แลคนแอบแฝง

ชุมนุมจรสัดพลัดนั้นให้จงแจ้งจงทุกประการ จะให้กรมวังตาม ถ้าแลให้
การไปมิได้จะให้มีโทษจงหนัก”^{๓๔}

ดังนั้น ตำแหน่งยกกระบัตรจึงเป็นเสมือน “ผู้ตรวจราชการพิเศษ” ที่พระมหากษัตริย์โปรดฯ ให้ส่งไปกำกับการปฏิบัติหน้าที่ราชการของเจ้าเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ ทั้งยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมพิจารณาตีความ และยังเป็นผู้ที่ต้องถวายรายงานต่อพระมหากษัตริย์ในคราวรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ซึ่งกำหนดให้ต้องเข้ามาเฝ้าราชธานี อันเป็นช่วงเวลาที่ยกกระบัตรจะต้องรายงานกิจเหล่านั้นผ่านกรมวังซึ่งเป็นต้นสังกัด ด้วยเหตุนี้ การที่ยกกระบัตรจะไปปฏิบัติหน้าที่ตามหัวเมืองต่างๆ ก็ย่อมต้องมี “คู่มือ” อันได้แก่ตัวบทกฎหมายที่ตนเห็นว่าจำเป็นต้องใช้อยู่เป็นประจำ หรือมีการเข้ามาคัดลอกกฎหมายส่วนกลางไปใช้เป็นครั้งเป็นคราว จึงทำให้เกิดกฎหมายฉบับลายลักษณ์อักษรที่ส่วนหนึ่งไม่ใช่ฉบับสมบูรณ์ และอาจมีเนื้อความย้อนกว่าของหลวงซึ่งหลงเหลืออยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ก็เป็นไปได้

ท้ายสุดเนื้อหาของกฎหมายโบราณที่พบในภาคอีสาน ซึ่งนำเสนอในที่นี้เกี่ยวข้องกับวิธีพิจารณาคดี ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองและกลุ่มคนขนาดเล็กซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตด้านอื่นๆ หากพิจารณาโดยรวมจากกฎหมายฉบับลายลักษณ์อักษรที่พบในภาคอื่นๆ รวมทั้ง กฎหมายที่เกิดขึ้นตามจารีตเดิมที่ใช้อยู่ในพื้นที่เหล่านั้น เช่น มังรายศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และราชศาสตร์ของล้านช้าง น่าจะช่วยให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดบางพื้นที่จึงมีกฎหมายฉบับลายลักษณ์อักษรในปริมาณและความครอบคลุมของเนื้อหาไม่เท่ากัน อาจเป็นการนำกฎหมายภาคกลางไปปรับใช้ร่วมกับกฎหมายจารีตเดิมแบบคู่ขนาน กล่าวคือ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตก็ใช้กฎหมายจารีตเดิมที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมมากกว่า ส่วนกฎหมายฉบับลายลักษณ์อักษรที่คัดลอกนั้นก็ใช้สำหรับการพิจารณาคดี หรือการสร้างความสะดวกเรียบร้อยในสังคมดัง ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยระบบกฎหมายที่ซับซ้อนมากขึ้น และหากกฎหมายจารีตส่วนกลางสามารถนำมาใช้กับวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมให้เกิดผลในทางที่พึงประสงค์ย่อมมีการคัดลอกมากขึ้นตาม

^{๓๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ฯ, เล่ม ๓, ๑๘๗ - ๑๘๙.

ความจำเป็นและความเหมาะสมกับสภาพการณ์ของแต่ละพื้นที่ ผู้เขียนเชื่อว่า หากนักวิชาการในวงการประวัติศาสตร์และกฎหมายร่วมมือกันทำงานในลักษณะเช่นนี้ ย่อมสามารถให้คำอธิบายระบบกฎหมายของไทย ตลอดจนอุดมคติ และทัศนคติของคนในแต่ละกลุ่มต่อการสร้างระเบียบและความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้ไม่ยาก

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

บรรณานุกรม

- จักรฤทธิ์ อุทโย. "กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข" รวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๕ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖), ๒๗ - ๕๔.
- _____. "กฎหมายอีสาน: การวิเคราะห์เบื้องต้น" รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๗ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘), ๖๑ - ๘๘.
- ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖. ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.
- ประเสริฐ ณ นคร, แปล. พจนานุกรม ไทยอาหม-ไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์เนศพรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๔.
- ปาเลอกัวซ์, ชอง บาติสตี. สัพพะ พะจะนะ พาสา ไทย. บุษบา ประภาสพงษ์ และคนอื่นๆ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒. จัดพิมพ์โดย สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปานุจิตรการ (จักร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ประการ พ.ศ. ๒๔๗๖.
- พิธินัย ไชยแสงสุกุล. "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา" วารสารนิติศาสตร์ ๒๕, ๑ (มีนาคม ๒๕๓๘), ๑๖๐-๑๖๖.
- พิธินัย ไชยแสงสุกุล และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องกฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้าง ระบบกฎหมาย และเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า, ๒๕๓๗.
- ร. แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

ราชบุรดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. “กฎหมายลิลิตและกรรมศักดิ์
สำเร็จ” กฎหมาย เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๓. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพ ฯพณฯ พลโท อัมพร ศรีไชยยันต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.

รายงานการประชุมคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมาย
ไทยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ครั้งที่ ๓. วันเสาร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๕
และ ครั้งที่ ๔. วันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องดอกไม้งาม สำนัก
หอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพฯ.

วิชาการ, กรม. กระทรวงศึกษาธิการ. พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรม
ศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน,
๒๕๐๕. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทร
เดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิริน
ทราวาส วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕.

สารูป ฤทธิ์ชู. “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๐
(กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑), ๕๙ - ๘๖.

_____. “ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้” ทักษิณคดี ๔,๓ (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม
๒๕๔๐), ๕๗ - ๖๓.

สำนักงานกฤษฎีกา. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุม
พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลั่นานามมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร:
โรงพิมพ์สำนักงานกฤษฎีกา, ๒๕๑๐.

อรรถ นันทจักร. “ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณี
การจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐.”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

๙๒ ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายฉบับสมัยศักดินา

อรรถ นันทจักร. “กฎหมายลุ่มแม่น้ำโขง: พัฒนาการและความต่อเนื่อง” รวม
บทความประวัติศาสตร์ ๑๙ (มกราคม ๒๕๔๐), ๗๖ - ๙๒.

Andrew Huxley. Ed. **Thai Law: Buddhist Law.** by Bangkok:
White Orchid Press, 1996.

Vey, J. L. ศรีพจนานุกรมไทย = **Siamese French English Dictionary.**
Office of the Catholic Mission, 1896.

ภาคผนวก ก

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข
กับกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
มาตรา ๑ ราษฎรทั้งหลาย พิพากษาแก่ผู้ต้องคดี แล รับว่าจะไปหาผู้ต้องคดีมา ส่งให้แก่(คดี) ซึ่ง [เขา] หา นั้นคดีให้มีหนังสือมัดมัดว่า จะเอาตัวผู้ต้องคดีมาส่ง แล้วเอาผู้อื่นมาส่งแทนผู้ ต้องคดี ท่านว่ามันทำ [ดัง] นี้ให้เป็นข้าเหิงนาน มิชอบ ให้ยากแก่ความเมืองท่านๆ ว่ามัน [แก้ง] ประวิงไว้ให้ เนื้อความช้า ให้กดเอาเนื้อ ความเป็นแพ้แล (๒.๓ บ.๔ – ๒.๔ บ. ๓)	อนึ่งผู้มีอรรถคดีให้หนังสือมัด ไว้แก่สุภากระลาการว่าจะมาให้ ถามก็ดีเดิรเผชิญก็ดีชี้ขาดก็ดีมิ ได้มาตามนัด ๓ นัดให้กฎเอา เนื้อความเป็นแพ้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๐๘)	
มาตรา ๑ ผู้มี [คดี] อยู่ใน สุภากระลาการ ๆ จะเอาคดี (ดู) ของมันสืบไป มันเป็น [คดี] ของ ... ฟ้องมัน ประเวประวิงไว้ให้ขัดข้อง และอุบายต้อง [๒] ประการ	มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีมีสุภา กระลาการ ๆ จะว่าคดีของมัน สืบไป มันเหน่ว่าคดีมันพิรุศ บกพร่อง มันประวิงไว้ให้ขัดข้อง ด้วยอุบายต่างๆ ประการใดๆ มันมิให้ว่าให้ตราคำไว้ครั้งหนึ่ง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ใด ๆ มั่นมิให้ว่า [ผู้หนึ่งผู้ใด] ตราคำมั่นไว้ครั้ง ๒ ก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่านให้เอา เนื้อความแพ้แลจบประวิง เท่านั้นแล (น. ๑๑ บ. ๒-น. ๑๑ บ. ๕)	สองครั้งก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่าน ว่าให้เอาเนื้อความมั่นเปนแพ้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๐)	
มาตรา ๑ ราษฎรร้องฟ้อง หาความแก่กันด้วยประการ ใดๆ ก็ดี ตระลาการเรียกเอา พิจารณาถามต่อกันอ้างได้ กฎหมาย... ตระลาการให้ ตระลาการเรียกเอาหนังสือ ฟ้องคำกฎหมายมาใส่กันดู ถ้า ต้องกันไซ้ให้ตระลาการเร่ง พิจารณา ถ้ามีต้องกันกับ หนังสือร้องฟ้องไซ้ท่านมี ให้พิจารณาเพราะจะให้ข้าง หนึ่ง... ตัว ถ้ามีฟังรับไว้ พิจารณาท่านว่าละเมิด (น. ๑๓ บ. ๑ - น. ๑๓ บ. ๕)	มาตราหนึ่ง ราษฎรทำหนังสือ ฟ้องร้องกันด้วยเนื้อความ ประการใดๆ แลตระลาการเรียก เอามาพิจารณาได้ถามต่อกัน แลอ้างว่าได้กฎหมายไว้แก่สุภา ตระลาการนั้น ให้พิจารณาดูใน หนังสือฟ้องร้องและคำกฎหมาย ต้องกันกับหนังสือร้อง ให้ ตระลาการเร่งพิจารณาตาม หนังสือร้องแลคำกฎหมายไป ถ้า คำกฎหมายต้องกับหนังสือร้อง อย่า ให้พิจารณาเพราะจะให้ข้างหนึ่ง เสียตัว (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๖ - ๒๙๗)	
มาตรา ๑ ผู้ร้องฟ้องหาความ แก่กันด้วยสิ่งใดๆ ก็ดี ให้ใส่ ชื่อผู้ต้องคดีนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้า หนังสือร้องฟ้องนั้นขาดชื่อ	มาตราหนึ่ง ผู้ใดๆ ทำหนังสือร้อง เรียนหาความแก่กันด้วยกิจสิ่งใด ก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้มีคดีในหนังสือร้อง นั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าแลในหนังสือร้อง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ไซ้ท่านว่าละเมิดให้ข้าง ๑ เป็น [พินัยหลวง] แล (น. ๑๓ บ. ๕ – น. ๑๔ บ. ๒)	นั้นขาดชื่อก็ดีเหลือชื่อก็ดีท่านว่า ละเมิดให้ใหม่ลาหนึ่งเปนแต่พิใน หลวง แล้วให้พิจารณาตาม หนังสือร้องนั้น (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๗)	
มาตรา ๑ ผู้ใดร้องฟ้องเรียก หาความแก้ท่านแห่งหนึ่ง แล้วมิได้พิจารณายังมี สำเร็จ ไปทำหนังสือยื่นแห่ง หนึ่งเล่าท่านว่ามันทำดั่งนั้น เป็นสองศาล ให้ใหม่ลาหนึ่ง ตามบรรดาศักดิ์เป็นแต่พินัย หลวงแลให้ว่าตามหนังสือ ร้องฟ้องก่อนนั้นแล (น. ๑๔ บ. ๒ – น. ๑๔ บ. ๕)	มาตราหนึ่ง ผู้ใดมีคดีมาฟ้องร้อง เรียนหาความแก้ท่านแห่งหนึ่ง แล้ว ยังมิได้พิจารณาสำเร็จแล ไปฟ้องร้องเรียนแห่งหนึ่งเล่า ท่านว่าทำดั่งนี้เป็นสองศาลให้ ใหม่ลาหนึ่งตามบันดาศักดิ์เป็น แต่พิในหลวง แล้วว่าให้ตาม คำฟ้องร้องก่อนนั้น (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๗)	
มาตรา ๑ คดีอันใดๆ เขามี หามาเป็นพวกเพื่อนเขา จำเพาะเกาะตัวผู้ต้องคดีคน (ตลว) ก็ดีแลคนมีสุขทุกข์ กังวลใช้เจ็บประการใดก็ดี แลตนจะให้พ่อแม่พี่น้องลูก หลานผัวเมียจะออกไปแก้ ต่างกันก็ดี จะออกไปว่า ความต่างกันกันก็ดี ท่านว่า	ถ้าคดีนอกกว่านี้ประการใดๆ ท่านว่าผัวจะแก้ต่างเมียๆ จะแก้ ต่างผัว ลูกจะแก้ต่างพ่อต่างแม่ๆ จะแก้ต่างลูก พี่จะแก้ต่างน้องๆ จะแก้ต่างพี่ ปู่ญาตายายลุง อาอาวป้าแก้ต่างหลานๆ จะแก้ ต่าง ปู่ญาตายาย น้องอาวอาวป้า } บุตรตติ สายสะตือมาเลี้ยง บุตรขอมา เลี้ยงบุตรได้กลางทาง บุตรตติ	ข้อ ค ว ม ใน กฎหมายโบราณฯ ระหว่างหน้า ๑๘ บรรทัดที่ ๔ ถึง หน้า ๑๙ บรรทัดที่ ๔ (ที่ขีดเส้นใต้) ใกล้เคียงกับข้อ ความในกฎหมาย ตราสามดวงที่ยก

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ผัวจะแก้ต่างเมียๆ จะแก้ต่าง ผัว พ่อแม่จะแก้ (หา) ต่าง ลูกๆ จะแก้หาต่างพ่อแม่ก็ดี พิจารณาต่างน้องๆ จะแก้ ต่างพี่ก็ดี ลูกป้าตายาก็ดี ประการทั้งนี้ท่านว่าเขาจะ แก้ต่างกันได้ เพราะเขาทั้งนี้ เขาไถ่กันจะตายด้วยกันได้ แล (น. ๑๗ บ. ๓ - น. ๑๘ บ. ๔) มาตรา ๑ สมณ... (พลอน ทีนะสะนาจนาจาเรีย) แลจะ ให้ (๒) ลูกศิษย์โยมแก้ ความว่าต่างกันเพราะ [เหตุ] อันใดจึงกล่าว (ตั้ง) หนึ่งเหตุที่พรหมณ์อาจารย์ ทรงพระ... (ลาด) เขาจะหา ต่างกันได้ เพราะคุณเป็น ประดุจะดังลูกหลานเขาจะ แทนผู้มีคุณเพราะท่านได้ เลี้ยงยกยอ [แก้เขา] จะแก้ หาต่างกันได้แล (น. ๑๘ บ. ๔ - น. ๑๙ บ. ๒)	บิดา มานดา } มาเลี้ยงแต่อายุศม์ ชวบหนึ่งจนเจดชวบ จะว่าแทน บิดา มานดา } เลี้ยงก็ดี ประการ เท่านี้ท่านว่าเขาตายด้วยกันได้ เขาจะแก้ต่างว่าต่างกันได้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๓)	มา เพียงแต่ใน กฎหมายโบราณฯ ปรากฏเนื้อความ แยกออกถึงสาม ส่วนตามที่แสดง มานี้

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
มาตรา ๑ ขอลูกหลานไปแต่ ตัดสายสะดือไปเลี้ยงแต่อยู่ ใน (คลอง) ๑ ... ท่านได้ ยกยอ เกื้อ ๒๕๐๐ นี้ให้ [ทรัพย์] มรดกด้วย ถ้าจะแก้ จะหาต่าง (บดิดาม) ... (เชื้อ) เขาเอามาเลี้ยงยกยอ เกื้อกันได้แล (น. ๑๙๖. ๒ - น. ๑๙๖. ๔)		
มาตรา ๑ ราษฎรร้องฟ้อง หาความแก่กันเป็นหา กระสือกินท่านตายก็ดี หา กันว่ากระทำด้วยเมียท่าน ก็ดี หาว่าเป็นโจรปล้น สะตมจับหอกดาบฟันแทง ท่านตายก็ดี หากันว่าเป็น หมอกระทำให้ท่านตายก็ดี หาด้วยทรัพย์มรดกก็ดี หา กันว่าบัง [พระราช] ทรัพย์ ส่วยสาอากรสิ่งของ ๆ หลวง ออกจากพระคลังก็ดี คิดกัน กระทำร้ายจลาจลให้แผ่นดิน ดินท่านก็ดี หากัน... ทั้ง หลายด้วยกันก็ดี หากันว่า ลูกไปด่าตีฆ่าฟันเขาตายก็ดี	มาตราหนึ่ง ราษฎรผู้มีอรรถคดี ร้องฟ้องหาความแก่กันว่าเป็น ฉมบจะกละกฤษฎาให้ท่านกิน ตายแลเป็นหมอทำให้ท่านตายก็ ดี หาว่าเป็นโจรปล้นสะตมจับ หอกดาบฟันแทงท่านตายก็ดี แลหาว่าทำด้วยเมียท่านก็ดี หา กันด้วย ทรัพย์มรดกก็ดีหากันว่า ต้องอฎิกรด้วยสัตว์รักษาก็ดี แล หากันว่าลักบังพระราชทรัพย์ ส่วยสาอากรอนสารพทรัพย์สิ่ง ของ ๆ หลวงไปจากพระราชวังก็ ดี แลคิดกันทำจลาจลในแผ่นดิน ท่าน แลหากันว่าขูด ทรัพย์ทอง เงินได้ด้วยกันก็ดีแลหาว่ารุกไปตี ฆ่าฟันกันตายก็ดี หากันว่าขอ	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
หาว่า (ช...กะไซ)...ท่านริบ (ลาสะบุตร) เอทรัพย์สินของก็ ดี หากันว่าเอาเพลิงเผา เรือนท่านก็ดี หากันว่าจับได้ ตัวผู้กระทำเงินทองแดงก็ดี หาว่า (ขุดดวงตอก)...ก็ดี หากันว่าจับตัวผู้ลอกทรงพระ พุทธรูปไปหลอมเสียก็ดี มัน กระทำอุลามกดังนี้ก็ดี ต้อง...จะให้หนึ่งเสียมิได้ ต้องให้เกาะเอาตัวมาเป็น (คู่) อยู่ในกองตระลาการ ๆ ก็เร่งให้ตัวมันแก่จะหาจงได้ อย่า [ให้] ผู้อื่นมาแก้ต่างให้ ถ้ามคำทั้งนี้มิได้ ถ้าเขาหา ว่ามิ...เอาตัวมาพิจารณาให้ ต้องในบท อย่าให้ผู้อื่นนอก หานั้นมากล่าวหาเขามา ประกันแล มุลนายจะมาแก้ ต่างว่ามีได้เลย (น. ๑๙ บ. ๔ - น. ๒๑ บ. ๕)	ราชฎีกกันไซกราษฎร์ริบราชบาท เอาทรัพย์สินของก็ดี หาว่าเอา เพลิงเผาเรือนก็ดี จับตัวผู้เอา เพลิงเผาเรือนท่านได้ก็ดี จับได้ ตัวผู้ทำเงินทองแดงตีตราเงิน พดด้วงก็ดี ลักลอบทองพระพุทธรูปไปหลอมหลอมเสียก็ดี และคดี อุทละม ๑๕ นี้ต้องที่จำเพาะตัว ถ้าม ให้เกาะกุมเอาตัวมาเป็นคู่ อยู่กลางจำนำด้วยตนเอง ให้เอา ตัวมันถ้ามจงได้อย่าให้ผู้อื่น แก้ต่างว่าต่าง (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๒ - ๓๒๓)	
มาตรา ๑ ราษฎรผู้มิดีมา ร้องฟ้องกฎหมาย (มีมา) ได้ เป็นคดีของพ่อแม่พี่น้องลูก เมียๆ มิได้ [ประกัน] ให้ตน ว่า (เสีย) มิได้...คดีของพ่อ	มาตราหนึ่ง ผู้มิดีทำหนังสือ ร้องฟ้องกฎหมายกล่าวพิพาท แก่กันด้วยเนื้อความสิ่งใดเป็น คดีของพ่อแม่ผัวเมียพี่น้องลูก หลานท่านประกันไว้ว่ากล่าว	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
แม่พี่น้องลูกเมียร้องฟ้อง กฎหมาย ท่านว่าถ้อยคำทั้ง นี้ (เสย) มิได้แต่ว่ามีได้ ประกันให้ฟ้องคดีนั้นร่วมกัน ถ้าคดีพ่อแม่พี่น้องลูกเมีย ใครจะปรับให้เป็นสินไหมพิ ไฉนนั้นพร้อมทำ [คดี] พ่อ แม่พี่น้องลูกเมียนั้นแพ้ใคร ท่านให้ปรับไหมคงตามบท พระไอยการพระราชฎีกา บันทึก (น. ๒๑ บ. ๔ - น. ๒๒ บ. ๓)	โดยคดีนั้น ถ้าผู้หาพิพาทแพ้คดี ให้ทอดสินไหมพิไฉนคงตามรูป ความ ถ้าคดีพ่อแม่พี่น้อง ลูกหลานมิได้ประกันให้ว่า ถ้าผู้ กล่าวคดีชนะคดี สินไหมนั้น พร้อมให้ทำสินไหมนั้นเป็น ๓ ส่วน ให้แก่ผู้กล่าวคดีชนะแต่ ๒ ส่วน ให้ยกเสียส่วนหนึ่ง ถ้าผู้ กล่าวหาแพ้แก่คดี ให้ทอดสินไหม พิไฉนคงโดยพระราชฎีกา (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๔)	
มาตรา ๑ เรือท่านไว้ในน้ำ ในท่า แลโค กระบือท่านไว้ ในทงในนาสถานที่ใด ๆ ก็ดี แลโจรผู้ร้ายลักเอาไป จับได้พิจารณาเป็นสัตย์ก็ให้ สัตย์ก็ให้ลักไว้หน้าอกให้รู้ ว่าโจร ถ้าได้ตัวข้างม้าโค กระบือคืนมาให้(ไ) โหม ๒ เกิง ถ้ามิได้ตัวคืนให้ใหม่ ๓ ต่อเกิง จะได้ลักออกเบี้ย ๒๒๐๐๐๐	มาตราหนึ่ง โคกระบือท่านใส่ คอกผู้ไว้สถาที่ใด แลปล่อยอยู่ ใน ท่ง } ผู้ร้ายลักไป จับได้ พิจารณาเป็นสัจ ท่านว่ามันเป็น โจรลักสัตว์มีคุณ ให้เอาพิกัดโค กระบือใหม่ตั้งใหม่โคผู้ค่าตัวละ ๓ นางโคค่าตัวละ ๔ ๒ ลูก ตามแม่ผู้ค่าตัวละ ๑ ๒ ตัวเมีย ค่าตัวละ ๒ ๑ กระบือผู้ค่าตัว ละ ๖ นางกระบือค่าตัวละ ๙ ลูกตามแม่ผู้ค่าตัวละ ๓	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เข้าเส้นหลวงปรับเป็นเงิน ๑ ๒ เป็นแต่ (๒๐) [พินัยหลวง] ถ้าข้างพลาย ค่า ๑ ๕ ข้างพังค่า ๑ ๕ ลูกกระบือตัวผู้ค่า (๓) ลูกกระบือตัวเมียค่า ๕ ๒ ลูกโคผู้เมียก็เหมือนกันแล (น. ๒๔ ป. ๔ - น. ๒๕ ป. ๓)	ตัวเมียค่าตัวละ ๕ ๒ ได้ตัวคั้นไหมสองต่อกิ่ง มิได้ตัว คั้นไหมสามต่อกิ่งให้คักสิ่งอัน ลักไว้จนออกให้รู้ว่าโจร เอาตัวจำ ใส่คุกไว้ ให้เอาบุตรภรรยา มาเร่ง เอาสินไหมพิไนย (โจร ล. ๒ น. ๓๓๐ - ๓๓๑)	
มาตรา ๑กันว่าฆ่าดีเป็น โทษ ๑๐ } กระทง ท่านมิ ให้เรียกกระทงไหมสิ่งใดๆ (ชาย) นัก ท่านให้เอาแต่สิ่ง ๑ ตัว (ไทย) พันแทงตาย...ตาย ให้ไหม... มิได้...แลชกหน้าดี ท่าน (หลก) หัก ๑๐ } ที่กิดี แลถ้าไปตีถึงที่แดนท่าน ให้ไหมแต่ (ที่...) เป็นเบี้ย ๔๒๐๐๐๐ เป็นเงิน ๑ ๓ ตั้งไหมทวิคุณเป็น (ทะ) เป็น	มาตราหนึ่ง วิวาท ดี } กันโทษ ๑๐ } กทง มิให้เรียกทงไหม โทษสิ่งใดหนักให้เอาแต่สิ่งหนึ่ง ตั้งไหม ตำนานา ๔๐๐ ลงมาให้เอา บันดาคักดีผู้ เจ็บ } ตั้งไหม ได้ } แต่นา ๔๐๐ ขึ้นไป ให้เอา บันดาคักดีผู้สูงนาฝ่ายเดียวตั้ง ไหมให้แก่ผู้ชนะ ถ้อยที่ถ้อยคำดี กัน ให้ไหมกลบกลบกัน เหลือนั้น เปน สินไหม } กิ่ง พิไนย } (วิวาท ล. ๒ น. ๒๗๐ - ๒๗๑)	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เงิน $\frac{(๖)}{๑}$ เป็นสินกึ่ง พินัยกึ่ง (น. ๒๖ บ. ๒ – น. ๒๖ บ. ๕)		
[ถ้าชกท่านถึก] ที่แจ้งเสีย โฉมท่านๆ ให้ใหม่ทวิคุณ (น. ๒๖ บ. ๕) มาตรา ๑ ถ้าชกท่านถึกที่ แจ้งว่าเสียโฉมท่านๆ ให้ ใหม่ทวิคุณ (น. ๒๗ บ. ๔)	๓๐ มาตราหนึ่ง วิวาทตีพันแห่ง กันถูกขนาดทั้งสองข้างก็ดี ตา บอดทั้งสองข้างก็ดี ข้อมือหักข้อ แขนหักทั้งสองข้างก็ดี แข้งขาหัก ทั้งสองข้างก็ดี ลิ้นด้วนจมุกด้วน ก็ดีได้ชื่อว่าขาด ให้ใหม่จัดร คุณ ถ้าขาดข้างหนึ่งวันข้างหนึ่ง ลิ้นแหว่งก็ดี ได้ชื่อว่าขาด ให้ ใหม่ตรึคุณ ถ้าชำนาญทั้งตัว ลำบากปางตายก็ดี หนึ่งตาขาด วันจมุกขาดแหว่งก็ดี ให้ใหม่ทวิ คุณ <u>ถ้าที่แจ้งเป็นแผลเสียโฉมให้</u> <u>ใหม่ทวิคุณ ถ้าบาทเจ็บแตกที่ลับ</u> <u>มิได้เป็นที่แจ้งเสียโฉม ให้ใหม่แต่</u> <u>ลาหนึ่ง</u> (วิวาท ล. ๒ น. ๒๘๑)	
อัน ๑ อุทธรณ์หาความกัน ว่าตระลาการมิได้เอาฟ้อง ให้แก่คำกฎให้หาโจทก์มิได้ ไปเกาะเอาจำเลยมาถามให้ (ค...ลม) แก่โจทก์ แต่ฟ้อง ให้แก่โจทก์จำเลยรับฟ้อง คนทุศีลหาความพ่อแม่รับ	อันว่าลักษณะของคฤธรรมี ๙ ประการนั้น คือหาว่ามีได้เอา ฟ้องแลคำกฎหมายใส่ด้วยพระ ทำมณูณ ๑ คือหาว่าไม่มีฟ้องแล คำกฎหมายหาโจทก์มิได้บังอาจเกาะ เอาจำเลยมาถาม ๑ คือหาว่า มิ ได้ถามตามหนังสือร้องแลคำกฎ	ข้อความส่วนนี้ใน กฎหมายโบราณฯ เขียนต่อเนื่องกัน แต่เมื่อเทียบกับ พระไอยการลักษณ ฉุทธแล้ว พบว่ามี ส่วนเกี่ยวข้องอยู่ใน บทที่ว่าด้วยของค

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ไว้บังคับความให้รับในส่วน เขียนเอาไว้รับลงจำเลยให้ การต้อง (ข) ให้เขียนเอาแต่ ชอบใจตระลาการลบแปลง	ถามความตัดเนื้อความเสีย ๑ คือหาว่าแต่งฟ้องให้โจทก์แต่งคำ ให้การให้จำเลยแลให้กรรมแก่ โจทก์ จำเลย } ๑ คือ หาว่ารับฟ้อง	อุทธะสุทธะ และ อุตริอุทธ ตามที่ แสดงมานี้ ข้อที่น่า สังเกตประการหนึ่ง
สำนวนเสียสองข้อเนื้อความ อ่านฟ้องให้ลูกความ ตระลาการอำยวนสำนวนไว้ (ขึ้น) ข้อความสำนวนลงข้อ กระเบียด (ก) มีความเดิม บ (ขึ้น) ถามความไม่ เบ็ดเสร็จเอาเป็นพิพาทเสร็จ แล้วถามความโจทก์อ้างว่า มีเขียนว่า ตัว...มาขอว่า เป็นสำนวนมิให้ [โจทก์] จำเลยผู้ขอความเดิมว่าตัด สำนวนอำยวนคำไว้... (นี้) สำนวนมิได้แจ้งในความ เขียนใน (ละ) ระวังไป(ส) ...ได้อ่านให้ลูกความฟัง	คนทุศีลหาความพ้อแม่ปู่ญาติ ยายรับไว้บังคับบนสา ๑ คือหา ว่าถามความไม่รับในสำนวน เขียนเอาไว้รับ ๑ คือหาว่าจำเลย ให้การต้องข้อมิเขียนเอาเขียนเอา ตามชอบใจ ๑ คือหาว่าพอใจ ตัดแปลงสำนวนเสียสองข้อเนื้อ ความลง ๑ คือหาว่าจำเลยยังมี ได้แก้ฟ้องกลับฟ้องกล่าวโทษคู่ ความ กลับโจทก์เป็นจำเลยปิดข้อ ความเก่าเสีย ๑ (อุทธ ล. ๑ น. ๔๒๕ - ๔๒๖) อันว่าลักษณะสุทธะอุทธมี ๑๒ ประการนั้น คือหาว่าทอดใจนุ ขาด หมายให้ เหลือ } ข้อ ๑	ก็คือ ในขณะที่ กฎหมายตราสาม ดวงให้รายละเอียด การอุทธรณ์ทั้งสาม แบบ อย่างเป็น ระบบ แต่กฎหมาย โบราณฯ กลับ ปรากฏข้อความที่ นำเอารายละเอียด มาเขียนไว้รวมกัน มิได้แบ่งเป็นส่วน ๆ อย่างกฎหมายตรา สามดวงและหาก เทียบดูแล้วจะเห็น ได้ว่าในบทอุทธรณ์
[แปลง] ใบสัจย์อำยวน ความไว้มีเกาะเอาความมา ทั้งคู่ติดใจเอาไว้แต่ข้างเดียว เกาะลูกความหน่วงเหนี่ยว	คือหาว่าถามความแล้วอำยวน สำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑ คือหา ว่าถามความอ่านฟ้องให้ลูก ความฟังมิสืบข้อความ ๑ คือหา	จะมีมากกว่าบท อื่นๆ (ดังที่ผู้เขียน ขีดเส้นใต้ไว้ใน ตารางข้อข้างมือ)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
<u>ไว้ให้ขาดข้าแต่ข้างเดียวมิ</u> <u>ได้เอานายประกันไว้ให้คู่</u> <u>ความ...มิเป็นใจแลนำลูก</u> <u>ความให้มิคำ... (ลา) ตั้งและ</u> <u>[ก็] ขอไว้ให้ลูกความ...พระ</u> <u>ราชกำหนดกฎหมายมิเห็น</u> <u>แก้คำพิพากษาได้ถาม</u> <u>พยานโดยบังคับเกาะพยาน</u> <u>ไว้มิได้แก่ตระลากวถาม</u> <u>พยานมิได้สอบสาบานตัว</u> <u>ต่อหน้าพระพุทธรูปธรรม</u> <u>พระสงฆ์เจ้า ละเลยทุเลาตัด</u> <u>สำนวนมิได้ให้ลูกความผู้ขอ</u> <u>ใจความมิได้คัด...สำนวน</u> <u>ผูกไว้มิให้ลูกความทั้งสอง</u> <u>เอาสำนวนออกมิได้ให้ลูก</u> <u>ความผูกไว้มิให้ลูกความทั้ง</u> <u>๒ ผู้เอาสำนวนออกมิได้ผูก</u> <u>ความผู้ผูกไว้มิให้ลูกความ</u> <u>ทั้ง ๒ ผู้เอาสำนวนออกมิให้</u> <u>ลูกความผู้ผูกไว้มิได้อ่านให้</u> <u>ฟังจะ (ปดบด) มีพันกำหนด</u> <u>วันหนึ่งเอาสำนวนมาอ่าน</u> <u>ชื่อมิเอาคู่ความมาฟ้องให้ผู้</u> <u>ให้ได้ยิน มิลงใบสัถย์แต่</u> <u>ตามอำเภอใจให้รับใบสัถย์</u> <u>มามิได้เอาใบสัถย์ให้ลูกขุน</u>	ว่าถามความกะข้อให้เกินข้อ ความ ๑ คือหาว่าถามความข้อ บัตติเสทเอาเป็นข้อภาคเลข ๑ คือ หาว่าถามความลงหลักเพชรแล้ว มิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่าถาม ความข้ออ้างมิเขียนเอา เขียน เอาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัด เทียบสำนวนมิให้ } ใจ จำเลย } รั ตัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาคัด สำนวนเปลี่ยนข้อๆ อ้างเป็นข้อ ต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้ สำนวนอำวนสำนวนไว้มิชี้ให้สิ้น สำนวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือ หาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความตัด สำนวนเขียนเอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสัจมิได้ อ่านให้คู่ความฟังแลแปลงใบสัจ เสีย ๑ (อุทร ล. ๑ น. ๔๒๖ – ๔๒๗) อันว่าลักษณะอุตริอุธรมี ๒๑ ประการนั้น คือหาว่ามิได้เกาะคู่ ความทั้งสองไว้ เกาะไว้แต่ข้าง เดียว ๑ หาว่าเกาะคู่ความ หนึ่งเห็นวไว้เรียกเอาชำระวิชา แต่ข้างหนึ่ง ๑ คือหาว่ามิได้เอา คำประกันไว้ให้ลูกความหนี ๑ คือหาว่าเปนใจนำพุดจา	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
[พิพากษา] นครบาลเรียก เอาสินไหมพินัยตัดสินให้ แล้วมิได้ (รด) ให้แก่โจทก์ จำเลยอ่าน [แปลง] สินไหม มิ...แก่ผู้ชนะ...สินไหมมิให้ เอาคำพิพากษาให้ดูความ	ให้ความมีความ ^{ตั้ง} ทุเลา } ๑ คือ หว่าคำพิพากษาเป็นยุติธรรม แล้วมิได้กระทำตาม ๑ คือหว่า มิได้ถามพยานโดยบังคับเกาะ พยานไว้มิให้แก้คำ ๑ คือหา ว่าสืบพยานมิให้พยาน	
ฟังว่า...และขอ (ฉบับ) สำนวนเป็น... (ทะ)...ให้ ความแต่โดยสำนวน...เอา ฟ้องท่านให้มิได้บังคับ บัญชา	พท สบตศาลต่อหน้า อ ร ร ม } สงข เจ้า ๑ คือหว่ารับตั้งทุเลาคำตัด ฟ้อง สำนวนร } แล้วอันไว้มิได้ชี้แก้	
(น. ๓๙ ป. ๓ - น. ๔๒ ป. ๓)	ผู้พิพากษา ๑ คือหว่าคัด สำนวนรขึ้นคดีให้ลูกความรู้ ให้ ข้อใจความขาดเสีย ๑ คือหว่า เอาเทียบสำนวนผูกไว้มิให้ลูก ความทั้งสองรู้ ๑ คือหว่าแก้ สำนวนออกมิให้ลูกความรู้เห ผูกไว้มิอ่านให้ฟัง ๑ คือหว่าให้ นัดแลรับผิดชอบได้แต่ข้างเดียวให้ลัก มิได้เรียกเอาคำนัดไว้ ๑ คือหา ว่าเอาสำนวนอ่านขึ้นมิได้เอา ลูกความไปให้ ^{รู้} เห็น } ให้ได้ยิน ๑ คือหว่ามิคุมเอาลูกความไป รับสั่งส่งสัจเอาใบสั่งไปส่งแต่อา เภอใจ ๑ คือหว่าไปรับสั่งมา	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
	ให้ลูกความรู้ ๑ คือหาว่ามีได้เอา ใบสั่งมาให้ลูกขุนพิพากษาก่อน สินไหม เรียกเอา พิไฉน } ๑ คือ หา ว่าท่านพิพากษาดัดสินยังไม่แล้ว บังคับเอาเอง ๑ คือหาว่าเร่งสิน ไหมได้แล้ว มีส่งให้แก่ผู้ชนะให้ สินให้ครบ ๑ คือหาว่ามีได้อ่าน คำพิพากษาให้ลูกความฟังผิด แลชอบ ๑ คือหาว่ามีได้บังคับ บัญชาตามมีในถ้อยคำสำนวน ๑ คือหาว่าคัดสำนวนไว้ให้ลูก ความคิดแก้สำนวน ๑ (อุธร ธิ. ๑ น. ๔๒๗ - ๔๒๘)	
อันพยานรู้เห็นเข้ามาเป็น พยานอันรู้เห็นอยู่แล้วให้ เชิญพยาน (พบ) แล้วกับ เสีย อัน ๑ พยานอำยวน สำนวนไว้มิให้การ... (นข) อัน ๑ พยานมิให้เห็นเอาเอา มาเป็นพยาน อันหนึ่งพยาน แก้ว่ามีจริง ๒ อัน ๑ พยาน มิได้สาบานตัวเป็นพยาน (น. ๔๒ บ. ๓ - น. ๔๒ บ. ๕)	อันว่าลักษณะอาชาระณะอุทรมิ ๕ ประการนั้น คือหาว่าพยานมิ ได้รู้มิได้เห็นอาชารับสม อ้างดิจใจมิฟัง ๑ คือหาว่า พยานรู้เห็นมิได้รับตามรู้ตา มเห็น ๑ คือหาว่าพยานรู้เห็นอยู่ แล้ว เปนใจเข้าด้วยข้างหนึ่งไป เผชิญมิให้พบแก้กลับเสีย ๑ คือหาว่าพยานอำยวนความไว้มิ ให้การให้สันอันข้อใจความไว้ ๑ คือหาว่าพยานแก้คำมิจริงนึ่ง เสียก็ดี มิได้สาบาลตัวก็ดี ๑ (อุธร ธิ. ๑ น. ๔๒๙)	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
๓ ประการชื่อ (ทบ) พยาน แลบุตรพยานอ้างภิกษุสงฆ์ [ทรง] (๒) ธรรมอยู่ (กะสน์ สน) ผู้รู้ ๑ พรหมณเฑาะเป็น พยาน ผู้ดำขาวเสมอกัน พ่อ แม่เขาคนหา (นา) ๓ ประการนี้ชื่อ อุดรพยาน... แล คน (กา) ให้...กินนอน ด้วยกันกับคนเก็บ (กิน หลวง)...รายชื่อ (อุติ) พยาน (น. ๔๒ บ. ๕ - น. ๔๓ บ. ๑)	๑ อันว่าลักษณะพยานนั้นมีสาม ทิพ } พยาน ๑ จำพวกคือ อุดร อุดร } ๒ อุดรพยานนั้น คือนายหัวพัน หัวปากภูดาสทำมรงค์จำเริญ นักรบพ้อคำแม่คำคนทำไร่ไถ นาพึ่งเอาเป็นมูลความ ๓ อุดรพยานนั้น คือว่าพี่น้อง พันธุ์ญาติกาตนเองแลมิตร สหาย เพื่อนกินอยู่สมเล คนผู้ ยากเป็นวนิพกแลคนพญาธิ เรื่อนหนุนวกตาบอดอันอยู่รักษา หาวงษาหมีได้ (ภฎาน ล. ๑ น. ๓๓๔)	ในคำอ่านที่ปรากฏ อยู่ในกฎหมาย โบราณฯที่ตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ เขียนคำว่า อุดร พยาน เป็น อุทธรณ์พยาน เห็น ว่าควรแก้ไขให้ถูก ตามบริบทที่ตรวจ สอบกับกฎหมาย ตราสามดวงแล้ว
ผู้ใดให้ผู้...ผู้แก่เอาน้ำหมาก มาเจรจาสู่ขอ...หลานสาว ท่านมาเป็นเมียทำมาหากิน ๑ ...แล้วมีลูกคน ๒ }	๔๙ มาตราหนึ่ง ชายอยู่ทางวัน ๑ แลทาง ๓ } วันเดือนหนึ่ง ๑๕ } มาสู่ขอลูกสาวหลานสาวท่าน เป็นเมียอยู่กินด้วยกันวิวาทคำดี	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เลี้ยงมิได้มีความสัตย์ ชาย ลงเรือนหนีหญิงและสินเดิม ของหญิงให้คงแก่หญิง สิน เดิมชายให้คงแก่ชาย ถ้าสิน [สมรส] ถ้า (ไดด...) ให้แก่ ชาย ๒ ส่วน ให้หญิงส่วน ๑ เพราะชายลงเรือนหนีผู้ หญิงไปถึง [วัน] เกรง จะให้ผู้หญิง (ขุน) ... (ลห)... (โลกีจะ...น) จลาจลในแผ่น ดินเมืองท่าน...ไยการให้ [ใหม่] ชาย...(นาง ๑) เป็น พินัยหลวง ให้ผู้หญิงกับชาย ขาดจากกัน (น. ๔๓ บ. ๔ - น. ๔๔ บ. ๓)	กันด้วยประการใดๆ ชายลงจาก เรือนละหญิงไว้ ถ้าชายอยู่ทาง วันหนึ่งให้ผิดแต่ใน ๓ เดือน ถ้า ชายอยู่ทาง ๓ วันให้ผิดแต่ใน ๖ เดือน ถ้าชายอยู่ทาง ๗ วันให้ผิด แต่ใน ๘ เดือน ถ้าชายอยู่ทาง ๑๕ วันให้ผิดแต่ในปีหนึ่ง ถ้า ชายอยู่ทางไกลเดือน ๑ ให้ผิด แต่ในปีหนึ่งกับ ๔ เดือน ถ้าชาย มิได้มาสู่หาหญิงพ้นกำหนดสาม เดือน ๖ } เดือนปีหนึ่งแลปีหนึ่ง กับ ๔ เดือน ตามระยะทางใช้ให้ หญิงหาผู้ } แลก้านันพัน แก่ } นายบ้านร้อยแขวงกรมการแลผู้ มีบันดาศักดิ์ผู้ใดผู้หนึ่งให้ช่วยส่ง ทุน สินสอด } แลสิ่งของเดิมแห่ง ชั้นหมาก ชาย ถ้าพบชายๆ รับก็ดีมิรับก็ดี ท่านว่า ชาย } ขาดจากผัวเมีย หญิง } กัน เหตุชายละหญิงไว้แกลังให้ หญิงจุกละหุกในโลกี แล้วจะให้ ยากความในเมืองท่าน... อนึ่ง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
	ชาย } เกิดบุตรหญิง } ด้วยกัน ท่าน มิให้ส่ง สิ้นสอ } ให้ส่งแต่ ชั้นหมาก } ทุนแลสิ้นเดิมแก่ชายจงถ้วน ชาย } หญิง } จึงขาดจากผิวเมียกัน โดยพระราชกฤษฎีกา (ผิวเมีย ล. ๒ น. ๒๒ - ๒๓)	
(คี ด ตี ด) ... ๒ ๒ ประการ...ไม่มีบรรดาศักดิ์ หาความแห่งอาชญา อุทธรณ์นครบาล มิ(ไ) ... แต่งทนาย (ดำ)...(กาน)... (ช) ญาติพี่น้องแลเก็บเอา คดีมิตรสหายมาร้องฟ้อง กฎหมายแล ประการ ๑ เป็นคนทุศีล...รู้จักคุณบิดา มารดาฟ้องกล่าวหาพ่อแม่ ประการ ๑ มิใช่ญาติพี่น้อง หาทรัพย์มรดก ประการ ๑ ทรัพย์มรดกพ่อแม่ตายไปได้ ๒ } ปีกล่าวหาประการ ๑ }	อนึ่งผู้มีบันดาศักดิ์หาเป็นเนื้อ ความแห่งอาญาอุทธรณ์ได้แต่ง ทนายให้ ว่า } ต่างตัวก็ตี ๔ แก่ } อนึ่งในฟ้องร้องแลกฎหมายหมิ่น ไชยญาติพี่น้องเก็บเอาคดีเพื่อน ฝูง มิตรสหายมาฟ้องมา กฎหมายก็ตี ๕ อนึ่งในฟ้องนั้นเป็นคนอุทธรณ์ หมิ่น ได้รู้คุณพ่อแม่ปู่ย่าตายายมัน มาหาความแก่พ่อแม่ปู่ย่าตา ยายก็ตี ๖ อนึ่งทรัพย์มรดกพ่อแม่พี่น้องตาย พ้นปีหนึ่งขึ้นไปแล้วมากกล่าวหา ก็ตี ๑๐ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๐๕)	ส่วนนี้คล้ายกับบท ตัดสำนวนในพระ ไอยการลักษณรับ ฟ้องแต่กฎหมาย โบราณมีข้อความ ระบุว่า มี “๒๒ ประการ” ส่วนใน กฎหมายตราสาม ดวง ระบุว่าบท สำนวนมีอยู่ ๒๐ ประการ อนึ่ง ในที่ นี้คัดมาเฉพาะส่วน ที่คล้ายกันเท่านั้น เนื่องจากกว่าข้อ ความดังกล่าวใน

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตรา สามดวง	หมายเหตุ
๑ สภาตราละการมีหมาย โจนดถือตราไปให้ส่งลูก ความ ประการ ๑ รู้คดีแล้ว มี มาแก้คดีในฟ้องอุทธรณ์เพื่อ ความคดีเขา... (น. ๔๔ บ. ๓ - น. ๔๕ บ. ๒)		กฎหมายโบราณอยู่ในตอนท้าย เล่ม และข้อความทั้งหมดใน เอกสารสิ้นสุดเพียงที่แสดงมานี้ เท่านั้น ส่วนข้อความที่ขีดเส้นใต้ ด้านซ้ายมือนั้นไม่พบในบทคัด สำนวน

ภาคผนวก ข

เปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์
กับ กฎหมายลิลิต และ กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จกกล่าวองค์อุทธรณ์ประการนี้คือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎใส่ในบท [พระไอยการ] ๑ ทศิลสุญทรชนฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ถ้ามไม่รับมีในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ให้การสรรพไม่ต้องข้อ ถ้ามความเอนอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำกฎแปลงความลดแปลงในสำนวน ชักชวนเป็นข้อความ ๑ เกาะจำเลยไม่ให้รับตามกฎ [วิธีบาย] คารม ให้ล้มล้มโจทก์จำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์กล่าวโทษก่อน (เฝ้าเพาะหาม) คือว่าองค์อุทธรณ์สำนวนถอนเด็ดขาด แลนา (๕๐ - ๕๑)	อันว่าลักษณะองค์อุทธรณ์ ๙ ประการนั้นคือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎใส่ด้วยบทพระธรรมนูญ ๑ ทศิลสุญทรชน ฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ๑ ถ้ามไม่รับในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ๑ ให้การสรรพต้องข้อทำลบล้อไม่เขียนเอา ๑ ถ้ามความเอนอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำกฎ ๑ เปนใจลดแปลงสำนวน แทรกใส่สวนสอดข้อความ ๑ เกาะจำเลยถ้ามไม่มีฟ้อง ไม่เรียกร้องตามคำหมาย ๑ วิธีบายแต่งคารม ให้ล้มล้มโจทก์จำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อนตัดข้อความ ๑ ๙ ข้อนี้ห้ามชื่อองค์อุทธรณ์ สำนวนถอนขาดเด็ด แลนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๘๑-๖๘๒)
หนึ่งทำดื้อดิ่งผิดกฎหมาย กลับยกย้ายปรึกษา (เกาะ) ความไว้แต่ข้างหนึ่ง (น...)แต่ข้างหนึ่งทำ...ดื้อดิ่งคำปรึกษาคัดสำนวนอื่นมาชี้ขาด ใจความขาดบ่	อันว่าลักษณะอุทธรณ์ ๒๑ ประการนั้นคือ มิได้เกาะคู่ความไว้ แกล้งเปนใจเกาะข้างเดียว ๑ เกาะหนองเหนียวมิให้มาเรียกค่าฤชาแต่ข้างหนึ่ง ๑ ทำดื้อดิ่ง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จะแจ้ง แก่ล้งมีใจสอนแนะนำ มิให้คำตึง ทุเลา มีเอาค่าประกัน ไว้ให้มันลูกความ หนี อ่านสำนวน (สั่ง) ลูกความ (นิ่ง) หา ได้ [ยิน] รู้เห็น (ไม่กัน) ตึงทุเลามีเอามา พิพากษาขาด [เด็ด] เร่งสินไหมเสร็จบ ให้ผู้ชนะได้ครบหนึ่ง ปรีกษายังไม่จบ สำนวน ทำสำนวนเอาเอง ไม่กลัวเกรง เรียกสินไหมก่อน [รับ] ใบสั่งมาแต่ง การแปลงเปลี่ยนใบสั่ง ให้นัดผิดแต่ ข้าง ๑ บัดผิดไป ส่งสั่งแต่โดยใจ บคุม ไป [คู่] ความ เมื่อสืบถามพยาน บ สาบานต่อหน้าพระ แก่ล้งเลยละคำ ปรีกษา ต่อยสำนวนมิให้เห็น (อยู่สำแดง ให้อยู่) ตัดสำนวนอ้างเอา (หยับ) ทาน (อยู่) ไว้ช่องมิให้รู้ความ ๑ มิเอาสำนวนคู่ ความตั้งโดยสำนวนคู่ความบังคับ ไว้ (ล สลง) ไข้ให้ (สั่งหา)).... (น. ๕๓ - ๕๕) <u>หมายเหตุ</u> ข้อความส่วนนี้ในต้นฉบับ ต่อกันกับตารางต่อไป แต่เมื่อพิจารณา เทียบกับกฎหมายลิลิตแล้วควรแยกกัน ดังที่ปรากฏนี้	ผิดกฎหมาย กลับยกย้ายคำปรีกษา ๑ คัดสำนวนมาชี้ขาด ใจความคลาดมิให้ แจ้ง ๑ เปนใจแก่ล้งสอนแนะนำ มิให้คำ ตึงทุเลา ๑ มิได้เอาค่าประกัน ไว้ให้มัน ลูกความหนี ๑ อ่านสำนวนชี้มิให้ล้น ลูกความมิได้ยินรู้เห็น ๑ รับตึงทุเลาวัน มิเอามา ให้พิพากษาขาดเด็ด ๑ เร่งสิน ไหมเสร็จให้ไม่ครบ ๑ ปรีกษายังมิจบ สำนวน ทำลามลวนลงเอาเอง ๑ ไม่กลัว เกรงเรียกสินไหม ก่อนมิได้ปรีกษาทับ ๑ ลอบไปรับใบสั่งมาแต่ง ทำลอบแปลง เปลี่ยนใบสั่ง ๑ ให้ผิดนัดแต่ข้างเดียว ข้างหนึ่งเหนียวมิให้นัด ๑ ส่งใบสั่งแต่ โดยใจ ไม่คุมไปพร้อมคู่ความ ๑ เมื่อ ท้าวถามสืบพยาน มิให้สาบาลต่อหน้า พระ ๑ แก่ล้งเลยละคำปรีกษา ให้เอามา อ่านให้ฟัง ๑ ต่อยสำนวนบังมิให้เห็น จะ ผูกประเด็นมิได้อ่าน ๑ ไม่ถามพยาน โดยบังคับ มิให้พยานรับคำค้ำ ๑ เอา เทียบทานผูกไว้ ซ่อมมิให้ลูกความรู้ ๑ ไม่เอาคู่สำนวนคง โดยสำนวนตรงคำ บังคับ ๑ คัดสำนวนลับบังไว้ ลักลอบให้ ข้างหนึ่งแก้ ๑ ๒๑ แท้กล่าวไว้ชื่ออุตริ อุทธธรณ์ ให้พิเคราะห์ดูโทษ เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๘๒-๖๘๓)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
...ให้โกรธ อุทธรณ์โทษผู้ปรึกษา เรียก ทรัพย์มาแก้แค้นเอาไว้ มิให้จงเสร็จสุด เอาทาสบุตรเป็นภูตาส (สังหาส) เป็น ผู้คุม หมายเกาะกุมก่อนบังคับ ฟ้อง ท่านรับเอาไว้ มิได้เร่งเอาความมาได้ ถามโดยบังคับบัญชา ๑ ท่านว่าให้เอา ความหลวง [ความกระทรวง] มาว่าขาน [15 สถานขานไว้หน้า ๆ พระหลักเมือง บทเท่านั้นแลนะ] (น. ๕๕)	...ย่อความกลับยให้โกรธ อุทธรณ์โทษผู้ ปรึกษา ๑ เรียกทรัพย์มาแก้แค้นเอาไป มิ ส่งให้จงเสร็จสุด ๑ เอาทาสบุตรเป็น ภูตาส ทูตีสชาติเป็นผู้คุม ๑ หมายเกาะ กุมก่อนบังคับ ฟ้องท่านรับเอามาไว้ ๑ อนึ่งมิได้เอาคู่ความมาได้ถามโดย บัญชา ๑ ท่านมิให้ว่าเอาความหลวง กรมกระทรวงมาว่าขาน ๑ ๒๒ ประการกล่าวไว้ชื่อ นา ๆ อุทธรณ์ให้ พิเคราะห์ให้ดูโทษ เกิดนา (เฉพาะข้อความส่วนนี้อยู่ในลักษณะ นานาอุทธรณ์ หน้า ๖๘๔)
จกกล่าวลักษณะของคอุทธรณ์ ประการนี้ คือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎหมายใส่ด้วยบทพระ ไอยการบทเก่า ไม่มีฟ้องแลคำกฎหมายโจ มิได้ บังอาจใจไปเกาะเอาจำเลยมาถาม หาได้ถามตามหนังสือร้องฟ้องแลคำกฎ หาได้ถามตามความใหม่ตัดเนื้อความ เสีย อันหนึ่งรับฟ้องคนทุกิลหาความพ้อ แม่ลูก ๒ หลาน ๒ พี่ ๒ น้อง ๒ กันเอา เนื้อความคนอื่นมาร้องฟ้องให้บังอาจให้ ยากแก่ชาวเมือง ท่านว่าให้ไหม้นผู้นั้น โดยยศปฐาตายาย รับไว้บังคับบัญชา ตามความ ไม่รับเขียนเอาไว้ว่ารับ หึ่ง จำเลยให้การต้องข้อเขียนเอา ทำลับ	อันว่าลักษณะของคอุทธรณ์มี ๙ ประการนั้น คือหาว่ามีได้เอาฟ้องแลคำกฎหมายใส่ ด้วยพระทำนุ ๑ คือหาว่าไม่มีฟ้องแล คำกฎหมายโจมิได้บังอาจเกาะเอาจำเลย มาถาม ๑ คือหาว่ามีได้ถามตาม หนังสือร้องฟ้องแลคำกฎหมายถามความตัด เนื้อความเสีย ๑ คือหาว่าแต่งฟ้องให้ โจทแต่งคำให้การให้จำเลยแลให้คารม โจท แก่จำเลย } ๑ คือหาว่ารับฟ้องคน ทุกิลหาความพ้อแม่ปฐาตายายรับไว้ บังคับบัญชา ๑ คือหาว่าถามความไม่ รับในสำนวนเขียนเอาไว้ว่ารับ ๑ คือหาว่า จำเลยให้การต้องข้อเขียนเอาเขียน

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
ล่อแปลงสำนวน ลักเขียนเอาตามสบาย ชอบใจ อันหนึ่งท่านว่าเป็นใจ (บส) แปลงแต่งสำนวนเสียสอดข้อเนื้อความ ลงจำเลยยังมีได้แก่ ๒ พ้อง (กับ) พ้อง กล่าวโทษกับโจทก์เป็นจำเลยปิดข้อ ความก่อนเสีย (น. ๕๕ - ๕๗)	เอาตามชอบใจ ๑ คือหาว่าเป็นใจดัด แปลงสำนวนเสียสอดข้อเนื้อความลง ๑ คือหาว่าจำเลยยังมีได้แก่พ้องกลับพ้อง กล่าวโทษคู่ความ กลับโจทก์เป็นจำเลย ปิดข้อความเก่าเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุทธร ล.๑ น. ๔๒๕ - ๔๒๖)
[เรียก]..ชื่อ เป็นกระสือชะมบแท้ พ้อง กล่าวโทษกัน สงฆ์ผิดกันมิให้ว่า ลี้ออก มาพ้องคำ เป็นคฤหัสถ์ไกรดาคี เป็น [สงฆ์] จึงว่าคำ พ้องให้หาท่านผู้สูง ไม่ แต่งทนายให้ (เปา) เสีย (ปานทนาย สัก) มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ต้อง ที่ จำเลยมีศักดิ์หลาย มีทนายไม่แต่งมา จบมาตราบยี่สิบห้า ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีติดพ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ รับ พิจารณามิได้ให้ยกไว้เสียเถิด (น. ๕๗ - ๕๙)	ชื่อ ๑ เปนกระสือชะมบแท้ กลับพ้องแก่ กล่าวโทษกัน ๑ สงฆ์ผิดกันมิได้ว่า ลี้ออกมาพ้องความวัด ๑ เปนคฤหัสถ์ ไกรดาคี เปนสงฆ์จึงว่าความ พ้องให้ ถามผู้สูงนา ไม่เรียกหาทนายต่าง ๑ เบาะแสบางทะเบียนศักดิ์ มิเปนหลัก ท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ไม่ถึงโบสถ์ ว่า แปลงดัดบทคุมเหง ๑ มรฎกเองไม่พ้อง หา ประกันว่าไม่ต้องที่ ๑ จำเลยมียศ ศักดิ์หลาย มีทนายไม่แต่งมา ๑ จบ มาตรา ๒๐ ทศ ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อ ว่าคดีติดพ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ จะรับ พิจารณานั้นมิได้ ให้ยกพ้องเสียเถิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๙๙ - ๗๐๐)
จักกล่าวลักษณะของคฤหัสถ์เก่าประการ นี้คือ ทอดใจนบาคหมายให้ขาดเหลือ ชื่อก็ดี ให้ถามความอายวนสำนวนไว้ไม่ พิจารณาให้แล้ว อ่านพ้องให้โจทก์ จำเลยฟังมิให้สิ้นข้อความ ๑ ถามความ	อันว่าลักษณะสุระอุทธรมี ๑๒ ประการนั้น คือหาว่าทอดใจนบาคหมายให้ขาดเหลือ } ชื่อ ๑ คือหาว่าถามความแล้วอายวน สำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑ คือหาว่าถาม ความอ่านพ้องให้ลูกความฟังมิสิ้นข้อ

กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
กันข้อให้เกินข้อความเขา ๑ ถ้ามความข้ออ้างเขาเป็นข้อต่อ ๑ ถ้ามความข้อปฏิเสธเป็นข้อภาคเสธ ๑ ถ้ามความลงหลักเพชแล้วบ่กระเบียดไว้ คัดเทียบสำนวนบ่อ่านให้โจทก์จำเลยรู้ เขียนเอาคำโจทก์จำเลยมิให้สิ้นข้อความ ๑ เขียนได้แล้วลบเสีย คัดสำนวนเปลี่ยนข้ออ้างเขียนลงให้เป็นข้อต่อ เขียนได้แล้ว (งบ) ให้เสียบ่อ่านให้โจทก์จำเลยแจ้งท่าน อันนี้ปรึกษาความนอกฟ้อง มันบ่ต้องโนบพ ท่านให้กดเอาคดีเป็นแพ่งแก่ความพระราชโองการนั้นเทอญ (น. ๕๙ - ๖๐)	ความ ๑ คือหาว่าถ้ามความกะข้อให้เกินข้อความ ๑ คือหาว่าถ้ามความข้อปฏิเสธเขาเป็นข้อภาคเสธ ๑ คือหาว่าถ้ามความลงหลักเพชแล้วมิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่าถ้ามความข้ออ้างมิเขียนเอา เขียนเอาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัดเทียบสำนวนมิให้ โจทก์จำเลย } รู้ ตัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาคัดสำนวนเปลี่ยนข้อๆ อ้างเป็นข้อต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้สำนวนอ้ายวนสำนวนไว้มิชี้ให้สิ้นสำนวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือหาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความตัดสำนวนเขียนเอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสั่งมิได้อ่านให้คู่ความฟังแลแปลงใบสั่งเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุธร ล. ๑ น. ๔๒๖ - ๔๒๗)
จักกล่าวลักษณะอุกฉกรรจ์ ๑๔ ข้อนี้คือว่า ผีชะมบจะกละ ๑ ลอกทองพระหล่อหลอมเสีย ๑ ความผิดเมียกระทำชู้ ๑ โจรปล้นสดมภ์ผู้ถูกแทงมา ๑ ขูดดวงตอกตธา ๑ จ่ายเงินแดง ๑ แปลงเงินดวง ๑ คิดร้ายแรงจลาจล ๑ ขี้ไพร (นาชกตะ) ๑ ลักบังหยิบเอาทรัพย์ของหลวงไว้ ๑ ไฟเผาเรือนบ้าน ๑ กระทำให้ท่านถึงตาย ๑ หาทรัพย์อันหลาย (เล็ก) มรดก	อันว่าลักษณะคดีว่าต่างกันได้ ๑๔ ประการนั้น คือ เป็นชะมบจะกละ ๑ ลอกทองพระหล่อหลอมเสีย ๑ ความผิดเมียทำชู้ ๑ โจรปล้นผู้ฆ่ากันตาย ๑ ขูดทรัพย์หลายได้ด้วยกัน ๑ รุมตีฟันทิ่มแทงฆ่า ๑ พดด้วงตอกตธาทำเงินแดง ๑ คิดร้ายแรงจลาจล ๑ ขี้ไพรพลกันไซกริบ ๑ ลักบังหยิบของหลวงไว้ ๑ คนทั้งไฟเผาเรือนบ้าน ๑ กระทำให้ท่านถึงตาย ๑ หา

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
๑ อธิกรณียกด้วยสตรี ทั้งส่วนมี ๑๔ ข้อ นี้ว่าแก้ไขประกันแก้ผู้แทนกันบได้ ต้อง ให้หาตัวว่าได้แต่ตัวเองอันนั้น ชะแล (น. ๖๐ - ๖๑)	ทรัพย์ร่ายเรื่องมรฎก ๑ อธิกรณียกด้วย สตรี ๑ ทั้ง ๑๔ ข้อกล่าวหาอ้าง จะว่า ต่างกันมิได้ ต้องที่ให้ถามตัว แลนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๒)
จักกล่าวลักษณะประวิงจำจ้อได้เป็นแก่น สาร ตระลาการจักถามความ มั่นผิด ห้ามเป็นอุบาย ว่าพี่น้องนายยังไม่มา ท่านให้หาความ (สาคัน) ท่านนั่งถามไถ่ บอกป่วยไข้ไม่ออกมา แกล้งกล่าวหา อยู่ไม่ ว่ามันไปราชการเสีย ถ้าขุนศาล สืบไม่สมมัน [ล่อ] ลม [ยัดหนวง] ความ ไว้ ถ้ามิใช่ให้กดเอามัน ท่านให้ไหมมัน อยู่นั้นโดยยศ ข้อมัดปด (เปิดละเม็ด) ละ จากโรงศาลหนีตระลาการ แต่วันหนึ่งขึ้น ถึง ๓ วัน ๔ ๕ ๖ วัน ๗ วัน ถ้าถามมัน ผิดพิสุจน์ใจความสุดเอาเป็นแพ ทำ เชื่อนแซหนีไปนาน ละโรงศาลขึ้นแต่วัน ๑ ขึ้นถึง ๖ วันแล้ว ท่านให้เอาตระลาการ ผู้อยู่ศาลเป็นประธานจึงชี้ได้ ผู้หนีไปเอา เป็นแพ ห้าบทแน่เป็นประวิง สืบสมจริง แพแก่กัน แลนา (น. ๖๑ - ๖๓)	จะกล่าวลักษณะประวิงไว้ จำให้ได้เป็น แก่นสาร อนึ่ง ตระลาการจะถามความ มัดขัดห้ามเป็นอุบาย พี่น้องนายยังไม่ มา ท่านให้ตราค่าสามครั้ง ๑ อนึ่งท่าน นั่งจะถามไถ่ บอกป่วยไข้ไม่ออกมา สืบ สมว่าให้กดไว้ ถ้าไม่ให้กดเอามัน ๑ อนึ่งนัดกันถึงกำหนด แกล้งไปปดปิด บอกป่วย ๑ อนึ่งนายช่วยบ่าวแก้ไขรับ หมายไว้แปรบอกมา แกล้งกล่าวหา อยู่ไม่ ไข่มันไปราชการ ถ้าขุนศาลสืบไม่ สม มันฟ้องลบลวงความไว้ ท่านให้ไหม นายโดยบท ข้อมัดปดเป็นละเม็ด ๑ อนึ่งร่างเรศละโรงศาล หนีตระลาการ ๑๕ วัน ถ้าความมันผิดพิรุณ ใจความสุด เอาเป็นแพ ถ้าเชื่อนแซหนีไปนาน จาก โรงศาลแต่เดือนหนึ่ง ขึ้นไปถึงหกเดือน แล้ว ท่านให้เอาแก่ผู้อยู่ศาล เป็นประธาน ความจึงได้ ผู้หนีเอาเป็นแพ ๑ ห้าบทแน่ ชื่อประวิง สืบสมจริงแพแก่ความ พระ อัยการห้ามดังนี้ ให้พิเคราะห์ดูจึงดี ประกอบให้ชอบ เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๑ - ๗๐๒)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วิลลิก โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จกกล่าวลักษณะคดีล้านวน (๗) ประการถ้วนนั้นคือว่า ท่านยังบั่นได้ไต่ถาม แต่งข้อความมาประกันแก่ คำแพไต่ถามศาลหนึ่ง ละคดีไปได้วัน ๑ ขึ้นถึง ๗ วัน ท่านมัตยันต์แลลัมปอย ผังรูปรอยสิ่งใด ๒ จ้างบนท่านผู้ปรึกษาผู้พิจารณา [แปลง] ล้านวน ทำเรวอนหนีตระลาการ แต่วัน ๑ ขึ้นถึง ๑๕ วัน ผัดนัดกันว่าจะรู้ความกัน ผัดนัดถามประเชิญที่ ผู้แก้คดีแลปฏิเสธคำ โจทก์ ไม่น่ากลับรับ ผัดส่งทรัพย์ข้างม้าโคกระบือถ้วน ๓ หนส่งมิได้ ผัดไปรับสัจมา ท่านปรึกษาไม่เสียทรัพย์ ท่านถามรับข้อจกรรจ์ ขอทำขวัญรับผิด ท่านประสิทธิข้อ (ท่าน) ล้านวนเด็ดขาด (เมื่อท่าน เมื่อท่าน) ให้กตเอาคดีเป็นแพเท้า เว้นไว้แต่การระบดคิดคดีข้อคำใหญ่ อัน ๑ หมูไพรมีทะเบียนหางความเขียนตราประทับ อัน ๑ ทรัพย์ของท่านหาย กินทรัพย์ของหลวง (ขาย) กิน [เหมือน] คนขายข้าว [ผัดนัดเท้าใหม่] 12 ข้อใหม่ (ขส) เลย (น. ๖๓ - ๖๕)	อันว่าลักษณะคดีตัดสินานวน ๑๐ ประการนั้นคือ ตระลาการยังไม่ได้ถาม แต่งข้อความมาประกันแก่ ๑ เห็นความแพไต่ถามศาลหนึ่ง ละคดีไปเจ็ดวัน ๑ ทำเลขยันมัตยันต์ลัมปอย ผังรูปรอยสิ่งใด ๆ ๑ จ้างบนให้พิจารณา ผู้พิพากษาแปลง ล้านวน ๑ ทำเรวอนหนีตระลาการ ละโรงศาล ๑๕ วัน ๑ ผัดนัดกันจะรู้ความขาดนัดถามประเชิญที่ ๑ ผู้แก้คดีปฏิเสธคำ โจทก์ไม่น่าสืบกลับรับ ๑ ผัดส่งทรัพย์ข้างม้าคน ท่านสามหนส่งมิได้ขาดนัดไปรับสัจมา ได้ปรึกษาไม่เสียทรัพย์ ท่านถามรับข้อจกรรจ์ ขอทำขวัญรับว่าผิด ๑ ท่านประสิทธิสืบข้อถ้วน ตัดล้านวนเด็ดขาดหมด ท่านให้กตเอาเป็นแพ เว้นไว้แต่ความกระบดทำคดีคดีเป็นข้อใหญ่ อนึ่งหมูไพรมีทะเบียน หางว่าเขียนตราประทับ อนึ่งด้วยทรัพย์ของหลวงหาย เหมือนขนทรายเข้าในวัด ขาดผัดนัดประการใด ท่านมิให้แพแก่กัน เลมิตนั้นใหม่ตามศักดิ์ จะห้ามหักเสียมิได้ โดยบทท่านกล่าวไว้ จงจำให้แจ้ง เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๐ - ๗๐๑)

สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษา กฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ

วีรวัลย์ งามสันติกุล

๑. ความสำคัญของการศึกษากฎหมายตราสามดวง*

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและศาสตร์อื่นๆ ถ้าเราสามารถศึกษาและเข้าใจกฎหมายตราสามดวงอย่างถ่องแท้แล้ว ประวัติศาสตร์ไทยและศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องคงจะมีความชัดเจนมากขึ้นทั้งในสายตาของนักประวัติศาสตร์และในสายตาของชาวไทยทุกคน การที่กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่อ่านเข้าใจยากนั้น เป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งที่ทำให้กฎหมายตราสามดวงได้รับการหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔

การรวบรวมงานศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในบทความนี้จะครอบคลุมถึงผลงานวิจัยของโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ที่ออกสู่วงวิชาการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ถึง ๒๕๔๗ ด้วย

* สถานภาพความรู้เกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในบทความนี้เป็นการรวบรวมผลงานที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายตราสามดวง แต่ไม่ได้ครอบคลุมถึงการศึกษาต้นฉบับตัวเขียนกฎหมายตราสามดวงที่แพร่กระจายอยู่ตามหัวเมือง ผู้ที่สนใจสามารถสืบค้นได้จากรายชื่อเอกสารที่ปรากฏดังกล่าวได้ในบทความนี้ หรือส่วนต้นของหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนใคร่ขอกราบขอบพระคุณ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธีระ นุชเปี่ยม คุณ กฤษฏา บุญยสมิต อาจารย์ วรพรมพงศ์พันธุ์ อาจารย์ ปรีดี พิศภูมิวิถี ที่กรุณาให้คำแนะนำ ข้อเสนอแนะ รายชื่อหนังสือ เอกสาร และประเด็นต่างๆ จนทำให้บทความนี้สำเร็จเป็นรูปเป็นร่างได้

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ชาวตะวันตกสนใจ ศึกษา และรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยามีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายของสยามไม่เหมือนกัน เนื่องจากกลุ่มบุคคลที่เข้ามานั้นแตกต่างกันทั้งที่มาและจุดประสงค์ ดังนั้น ในเอกสารชาวต่างชาติที่บันทึกเกี่ยวกับกฎหมายสยามจึงแตกต่างกัน บันทึกบางฉบับเป็นการเก็บความจากคำบอกเล่าของบุคคลอื่นแล้วนำมาเรียบเรียง บางฉบับเป็นการเขียนขึ้นจากความทรงจำ บางฉบับเป็นการบันทึกของบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยหรืออยู่ร่วมในเหตุการณ์ อาทิเช่น โยส สเคาเติน (Joost Schouten) ชาวฮอลันดา หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัท V.O.C. เข้ามาอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวถึงเรื่องศาลพลเรือน เรื่องการพิสูจน์ความถูกต้องด้วยการดำนําลุยเพลิง เรื่องการแต่งงานของชาวสยาม^๑ เมอซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสเข้ามาอยุธยาในปี ค.ศ. ๑๖๘๘ กล่าวถึงกฎหมายสยามว่ามีจำนวน ๓ เล่ม คือ พระตำรา พระธรรมนูญ และพระราชกำหนด^๒ เช่น ตำแหน่งตุลาการและงานของตุลาการ การศาลและค่าธรรมเนียม พระบรมมหาราชวังและการรักษาความปลอดภัย รวมถึงความยากลำบากในการจัดหาต้นฉบับกฎหมายสยาม (ฉบับคัดลอกเป็นภาษาไทย ลาลูแบร์กล่าวว่าเป็นการยากที่จะได้มาซึ่งต้นฉบับกฎหมายของสยาม)^๓ ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน สังฆราชปาลเลกัวซ์เข้ามาสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็กล่าวซ้ำกับลาลูแบร์ว่ากฎหมายสยามมีจำนวน ๓ ภาค คือ พระตำรา พระธรรมนูญ และพระราชกำหนด^๔

เมื่อกฎหมายตราสามดวงถูกนำมาพิมพ์เป็นสมุดฝรั่งในรัชสมัยพระบาท

^๑ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๗ ภาคที่ ๗๖ จดหมายเหตุของโยส เซาเติน พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๓), ๑๓๑-๑๓๕, ๑๕๒-๑๕๔.

^๒ลาลูแบร์, ซีมอง เดอ. จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ ราชอาณาจักรสยาม. เล่ม ๑. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), ๓๖๓.

^๓เรื่องเดียวกัน.

^๔ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๒๐), ๓๓๕.

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยากระสาปนิภักโกศล (โหมด อมาตยกุล) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ โดยมีเหตุมาจากการที่พระยากระสาปนิภักโกศลเกิดคดีความมรดกจึง "...ไปจ้างเขาเขียนกฎหมายจากโรงอาลักษณ์เป็นเงินร้อยบาท เอามาอ่านดูแล้วจึงคิดเห็นว่า คนที่เป็นความไม่รู้กฎหมายลำบากนัก...ก็ทูลขอกฎหมายไว้ ถ้าตีพิมพ์ขายเห็นจะดี...ในปีมะแมนั้นจึงได้ว่าจ้างหมอชันเลตีพิมพ์ ๒๐๐ ฉบับ เป็นราคา ๕๐๐ บาท ครั้นมาถึงปีชานจึงทำสำเร็จแล้วแต่เล่ม ๑ เล่ม ๒ ยังค้างอยู่..."^๕ การพิมพ์ครั้งนี้เมื่อนำเล่ม ๑ ออกจำหน่ายเท่านั้นก็ถูกราชสำนักยึดและนำไปเผาทำลาย^๖ แต่ในบันทึกของนายโหมด กล่าวว่า "...ก็ให้เอากฎหมายที่ข้าทำ ไปไว้ในโรงหมอว่าทำพระเจดีย์วัดสระเกษแล้วให้เอาบรรจุเสีย"^๗ จากบันทึกของนายโหมดทำให้เราทราบว่า ฉบับพิมพ์ครั้งแรกของกฎหมายตราสามดวงยังคงอยู่ การพิมพ์ครั้งต่อมาโดยชาวต่างชาติ คือ นาย ดี.บี.แบรดเลย์ หรือ หมอบรัดเลย์ หรือหมอชันเล (ที่นายโหมดไปว่าจ้างพิมพ์หนังสือกฎหมาย) การพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๖) หมอบรัดเลย์ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการนำสำเนากฎหมายตราสามดวงฉบับนายโหมดมาพิมพ์เป็น ๒ เล่ม^๘ การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงของหมอบรัดเลย์นั้นไม่ถูกราชสำนักยึดหรือทำลาย ปัจจัยหนึ่งน่าจะเป็นเพราะ ขณะนั้นประเทศสยามกำลังเข้าสู่ยุคที่เรียกว่า modernize ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริหลายประการ เช่น การแก้ไข

^๕ บันทึกของนายโหมด, (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), ๑๐ (อรรถาธิบาย)

^๖ ดู กัณฐ เลี้ยงสังธรรม, "วิจารณ์กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์," วารสารนิติศาสตร์, ๑๔, ๒ (มิถุนายน ๒๕๒๗): ๑๔๑-๑๖๔, และ "กรณีรับหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓," รพี'๒๔, ๙, ๙ (๙ สิงหาคม): ๒๔-๓๕.

^๗ บันทึกของนายโหมด, ๑๐.

^๘ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร. (ลงพิมพ์ใหม่ในหนังสือเล่มนี้)

ธรรมเนียมข้าราชการเข้าเฝ้า การยกเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การออกประกาศต่าง ๆ ตลอดจนรัชกาลของพระองค์ ฯลฯ โดยเฉพาะพระราชดำริที่เกี่ยวกับการปกครองและบริหารราชการแผ่นดิน ทรงมีแนวพระราชดำริในการปกครองประเทศสยามให้เป็นไปในทางประชาธิปไตยแบบ Constitutional Monarchy โดยการกระจายอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินจากศูนย์กลาง คือ องค์พระมหากษัตริย์ ผ่านไปยังเสนาบดีและทรงทำไปพร้อมๆ กับการเปิดประเทศ^๙ การครั้งนี้มีเครื่องมือที่สำคัญ คือ กฎหมายซึ่งเป็นเครื่องค้ำยันและเป็นรากฐานของการปกครองโดยหลักนิติธรรม (rule of law) ดังจะเห็นได้จาก ทรงมีรับสั่งกับกรมหลวงวงศาฯ ถึงกรณีที่นายโหมดพิมพ์กฎหมายว่า

“...นายโหมดพิมพ์กฎหมายเป็นคุณต่อแผ่นดิน ไม่ควรเก็บเอาของเขามาบรรจุพระเจดีย์ จะต้องให้เอากฎหมายตีพิมพ์ขึ้นไว้อีกจะเป็นคุณแก่บ้านเมือง กรมหลวงจึงทูลว่า กฎหมายนั้นยังอยู่ ยังไม่ได้เอาไปบรรจุพระเจดีย์ฯ จึงรับสั่งว่า ถ้าดังนั้นคืนให้เจ้าของเขาเสีย จะได้เอาไปซื้อขายอย่าให้ขาดทุนเปล่า เขาซื้อไว้บ้างจะได้แจกทุกโรงทุกศาล...”^{๑๐}

เมื่อกฎหมายตราสามดวงเคยเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิ่งที่จำกัดการศึกษาไว้ในวงแคบๆ สำหรับชนชั้นปกครอง เริ่มขยายฐานการศึกษาออกไป เห็นได้ชัดเจนคือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงรวบรวมและจัดพิมพ์กฎหมายตราสามดวงขึ้นเป็นคู่มือสำหรับผู้พิพากษาและทนายความ รวมทั้งตำรวจและคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์ที่ถือว่าเป็นต้นฉบับของการพิมพ์กฎหมายตราสามดวงคือฉบับที่เมอริซเซอร์ ร. แลงกาต์ เป็นผู้ชำระและจัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒ คือ “ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับตราสามดวง” มีจำนวน ๓ เล่ม

^๙ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ปาฐกถา นำ เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์สยามประเทศ” ในการสัมมนาเรื่อง “ประวัติศาสตร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์ฯ ร่วมกับ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วันอาทิตย์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร

^{๑๐} บันทึกของนายโหมด, ๑๐

การพิมพ์เผยแพร่กฎหมายตราสามดวงทำให้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงเปลี่ยนไป กล่าวคือ การศึกษากฎหมายตราสามดวงไม่จำกัดอยู่เพียงแค่พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ได้ขยายไปสู่การศึกษาในประเด็นต่างๆ มากมาย อาทิ การศึกษาในสาขานิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ นิรุกติประวัติ วรรณคดี วัฒนธรรม และ ฯลฯ ทั้งที่ปรากฏในรูปของบทความ หนังสือ วิทยานิพนธ์ ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ รวมถึงการศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยชาวต่างประเทศทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันออกอีกด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วว่า กฎหมายตราสามดวงมีเสน่ห์ในตัวเอง ดังนั้น พบว่ามีผู้ที่นำกฎหมายตราสามดวงมาศึกษาอย่างต่อเนื่อง และมักจะตั้งเพียงบางประเด็นมาศึกษาตามที่ตนเองต้องการ ฉะนั้น เราจะได้พบงานที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงกระจัดกระจายอยู่ในสาขาวิชาต่างๆ มากมาย ดังจะกล่าวต่อไป

๒. แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวง

บทความนี้แบ่งการศึกษากฎหมายตราสามดวงตามสาระสำคัญของงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ออกเป็น ๖ แนวทาง ดังนี้

๑. แนวทางนิติศาสตร์ นักกฎหมายมุ่งศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นตัวบทกฎหมายที่เคยมีผลบังคับใช้ และมีบางส่วนที่มีอิทธิพลอยู่ในประมวลกฎหมายที่บังคับใช้ในปัจจุบัน อาทิเช่น เรื่องการลักทรัพย์หรือเรื่องโจร ได้แก่ วิสาลคนโจร คือ การลักทรัพย์ของบุคคลภายในครอบครัว กฎหมายไม่เอาผิดในกรณีเช่นนี้ มีความสืบเนื่องปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๗๑^๑ กำหนด

^๑ มาตรา ๗๑ ความผิดที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๓๓๔ ถึงมาตรา ๓๓๖ วรรคแรก และมาตรา ๓๔๑ ถึงมาตรา ๓๖๔ ถ้าเป็นการกระทำผิดที่สามมีกระทำต่อภริยา หรือภริยากระทำต่อสามี ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ

ความผิดดังระบุนานี้ ถ้าเป็นการกระทำที่บุพการีกระทำต่อผู้สืบสันดานหรือผู้สืบสันดาน

หลักการไว้ทำนองเดียวกัน เช่น สามีลักทรัพย์ภรรยาหรือภรรยาลักทรัพย์สามี การกระทำความผิดดังกล่าวไม่เป็นความผิด หรือบุตรลักทรัพย์บิดามารดา หรือบิดามารดาลักทรัพย์บุตร ให้ถือเป็นความผิดอันยอมความได้ เป็นต้น การที่ได้กอายุไม่เกิน ๗ ขวบกระทำความผิดเด็กนั้นไม่ต้องรับโทษ ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๗๓ เนื่องจากว่ายังไม่รู้ความ เรื่องพยานหรือลักษณะของพยานจะปรากฏในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๑๑๒ กำหนดให้พยานประเภทพระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องสาบานก่อนเบิกความ หรือในมาตรา ๑๑๕ ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งให้เอกสิทธิ์พยานที่เป็นพระภิกษุและสามเณร แม้มาเป็นพยานจะไม่ยอมเบิกความ หรือตอบคำถามใดๆ ก็ได้ หรือกรณีที่ถูกบุคคลที่มีจิตบกพร่อง จิตฟั่นเฟือน หรือไม่สามารถบังคับตนเองได้ในขณะนั้น (ขณะทำการ) ไม่ต้องรับโทษในความผิดนั้นตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๖๕ เรื่องการฟ้องร้องในกรณีที่ถูกฟ้องร้องพ่อแม่ถือเป็นคดีอุทลุม ศาลไม่รับฟ้อง ดังปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๖๒^{๑๒} เป็นต้น การที่หลักการต่างๆ ของประมวลกฎหมายบางมาตรามีความคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวงบางมาตรา การยืนยันถึงความสัมพันธ์และความสืบเนื่องของหลักบางประการดังปรากฏในกฎหมายหลายฉบับที่บังคับใช้ในปัจจุบันว่า มีความสืบเนื่องจากกฎหมายตราสามดวงหรือเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากกฎหมายของตะวันตก ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในที่นี้และขณะนี้

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางนิติศาสตร์นั้น ยังรวมถึงการศึกษาความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการของกฎหมายตราสามดวงเพื่อเชื่อมโยงต่อบทกฎหมายปัจจุบันกับอดีตซึ่งจะทำให้เข้าใจและเห็นความสืบเนื่องของกฎหมายอีกด้วย

ผู้ที่อาจจะนับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทาง

กระทำต่อบุพการี หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันกระทำต่อกัน แม้กฎหมายมิได้บัญญัติให้เป็นความผิดอันยอมความได้ ก็ให้เป็นความผิดอันยอมความได้ และนอกจากนั้นศาลจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงใดก็ได้

^{๑๒} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๖๒ ผู้ใดจะฟ้องบุพการีของตนเป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญามีได้ แต่เมื่อผู้นั้นหรือญาติสนิทของผู้นั้นร้องขอ อัยการจะยกคดีขึ้นว่ากล่าวก็ได้

นิติศาสตร์ในประเทศไทย คือ เมอซิเออร์ ร. แลงกาต์ การศึกษาและชำระกฎหมายตราสามดวงของ ร. แลงกาต์ นั้นเป็นมากกว่าสาขานิติศาสตร์ กล่าวคือ ร. แลงกาต์ ใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ในการชำระต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง (ที่นำมาจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ในขณะเดียวกันก็ได้ตรวจสอบอิทธิพลและอิทธิพลภายนอกที่แทรกอยู่ในกฎหมายตราสามดวง เช่น อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พุทธ ภาษาบาลี-สันสกฤต คติความเชื่อ และจารีตประเพณีต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งก่อให้เกิดประเด็นการศึกษาในสหสาขาวิชาตามมาอีกมากมาย

เนื้อหาของเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงแบ่งออกเป็น ๖ แนวทางการศึกษา คือ

- ๑) แนวทางนิติศาสตร์
- ๒) แนวทางประวัติศาสตร์
- ๓) แนวทางภาษาศาสตร์และวรรณคดี
- ๔) แนวทางวัฒนธรรม
- ๕) ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายหัวเมือง
- ๖) แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ตารางที่สร้างขึ้นนี้จะเรียงลำดับตามปีพิมพ์ และตามลำดับอักษรชื่อผู้แต่งของเอกสาร แต่ไม่ได้แยกเอกสารออกเป็นชนิดต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์ หนังสือบทความ รายงานการวิจัย การสัมภาษณ์ และเอกสารประกอบการเรียนการสอน ฯลฯ

ตารางที่ ๑ งานที่ศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางนิติศาสตร์

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
-	กฎหมายเก่าเมืองในมณฑลพายัพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลพายัพ ปีจอ สัถยทิศก ศักราช ๑๒๖๐. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

-	เกษม ศิริสัมพันธ์. เอกสารประกอบการบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.
-	ประทุม ไฉมฉาย. เอกสารประกอบการบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. ม.ป.ท.:ม.ป.ป.
-	พิณัย ไชยแสงสุกุล. วิจัยพื้นฐานเรื่องกฎหมายแห่งราชอาณาจักรสยาม. เฉลิมฉลองในโอกาสสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบ ๖๐ ปี. ม.ป.ท.:ม.ป.ป.
๒๔๒๙	Buhler G. trsns. <i>The law of Manu</i> . London: Gleendon Press, 1886.
๒๔๓๘	ดำรงธรรมสาส์น, หลวง. กฎหมาย,หมายประกาศ,พระราชบัญญัติข้อใหม่. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๔๓๘.
๒๔๔๔	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. กฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ร.ศ.๑๒๐.
๒๔๔๔?	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง, ๒๔๑๗-๒๔๖๓. คำพิพากษากฎหมายฎีกาบางเรื่อง ปี ๑๑๗ ถึงปี ๑๒๐. พระนคร: กองละหุโทษ, ม.ป.ป. [๒๔๔๔]
๒๔๔๕	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. กฎหมายสำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ๒๔๔๕.
๒๔๔๕	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. พระราชบัญญัติในปัตยุบัน เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ละหุโทษ, ร.ศ. ๑๒๑.
๒๔๔๘	Masao Tokichi. "Researches into The Indegenous Law of Siam as a Study of Comparative Jurisprudence." <i>JSS</i> . 2 p.1. 1905.

๒๔๕๗	พินิตินันต์, หลวง. หลักกฎหมายประทุษร้ายส่วนแพ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: โรงเรียนกฎหมาย, ๒๔๕๗.
๒๔๕๘	สุขุมวินิจฉัย, พระ. คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา. กรุงเทพฯ: โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม, ๒๔๕๘.
๒๔๖๒	ราชบุรดิเรกฤทธิ, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. โค้ดอาญาเล่ม๑-๒ ฉบับหลวงกับฉบับเทียบ. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ร.ศ. ๑๒๘.
๒๔๖๕	กฎหมายเก่ากรุงกัมพูชาว่าด้วยลักษณะโจร. กรุงเทพฯ: พิมพ์ไทย, ๒๔๖๕. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าตระหนักนิธิผล ไชยันต์ ณ วัดนันทาสุนทรนิกราม ๒๑ มีนาคม ๒๔๖๕.
๒๔๖๘	กรุงเทพบรรณาการ. รวบรวม. เล็กเซอร์ของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรดิเรกฤทธิ. พระนคร: ม.ป.ท., ๒๔๖๘.
๒๔๖๘	ราชบุรดิเรกฤทธิ, พระเจ้าพี่ยาเธอ. เล็กเซอร์. พระนคร: กรุงเทพบรรณาการ, ๒๔๖๘.
๒๔๖๙	พระราชกำหนดวิธีปกครองหัวเมืองครั้งแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙. พิมพ์ในงานปลงศพ 125 นายพลาย ณ ป้อมเพ็ชร. พ.ศ. ๒๔๖๙.
๒๔๗๐	จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.
๒๔๗๒	พิชิตปรีชากร, กรมหลวง. ธรรมสารวินิจฉัย เรื่อง "ความยุติธรรม". กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุหม่อมสิ้น คัคณางค์ ณ อยุธยา ครบ ๗๐ ปี.

๒๔๗๒	มโหสถศรีพิพัฒน์, พระยา. การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๔๗๒. พิมพ์ในงานขึ้นชิงช้า.
๒๔๗๒	Lingat, R. "Note Sur Revision Des Lois Siamois En1805." Journal of Siam Society . XXIII, 1, 1929. (ข้อสังเกตว่าด้วยการชำระกฎหมายสยามปี ค.ศ. ๑๘๐๕)
๒๔๗๓	ประดิษฐ์มนูธรรม, หลวง. ประชุมกฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๔๗๓.
๒๔๗๓	Lingat, R. "Commentaire Des Lois Sur Les Epoux. Phai Ja Vinaisuthorn." CR. Journal of Siam Society . 1930 (วิพากษ์บทพระอัยการผัวเมีย, พระวินัยสุนทร)
๒๔๗๔	Lingat, R. L'Esclavage Prive Dans Le Vieux Droit Siamois (Avec Une Traduction Des Ancienes Lois Siamois Sur L'Esclavage)
๒๔๗๕	คำอธิบายธรรมศาสตร์ ด้านกฎหมาย และกฎหมายลักษณะอาญา วิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. ๒๔๗๕. ม.ป.ท.: ๒๔๗๕.
๒๔๗๖	พระราชกำหนดแก้ครั่งกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงกุศลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินจิตรการ (ฉัตร อินทรเสน) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริย์ ปรีะกา พ.ศ. ๒๔๗๖.
๒๔๗๘	มโหสถศรีพิพัฒน์, พระยา. การตรวจชำระและร่างกฎหมายในกรุงสยาม. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๘. พิมพ์แจกในงานกุฐินพระราชทาน
๒๔๗๘	ร.แสงกาดี. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. ม.ป.ท.: ๒๔๗๘.
๒๔๗๙	ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๒๖ กฎมณเฑียรบาลพะม่า. พระนคร: พระจันทร์, ๒๔๗๙.

๒๔๗๙	Lingat, R. La Responsibilite Collective Au Siam, Revue Histoire de Droit Francais Et Etranger. 1936.
๒๔๘๐	Lingat, R. L'influence Indoue Dans L'ancien Droit Siamois, Etudes De Sociologie et D'ethnologie Juridiques. Conferences. 1936. Edition Domat-Montclnetien, 1937. (อิทธิพลฮินดูในกฎหมายเก่าสยาม: กรณีศึกษาเชิงสังคมวิทยาและชาติพันธุ์ศาสตร์)
๒๔๘๐	Lingat, R. "Vinai et Droit Laique." EFEQ. XXXII, 2, 1937. (วินัยและกฎหมายราช)
๒๔๘๑- ๒๔๘๒	Lingat, R. Code Siamois de 1166. C.S. 1865 (๑๘๖๕). (พระอัยการสยาม ปี ค.ศ. ๑๘๖๖)
๒๔๘๒	ประชุมกฎหมายโบราณ ภาคที่ ๑ ว่าด้วยธรรมศาสตร์ปกรณ และกฎหมายพิจารณาอาณาจักรและธรรมเทียมกัน. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๒. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ.
๒๔๘๙	เดื่อน บุนนาค. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๘๙.
๒๔๙๓	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เรียบเรียง. ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทาง นิติศาสตร์. พระนคร: ไทยเชชม, ๒๔๙๓. พิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงศพหลวงอินทอาญา (พงษ์ ณ นคร) ณ วัดประยูรวงศาวาส ๑๔ ธันวาคม ๒๔๙๓.
๒๔๙๓	Lingat, R. "Evolution of The Conception of Law in Burma and Siam." JSS. 38 p.1. 1950.
๒๔๙๕	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนาน กฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๕.

๑๒๘ สถานภาพความรู้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในวาระหนึ่งศตวรรษ

๒๔๙๙	สารนัยประสาสน์, หลวง. พัฒนาการศึกษากฎหมายไทยในประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๙๙.
๒๔๙๙	สารนัยประสาสน์, หลวง (ธัญญา ณ สงขลา). พัฒนาการการศึกษากฎหมายในประเทศไทย. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๙๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์).
๒๕๐๒	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. เรื่องเปิดพระรูป เล็กเซอร์กฎหมายที่ดินและกฎหมายฉั่วเมีย. พระนคร: จันทว่า, ๒๕๐๒. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าวิมาวาทิตย์ รพีพัฒน์.
๒๕๐๓	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก. พระนคร: มหาดไทย, ๒๕๐๓.
๒๕๐๔	กฎหมายครอบครัว-มรดก เก่าและใหม่. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ไทยพิทยา, ๒๕๐๔. เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิง กลีบ มหิธร ณ เมรุหน้าพลับ พลาศิรียาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔.
๒๕๐๔	ก่งศิลป์, จมื่น(หิวน). จดหมายเหตุโหร (จากประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘). พระนคร: เขษมบรรณาการ, ๒๕๐๔. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสาวนวม ก่งสิน.
๒๕๐๔	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. ลายพระหัตถ์ของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ กับเรื่องกระทรวงยุติธรรมและศาลยุติธรรม. กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๐๔. พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดบูรณสิริมาตยาราม ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔.
๒๕๐๕, ๒๕๐๖	กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑-๕. กรุงเทพฯ : ครูสภา, ๒๕๐๕.

๒๕๐๗	ไข่มุกต์ มลิณฑเลข, และคนอื่นๆ. "ตรรชนิคันคำในกฎหมายตราสามดวง." นิสิตปริญาโทบรรณารักษศาสตร์, ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชกำหนดครั้งกรุงศรีอยุธยาและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. ม.ป.ท.: ม.ป.ป. พิมพ์ในงานอนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พันโท พระพิเนตรธำรง (ยิ้ม ทั้งสุชาติ) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๑๔ ตุลาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ. พระนคร:พระจันทร์, ๒๕๐๗. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	ราชบุรดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. ว่าด้วยกตหมาย. ธนบุรี: บรรหาร, ๒๕๐๗. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย แสงเตรยานนท์ ณ เมรุวัดธาตุทอง ๑๙ ธันวาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	หยุด แสงอุทัย. "การร่างกฎหมายในประเทศไทย." วารสารทนายความ. ๖ (กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗): ๑๑๕-๑๔๔.
๒๕๐๘	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ." ใน สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและงานปกครองของพระองค์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมมหาดไทย, ๒๕๐๘.
๒๕๐๙	อุทิศ แสงโกศิก. "หลักกฎหมายอาญาการลงโทษ." วารสารราชทัณฑ์. ๑๔ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๐๙):
๒๕๑๐	ประชุมตำราบรมราชูทิศเพื่อกลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.
๒๕๑๐	เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร: ศิวพร, ๒๕๑๐.

๒๕๑๑	วรภัคดีพิบูลย์, พระ. พจนานุกรมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑-๖. พระนคร: แพรวพิทยา, ๒๕๑๑.
๒๕๑๒	วิวิทย์ จตุปาริสุทธิ์. "วิวัฒนาการว่าด้วยการลงโทษและการปฏิบัติต่อผู้ถูกกักกันตามประมวลกฎหมายอาญา." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๒.
๒๕๑๓	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. รวบรวม. กฎหมายเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓ พระนคร: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พณ ฯ อัมพร ศรีไชยยันต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.
๒๕๑๔	Jones, Robert B. Thai Titles and Ranks Including A Translation of Traditions of Royal Lineage in Siam By King Chulalongkorn. Data Paper: No. 81. Southeast Asia Program, Ithaca: Cornell University, 1971.
๒๕๑๖	จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งมหาอุปราช. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พระจันทร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	พัชรินทร์ เปี่ยมสมบูรณ์. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	มนู อุดมเวช. "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาอุดมศึกษา (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๖.

๒๕๑๖	สุทธิวาตนฤพุมิ, หลวง. คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	ยุติธรรม, กระทรวง. วัฒนธรรมทางการศาล. กรุงเทพฯ: ศิวพร, ๒๕๑๖. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพจน์ กาญจนะฐิติ ณ ฌาปนสถาน วัดอนงคารามเมรุมไหสวรรย์ (ศาลา ๑) ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	J. D. M. Derrett. Dharmasastra and Juridical Literature. In (): History of Indian Literature. Part of Vol. V. Edited by Jan Gonda. Germany: Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1973.
๒๕๑๗	ประวัติศาสตร์กฎหมาย กฎหมายตราสามดวง (บางลักษณะที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยรามคำแหง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗.
๒๕๑๗	สุทธิวาตนฤพุมิ, หลวง. คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๗.
๒๕๑๘	พิชาน ดินทัย. รวบรวม. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สวัสดี ศรีลัมภ. ประวัติศาสตร์กฎหมาย. เอกสารโรเนียว. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	Engel, David M. Law and Kingship in Thailand During The Reign of King Chulalongkorn. Ann Arbor: University of Michigan. 1975.
๒๕๑๙	ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ. เอกสารการศึกษาทางรัฐประศาสนศาสตร์ ลำดับ ๔. กรุงเทพฯ : แผนกรัฐประศาสนศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๕๑๙	ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์." นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
๒๕๑๙	เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. พระนคร: เจริญรักษ์, ๒๕๑๙.
๒๕๒๐	นพรัตน์ นุสรธรรม. "การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
๒๕๒๐	วิชา มหาคุณ. "วิวัฒนาการของกฎหมายไทยสมัยชุมชนบรรพกาล-สมัยกรุงศรีอยุธยา." วารสารกฎหมาย. ๓,๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๒๐): ๖๙-๘๓.
๒๕๒๐	สุภัทโรดิศ ดิศกุล, ม.จ. "ระบบกษัตริย์โบราณในภาคพื้นแผ่นดินแห่งเอเชียอาคเนย์." วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๐):
๒๕๒๑	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. เรียบเรียง. การปฏิรูปกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช. พระนคร: กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	มานิสา ปิยะสิงห์. "ศึกษาลักษณะสังคมไทยวิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง." นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	วรศักดิ์พิบูลย์, พระ. (ม.ล. ณา ชุมสาย). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	ศิลปากร, กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, ๒๕๒๑.

๒๕๒๑	อดิน รพีพัฒน์, ม.ว.ว. สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖. แปลโดย ม.ว.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรงบุญมี. พระนคร: พิศนาคะ, ๒๕๑๑.
๒๕๒๑	Engel, David M. Code and Custom in a Thai Provincial Court. Tucson: University of Arizona Press, 1978.
๒๕๒๒	มนู อุดมเวช. "การใช้บทลงโทษสถานหนักของศาลไทยโบราณ." วารสารประวัติศาสตร์ . ๔ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๒๒):
๒๕๒๒	วิชา มหาคุณ. "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ " รัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา." ใน หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา . กรุงเทพฯ:รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๒.
๒๕๒๒	หน่วยงานศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณโครงการร่วมระหว่างพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาแห่งโอซากา และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. กฎหมายโบราณและลักษณะพยานหลักฐาน . เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๒๒.
๒๕๒๓	รัตนพร เศรษฐกุล. "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๘๐)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
๒๕๒๓	วิชา มหาคุณ. ประวัติศาสตร์กฎหมายและภาษากฎหมายไทย . เอกสารโรเนียว. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ม.ป.ท.: ๒๕๒๓.
๒๕๒๓	วิชา มหาคุณ. "ทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติหลักยุติธรรมแห่งกฎหมาย." ดุลพินิจ . ๒๗ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๓):
๒๕๒๔	ร. แลงการ์ด. "วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม." แปลโดย วิระดา สมสวัสดิ์. วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ . ๒ (มกราคม ๒๕๒๔): ๑-๒๒.
๒๕๒๕	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คณะนิติศาสตร์. ๒๐๐ ปีรัตนโกสินทร์ ๒๕ ปีนิติศาสตร์จุฬาฯ . กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๒๕.

๑๓๔ สันนิทษณ์การศึกษาศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในวาทะคดี

๒๕๒๕	จุฬาลงกรณ์, มหาวิทยาลัย. รายงานผลการวิจัยวิวัฒนาการของกฎหมายไทยในรอบสองร้อยปี. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
๒๕๒๕	อุกฤษ มงคลนาวิน. ชีวิตและผู้คน ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕.
๒๕๒๖	ไชยศรี ร้อย จำปา. "เล่าเรื่องในกฎหมายเก่า." มิตรศรี. ๒๕, ๑๙ (ตุลาคม ๒๕๒๖) :
๒๕๒๖	ไพโรจน์ กัมพูสิริ. "ข้อคิดเกี่ยวกับการหย่าของไทยในสมัยโบราณ." วารสารทนายความ. ๒๒, ๑๒ (๒๐ มกราคม-๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖): ๔๑-๔๕.
๒๕๒๖	ไพโรจน์ กัมพูสิริ. "อิทธิพลและปรัชญาของพุทธศาสนาในกฎหมายลักษณะผัวเมียที่เกี่ยวกับการหย่า." วารสารอัยการ. ๖, ๖๕ (เมษายน ๒๕๒๖): ๙-๑๖.
๒๕๒๖	ร. แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.
๒๕๒๖	วิระดา สมสวัสดิ์. มองกฎหมาย. เชียงใหม่: โครงการตำรา มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๒๖.
๒๕๒๗	กำธร เลี้ยงจักรธรรม. "วิจารณ์กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์." วารสารนิติศาสตร์. ๑๔ (มิถุนายน ๒๕๒๗): ๑๔๑-๑๖๙.
๒๕๒๘	ปรีดี เกษมทรัพย์. "ปรัชญาและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย." ใน เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.
๒๕๒๙	กำธร เลี้ยงจักรธรรม. "การพลิกคดีอำแดงป้อมในรัชกาลที่ ๔." วารสารนิติศาสตร์. ๑๖, ๓ (กันยายน ๒๕๒๙): ๕๘-๘๒.

๒๕๒๙	กำธร เลี้ยงสังธรรม. "ปัญหาวันเดือนปีในกฎหมายที่ตราขึ้นก่อนวันสถาปนากรุงศรีอยุธยา." ศิลปวัฒนธรรม. ๗, ๖ (เมษายน ๒๕๒๙): ๖๔-๖๕.
๒๕๒๙	นิติศาสตร์, คณะ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.
๒๕๒๙	ร. แลงการ์ด. "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่าด้วยศาลและวิธีพิจารณา." วารสารอัยการ. ๙, ๑๐๒ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๙-๒๕.
๒๕๒๙	เสาวลักษณ์ คุณประยูร. "นโยบายของรัฐบาลสยามต่อผู้กระทำความผิดทางด้านศาลและการราชทัณฑ์ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๕๔." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๒๙	แสวง บุญเฉลิมวิภาส. "กฎหมายลักษณะอาญา:ประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย." วารสารนิติศาสตร์. ๑๖ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๑๐๖-๑๒๔.
๒๕๓๐	เกษม ศิริสัมพันธ์. "การสืบราชสมบัติ: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี." วารสารนิติศาสตร์. ๑๗ (ธันวาคม ๒๕๓๐): ๑๓๑-๑๖๑.
๒๕๓๐	จุฑา อธิติ. "การรับกฎหมายใหม่จากตะวันตกในประเทศไทย: ศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีของไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.
๒๕๓๐	ปรีชา ช่างขวัญยืน. แปล. "คัมภีร์มโนธรรมศาสตร์ของพระเจ้าวราครู." รัฐศาสตร์สาร. ๑๓, ๑๓ (๒๕๒๙-๒๕๓๐): ๒๓๖-๒๔๒.
๒๕๓๐	ปรีดี เกษมทรัพย์. "สถานและความสำคัญของกฎหมายตราสามดวง: ข้อพิจารณาในแง่ทฤษฎีและประวัติศาสตร์." ใน เอกสารประกอบการสัมมนาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐

๒๕๓๐	วิสูตร ธนชัยวิวัฒน์, จัดพิมพ์. กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. กรุงเทพฯ: สุตรไพศาล, ๒๕๓๐.
๒๕๓๑	ดวงจิตต์ กำประเสริฐ. ประวัติศาสตร์กฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑.
๒๕๓๒	นันทกา พลชัย. "การถวายฎีกาและการจัดระเบียบราชการศาลฎีกา พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๕๕." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.
๒๕๓๓	เกษม ศิริสัมพันธ์, และแสง บุญเฉลิมวิภาส. "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย: แนวทางในการบุกเบิกวิชาการ." ใน ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กู๊ป, ๒๕๓๓.
๒๕๓๓	อิชิอิ, โยเนโอะ และคณะ. ดรรชนีค้นคำในกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๓.
๒๕๓๔	ปรีชา ช้างขวัญยืน. ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
๒๕๓๔	วิชณุ เครืองาม. "กฎหมายตราสามดวงในระบบกฎหมายไทย." ใน รวมบทความทางวิชาการในโอกาสครบรอบ ๘๔ ปี ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ๕ เมษายน ๒๕๓๔. กรุงเทพฯ: มูลนิธินิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "ตำราพิชัยเสนา (ฉบับนครศรีธรรมราช)." วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๔ (๒๕๓๕) : ๑๙-๓๐.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "ราโชวาทชาฎก: บทนำ." วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๔ (๒๕๓๕) : ๑-๑๘.

๒๕๓๖	เจริญ โฆษานันท์. ปรัชญากฎหมายไทย . กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.
๒๕๓๖	พัชรินทร์ ไนพรมราช. "ความผิดอาญาเกี่ยวกับทรัพย์สิน: ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของฐานความผิดตั้งแต่สมัยกฎหมายตราสามดวงจนถึงสมัยลักษณะกฎหมายอาญา ร.ศ. ๑๒๗." ปริญญามหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๓๖.
๒๕๓๖	เรอเน่ กียอง. "การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม." แปลโดย วิษณุ วรรณู วารสารนิติศาสตร์. ๒๓,๑ (มีนาคม ๒๕๓๖):
๒๕๓๗	ตราขุนหญิง. "กฎหมายตราสามดวง." ตุลพาห. ๔๑,๖ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) . ๑๖๙- ๑๗๘.
๒๕๔๐	๑๐๐ ปีโรงเรียนกฎหมาย . กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ดุษฎี ลีละเมียร. "การศึกษากฎหมายในประเทศไทยก่อนการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล." ใน ๑๐๐ ปีโรงเรียนกฎหมาย . กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่ง เนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ดุปลาดัตร์, หุสยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม . พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ประพัฒน์ ตริณวงศ์. "ความเป็นมาของกฎหมายตราสามดวง." วารสารไทย. ๑๗,๖๖ (เมษายน-มิถุนายน): ๒๔-๓๑ .
๒๕๔๐	สุชาติ ไตรประสิทธิ์, และคนอื่นๆ. พิพธิภัณฑ์อัยการไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานอัยการสูงสุด, ๒๕๔๐.
๒๕๔๑	นฤมล ปิยวิทย์. กฎหมายโบราณ . นครราชสีมา: สำนักศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๑.
๒๕๔๑	ร. แลงการ์ด. "ทาสในกฎหมายเก่าของไทย." แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. วารสารนิติศาสตร์. ๒๘,๒ (มิถุนายน ๒๕๔๑) :

๒๕๔๒	มานพ ถาวรวัฒนวิสุกุล. "กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา" วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๒๑, ๒๕๔๒: ๙๖-๑๑๒.
๒๕๔๒	ร.แสงกาตี. "พยานตามกฎหมายเก่าสยาม." แปลโดย อุดม รัฐอมฤต. วารสารนิติศาสตร์. ๒๙, ๑ (มีนาคม ๒๕๔๒): ๑๒๑-๑๔๐.
๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. "ดิงทุเลา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชัยไมยจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๒๔๕-๒๘๕.
๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. "โครงสร้างและอัตถสภาวะของกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	บันทึกของ นายยอร์ช ปาดูซ์ (Georges Padoux) ที่ปรึกษาสภาพาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. แปลและเรียบเรียงโดย. สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนวิสุกุล กรุงเทพฯ: วิทยุชน, ๒๕๔๖.
๒๕๔๗	กฤษฎา บุญยสมิต. โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองทุน ดำเนิน เลขาภิบาล เพื่อประวัติศาสตร์, ๒๕๔๗.

๒๕๔๗	Olivelle, Patrick. Trans. The Law Code of Manu . A New Translation Based on the Critical Edition. New York: Oxford University Press, 2004.
------	---

๒. **แนวทางประวัติศาสตร์** นักประวัติศาสตร์ศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยการวิเคราะห์และวิพากษ์เนื้อหาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องอันจะนำไปสู่การต่อขึ้นส่วนภาพต่างๆ ในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ให้ได้ภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อาทิ การศึกษาวิเคราะห์และตรวจสอบศักราช, พระนามของกษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง การศึกษาสถานภาพของคนในสังคมสมัยอยุธยา การศึกษาสภาพการปกครองและสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ การศึกษาความเป็นมาของกฎหมายลักษณะต่างๆ ฯลฯ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง และระบบสังคมอีกด้วย

นักประวัติศาสตร์ศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยมักจะนำประเด็นที่สำคัญบางประเด็นมาเป็นหัวข้อในศึกษา เพื่อทำความเข้าใจสังคม ประวัติศาสตร์ บริบททางประวัติศาสตร์ อาทิเช่น **ชนชั้นในสังคม** งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นของบุคคลในสังคมจากกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (อคินรพีพัฒน์, ๒๕๒๑) **ฐานันดรไพร่** (ขจร สุขพานิช, ๒๕๒๔) **ระบบศักดินา** (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, ๒๕๑๙) **ระบบไพร่ในสังคมไทยพ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓** (ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ๒๕๒๖) เป็นต้น **กฎหมายเทียบรางวัล** นักประวัติศาสตร์ศึกษา **กฎหมายเทียบรางวัล** เพื่อต้องการตรวจสอบศักราชและระบบพระนามของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งศึกษาธรรมเนียมและราชประเพณีต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจสถานภาพและสถาบันกษัตริย์ ผลงานเหล่านี้ได้แก่ การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผ่นของพระอัยการลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงฯ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๕) การกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๔๓) การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา: การสืบค้นและความหมาย (จันทร์ฉาย ภัคธิดา, ๒๕๓๒) ความสำคัญของ“กฎหมายเทียบรางวัล”ในการมองประวัติศาสตร์

ไทย (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๒๙) กฎมณเฑียรบาลในระบบกฎหมายไทย (วิชฌน เครืองาม, ๒๕๓๔) เป็นต้น นอกจากนี้ นักประวัติศาสตร์ยังใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ตารางที่ ๒ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางประวัติศาสตร์

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๔๘๘	Dhani, Prince. "The Reconstruction of Rama I." JSS. 33 (August 1945) :
๒๔๙๐	Dhani, Prince. "The Old Siamese Conception of The Monarchy." JSS. 39,2 (December 1947) :
๒๕๑๐	ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, ๒๕๑๐. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพนางพัน สรรพกิจโกศล (พัน ศกุนตนาค) พุทธศักราช ๒๕๑๐.
๒๕๑๔	นางลักขณ์ วัฒนพานิช. "กฎหมายและการปกครองสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๔.
๒๕๑๕	สามารถ นิลวงศ์. "กฎหมายสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕.
๒๕๑๖	อักษรศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะ. กรุงศรีอยุธยา. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๘	มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปกณกคดี. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๑๙	วราณี ไชยธรรมย์ และอัญชลี สุสายัณห์. "กบฏไพร่ในสมัยพระเพทราชา." วารสารธรรมศาสตร์. ๖,๑ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙): ๕๒-๗๐.

๒๕๑๙	ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. "ระบบศักดินา." วารสารธรรมศาสตร์ . (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙):
๒๕๑๙	ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย , ๒๕๑๙.
๒๕๒๑	มานิสา ปิยะสิงห์. "ศึกษาลักษณะสังคมไทยวิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๑
๒๕๒๒	อิชิอิ, โยเนโอ. "อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง." วารสารธรรมศาสตร์ , ๙, ๒ (ตุลาคม-ธันวาคม):
๒๕๒๓	ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "กบฏไพร่ในสมัยอยุธยา." วารสารธรรมศาสตร์ , ๙ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๓):
๒๕๒๕	พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๒๕.
๒๕๒๗	กำธร เลี้ยงจักรธรรม. "กรณีรับหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓." ศิลปวัฒนธรรม , ๕, ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๗): ๒๒-๓๒. และลงพิมพ์อีกครั้งใน รพี ๒๙, ๙, ๙ (๗ สิงหาคม ๒๕๒๙): ๒๔-๓๕.
๒๕๒๗	พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงชำระสะสางกฎหมาย." วารสารอักษร , ๗ ๗๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗): ๙-๑๙.
๒๕๒๘	พัชรี ไซติถาวรรัตน์. "แนวความคิดทางการเมืองของลัทธิในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑): วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์โบราณภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๘.

๒๕๒๙	กำธร เลียงสุวรรณ. "การพลิกคดีอั้งยี่ในรัชกาลที่ ๔." วารสารนิติศาสตร์ . ๑๖, ๓ (กันยายน ๒๕๒๙): ๕๘-๘๒.
๒๕๒๙	ร.แสงกาต์. "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่าด้วยศาลและวิธีพิจารณา." วารสารอัยการ . ๙, ๑๐๒ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๙-๒๕.
๒๕๒๙	วินัย พงศ์ศรีเพียร. "ความสำคัญของ"กฎมณเฑียรบาล" ในการมองประวัติศาสตร์ไทย." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร . ๙, ๑ (๒๕๒๙): ๕๗-๗๔.
๒๕๒๙	อรรถ นันทจักร. "ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: ศึกษาเชิงวิเคราะห์ ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๓๐	ขจร สุขพานิช. อยุธยาธานี . กรุงเทพฯ: ครูสภา, ๒๕๓๐.
๒๕๓๒	จันทร์ฉาย ภักดีธิดา. รายงานการวิจัย "การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา: การสืบค้นและความหมาย." คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.
๒๕๓๒	ชาติชาย พจนานันท์. "ทาสอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑." ศิลปวัฒนธรรม . ๑๐, ๑๐ (สิงหาคม ๒๕๓๒): ๙๖-๑๑๓.
๒๕๓๕	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผ่นของพระอัยการลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ด้วยการวิเคราะห์และตรวจสอบระบบศักราชและพระนามในบานแผ่น." ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง อยุธยา: มิติใหม่ทางการศึกษา ณ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา ๑๓-๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๕. ม.ป.ท. : ๒๕๓๕.

๒๕๓๗	วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ความยกย่องในอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี . กรุงเทพฯ: ครรลองไทย, ๒๕๓๗.
๒๕๓๙	เสาวนีย์ พรรณามพ. "ศึกษาวิเคราะห์กฎหมายโบราณในฐานะที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๙.
๒๕๓๙	Huxley, Andrew. ed. Thai Law : Buddhist Law Eassys on The Legal History of Thailand, Laos and Burma . Bangkok : White Orchid Press, 1996.
๒๕๓๙	Vickery, Michael. "The Constitution of Ayutthaya: The Three Seals Code." In Huxley, Andrew. ed. Thai Law: Buddhist Law Eassys On The Legal History of Thailand, Laos and Burma . Bangkok: White Orchid Press, 1996.
๒๕๔๐	วิทย์ พงศ์พนิตานนท์. "ร. แลงการ์ดกับการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย." โลกประวัติศาสตร์ . ๓,๔ (ตุลาคม-ธันวาคม): ๔๙-๕๒.
๒๕๔๒	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา" วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ . ๒๑, ๒๕๔๒: ๙๖-๑๑๒.
๒๕๔๒	เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. "แนวคิดสันติวิธีจากกฎหมายตราสามดวง." วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา . ๗,๘ (มิถุนายน-ธันวาคม ๒๕๔๒), ๕๒-๖๑.
๒๕๔๓	มยุรี พงศ์ศิริศักดิ์. "ร. แลงการ์ดกับการศึกษาเรื่องทาสในระบบทาสเอกชนในกฎหมายเก่าของสยาม." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาฝรั่งเศสศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. “โครงสร้างและอัตถะสาระของกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	เกษม ศิริสัมพันธ์, ดร. “คดีพญาระกา” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชไมยาจารย์. พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๖๗-๑๗๘.
๒๕๔๖	คณะนักวิจัยในโครงการวิจัยกฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก. “กฎมณเฑียรบาล ฉบับชำระใหม่” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒” จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุทรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. “อศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชไมยาจารย์. พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๗๙-๒๓๐.

๒๕๔๖	จักรฤทธิ อุทโธ. "ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายฉบับเสลยศักดิ์ที่พบในหัวเมืองต่างๆ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ชาญณรงค์ บุญหนุน, ดร. "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์: ที่มาและหลักการพื้นฐานของวัฒนธรรมกฎหมายไทย" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	บันทึกของ นายยอร์ช ปาดูซ์ (Georges Padoux) ที่ปรึกษาสภาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. แปลและเรียบเรียงโดย. สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, ๒๕๔๖.
๒๕๔๖	พิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ. "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาด้านฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	เรื่องวิทยุ ลืมปนาท. “สิทธิและหน้าที่ของสามีและภรรยาในกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วีรวัลย์ งามสันติกุล. “หนึ่งศตวรรษของการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วุฒิชัย มูลศิลป์. “จากไพร่ฟ้าสู่สามัญชน” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีษะไมยาจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๓๕-๑๖๖.
๒๕๔๖	ศิริพร กรอบทอง. “รู้กับการจัดการปัญหาโจรภัยในพระไอยการลักษณะโจร” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ศิริพร ดาบเพชร. "พระไอยการบานแผนก: สถานภาพปัจเจกบุคคลและการจัดระเบียบสังคมไทยสมัยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ศศิกันต์ คงศักดิ์. "ประกาศพระราชปรารภ" และ "หลักอินทภาษ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จิราธร ขาติศิริ, ปรีดี พิศณุมิวดี, และพิมพ์พรรณ ลำยอง. "กฎมณเฑียรบาล: ความสำคัญ โครงสร้าง และเนื้อหา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จักรฤทธิ์ อุทโย. "พระธรรมนูญ: การบริหารงานยุติธรรม และการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ปรีดี พิศภูมิวิถี. "กฎหมายเทียบบาล: ขนบธรรมเนียมในราชสำนักอยุธยา และภูมิสถานพระราชวังหลวงอยุธยา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	พงษ์วิญญู แหม่นโกศล. "พระไอยการลักษณะตระลาการ: ผู้พิพากษาและตุลาการในอุดมคติของไทยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วรพร ภูวงศ์พันธุ์. "กฎหมายเทียบบาล: ภาพลักษณ์และสถาบันกษัตริย์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. "โครงสร้างกฎหมายตราสามดวงในแง่มนุของนักประวัติศาสตร์" ปาฐกถาพิเศษ เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. "พระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ศรีขมิยมายจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทษ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๓๓๓-๓๕๒.
๒๕๔๖	อดิรุจ ต้นบุญเจริญ. "พระไอยการลักษณะพยาน: กฎหมายว่าด้วยลักษณะและสถานภาพพยานในการสืบสวนความของไทยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แวนสองสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	Peter Skilling. "Ideology and Law: The Three Seals Code on Crimes Related to Relics, Images, and Bodhi-trees" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ศรีขมิยมายจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทษ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๒๘๗-๓๐๗.
๒๕๔๗	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อธิบายนานาสถานในกฎมนเฑียรบาลสมัยอยุธยา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. จัดค้นสนิยาจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๑๘๑-๒๕๘.

๒๕๔๗	จักรฤทธิ อุทโธ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. "พระธรรมนูนว่าด้วยการใช้ตรา" ใน วีรวัลย์ งามสันติกุล. บรรณาธิการ. ศุภวัฒน์-ศุภวาร จุลพิจารณ ข้อเขียนเพื่อแสดงมุติฐานจิตในโอกาสที่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี มีอายุครบ ๖ รอบ ในพุทธศักราช ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗, ๙๕-๑๑๘.
๒๕๔๗	ชาญณรงค์ บุญหนุน, ดร. "กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	บัววัน วังศิริ. "ทาสในสังคมไทย: ศึกษาจากพระไอยการลักษณะทาส" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	เรืองวิทย์ ลิมปนาท. "การกู่หนี้ยืมสินในสังคมไทยสมัยโบราณ: ศึกษาจากพระไอยการลักษณะกู่หนี้ยืมสิน" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	วรพร ภู่งศ์พันธุ์. "กฎหมายโคสราษฏรกับภาพสะท้อนตัวตนของสังคมอีสาน" ใน วีรวัลย์ งามสันติกุล. บรรณาธิการ. ศุภวัฒน์-ศุภวาร จุลพิจารณ์ ข้อเขียนเพื่อแสดงมุติฐานจิตในโอกาสที่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี มีอายุครบ ๖ รอบ ในพุทธศักราช ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗, ๖๕-๙๓.
๒๕๔๗	วินัย พงศ์ศรีเพียร, "การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, จัดค้นสนิยาจารย์, พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยามรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และคุณหญิง คณิดา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี, กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๒๕๙-๒๙๒.
๒๕๔๗	วีรวัลย์ งามสันติกุล. "พระไอยการลักษณะวิชาที่ต่างกัน" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร กรอบทอง. "พระไอยการลักษณะฎีกาผู้คนท่าน" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	ศิริพร ดาบเพชร. “พระไอยการพรมศักดิ์ “ค่าของคน” และบทปรับเมื่อกระทำความผิด” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓” จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	จักรฤทธิ์ อุทโร. ผู้ช่วยศาสตราจารย์. “การบริหารราชการกรมพระกลาโหมและการจัดการทหารของไทยสมัยโบราณ” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔” การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ และศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. “การบริหารราชการกรมนา” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔” การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ และศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	วรพร ภู่งศ์พันธุ์. "การบริหารราชการกรมวัง คักดินาเจ้า และขุนนาง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร กรอบทอง. "การบริหารราชการกรมพระนครบาล" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร ดาบเพชร. "การบริหารราชการกรมมหาดไทย" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.

๓. แนวทางภาษาศาสตร์และวรรณคดี นักภาษาศาสตร์และนักวรรณคดีศึกษา ศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ (ที่มีความสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา แม้ว่าจะยังเป็นข้อถกเถียงว่ามี

๑๕๕ สถานภาพความรู้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในวาทะหนึ่งศตวรรษ

การชำระและรวบรวมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) โดยศึกษาอักขรวิธี นิรุกติประวัติ ความสับสนของภาษาไทย และคำโบราณ อิทธิพลของภาษาบาลี-สันสกฤต คำและสำนวน รวมทั้งลักษณะคำประพันธ์ เป็นต้น

กฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นวรรณคดีและเอกสารสำคัญสำหรับการศึกษาด้านภาษาศาสตร์และวรรณคดี ทำให้ขอบเขตการศึกษาขยายวงกว้างออกไป การนำพระอัยการบางลักษณะมาศึกษาวิเคราะห์ถ้อยคำ สำนวน โบราณศัพท์ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเพื่อพิจารณาพัฒนาการของภาษาไทย อาทิเช่น บทวิเคราะห์เปรียบเทียบภาษาในกฎหมายตราสามดวงและกฎหมายปัจจุบัน (กอบพร จันทนากร, ๒๕๓๐) ถ้อยคำสำนวนร้อยแก้วสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไม่ปรากฏในปัจจุบัน (สมภพ มีบุญ, ๒๕๔๔) การสร้างคำในภาษาไทยสมัยอยุธยา (เบญจมาศ บางอ้น, ๒๕๒๙) พินิจวรรณกรรม (นิยะดา เหล่าสุนทร, ๒๕๓๕)

ตารางที่ ๓ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวรรณคดี

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๕๑๑	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. ภาษากฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: ตีรณสาร, ๒๕๑๑.
๒๕๑๒	วัลยา วิมุกตะละพ. "การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำสำนวนและลำดับของคำในภาษาไทยสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๒.
๒๕๒๓	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. ภาษากฎหมายไทย (TH ๑๐๑(S)). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓
๒๕๒๗	วรรณศิลป์ปัสโมสร. อยุธยาอาลัย. กรุงเทพฯ: แก้วภาณีย์, ๒๕๒๗.

๒๕๒๘	ดุษฎิพร ชำนิโรคนานต์. "การขึ้นคำในกฎหมายตราสามดวง." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย . ๒,๑ (เมษายน ๒๕๒๘): ๒๕-๔๑.
๒๕๒๘	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. "ภาษากับกฎหมาย : ความกำกวมและการแสวงหาความจริง." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย . ๒,๑ (เมษายน ๒๕๒๘): ๑-๒๔. และลงพิมพ์ต่อเนื่องในฉบับ ๒,๓ (ธันวาคม ๒๕๒๘): ๑-๓๙.
๒๕๒๙	เบญจมาศ บางอัน. "การสร้างคำในภาษาไทยสมัยอยุธยา." วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๓๐	รุ่งอรุณ ทิทธิสุนทรเทีย. "กฎหมายตราสามดวงการกลายความหมายของคำและสำนวน." คุรุปริทัศน์ . ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๓๐): ๖๖-๗๓.
๒๕๓๓	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรินตติ้ง, ๒๕๓๓.
๒๕๓๕	นิยะดา เหล่าสุนทร. พินิจวรรณกรรมรวมบทความวิชาการด้านวรรณคดีและภาษา(ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน) . กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๓๕.
๒๕๔๐	นิยะดา เหล่าสุนทร, และคณะ. ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากหลักฐานด้านวรรณคดี . รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐.
๒๕๔๔	สมภพ มีบุญ. "ถ้อยคำสำนวนร้อยแก้วสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไม่ปรากฏในปัจจุบัน." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๔.

๒๕๔๗	เลมอ บุญมา, รองศาสตราจารย์. "ภาษาบาลีสันสกฤตในกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔" ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
------	---

๔. แนวทางวัฒนธรรม การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวัฒนธรรมนั้นจะกล่าวโดยรวมถึงงานศึกษาที่ออกมาในรูปของงานทางด้านสังคมศาสตร์ ที่เน้นด้านสังคม ความเชื่อ คตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม รวมทั้งศึกษาถึงภูมิสถานที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงอีกด้วย

การศึกษาทางวัฒนธรรมของกฎหมายตราสามดวงนั้น มักจะนำพระอัยการบางลักษณะหรือนำบางส่วนของกฎหมายตราสามดวงเป็นประเด็นในการศึกษา เช่น การสืบราชสมบัติ: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี (เกษมศิริสัมพันธ์, ๒๕๓๐) ขนบธรรมเนียมและประเพณีเกี่ยวกับปรกาการและเครื่องกำลัอมพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์ (สมาน หอมหวาน, ๒๕๒๗) กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย (ศรีศักดิ์ วลลิโคตม, ๒๕๔๕) กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕) พระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาล (ไมเคิล ไรท์, ๒๕๔๑-๒๕๔๒) เป็นต้น ซึ่งการศึกษานี้จะทำให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์และอาจจะพอมองเห็นสภาพสังคมของอยุธยาและรัตนโกสินทร์ได้ชัดเจนมากขึ้น

ตารางที่ ๔ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวัฒนธรรม

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๔๖๖	ตำราพระราชพิธีเก่า. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖.
๒๔๕๗	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗. พระนคร:อักษรนิติ, ๒๔๕๗.
๒๔๗๒	คำให้การพราหมณ์อัจจุตะนันนากับคำอธิบายของพราหมณ์ ป. ศาสตรี. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมธิป โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลี ขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๒.
๒๔๗๔	รายงานการสำรวจตำราพระราชพิธีพราหมณ์ของนาย ป. ศาสตรี. พระนคร: พระจันทร์, ๒๔๗๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมร รัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลี ขึ้นปีใหม่ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔.
๒๔๘๘	Dhani, Prince. "The Reconstruction of Rama I." JSS. 33 (August 1945 A.D.):
๒๔๙๐	Dhani, Prince. "The Old Siamese Conception of The Monarchy." JSS. 36, 2 (December 1947 A.D.):
๒๕๐๓	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก. พระนคร: มหาดไทย, ๒๕๐๓.
๒๕๑๑	พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. "วัฒนธรรมกับพระมหากษัตริย์." เนื่องในวันเฉลิมพระชนมายุครบ ๓ รอบ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑. พระนคร: พระจันทร์, ๒๕๑๑.

๒๕๑๔	อมรตฤณารักษ์, จมื่น. พระราชประเพณี . พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔.
๒๕๑๗	ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, กรุงเทพฯ: พระจันทร์, ๒๕๑๗. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗.
๒๕๑๘	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปกิณกะคดี . กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๒๔	ประยูทธ สิทธิพันธ์. พระราชประเพณีและประเพณีชาวบ้าน . กรุงเทพฯ: ปรีทัศน์ศาสตร์, ๒๕๒๔.
๒๕๒๕	วิชาภรณ์ แสงมณี, ประเสริฐ ลีวานนท์. ประเพณีและกฎหมาย . กรุงเทพฯ: เดือนสยาม, ๒๕๒๕.
๒๕๒๗	สมาน หอมหวาน. "ขนบธรรมเนียมและประเพณีเกี่ยวกับปรากฏการณ์และเครื่องก่อล้อมพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์." สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
๒๕๒๘	สวัสดิ์ จงกล. "กฎหมายตราสามดวงกับสังคมวัฒนธรรมไทย." จันทร์เกษม . ๑๘๓ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๘):
๒๕๓๐	เกษม ศิริสัมพันธ์. "การสืบราชสมบัติศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี." วารสารนิติศาสตร์ . ๑๗, ๔ ธันวาคม ๒๕๓๐): ๑๓๑-๑๖๑.
๒๕๓๓	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรินติ้ง, ๒๕๓๓.
๒๕๔๐	สุชาติ ไตรประสิทธิ์, และคนอื่นๆ. พิพิธภัณฑ์อัยการไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานอัยการสูงสุด, ๒๕๔๐.

๒๕๔๑-๒๕๔๒	ไรท์, ไมเคิล. "พระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาล." ศิลปวัฒนธรรม. ๑๙,๙-๒๐,๔ (กรกฎาคม ๒๕๔๑-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒)
๒๕๔๕	ศรีศักร วัลลิโภดม. กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.
๒๕๔๖	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีขโมยาจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธี บุญยกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๗๙-๒๓๐.
๒๕๔๖	ปรีดี พิศภูมิวิถี. "กฎมณเฑียรบาล: ขนบธรรมเนียมในราชสำนักอยุธยา และภูมิสถานพระราชวังหลวงอยุธยา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อธิบายนานาสถานในกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, จัดต้นสนียาจารย์, พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัณย์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิดา เลชะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๑๘๑-๒๕๘.

๕.ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายหัวเมือง จะพบว่ากฎหมายตราสามดวงมีอิทธิพลหรือมีเค้าโครงปรากฏอยู่ในกฎหมายที่บังคับ

ใช้ในหัวเมืองต่างๆ ซึ่งในการศึกษาที่ผ่านมาจะพบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องกฎหมายตามวัดต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งฉบับที่คัดจากฉบับหลวงและฉบับที่ได้เค้าไปจากกฎหมายตราสามดวงนำไปผสมกับกฎหมายท้องถิ่นหรือสอดแทรกความเป็นท้องถิ่นของตนลงไปกฎหมาย ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันตามภูมิภาค อาทิเช่น ในภาคเหนือ กฎหมายตราสามดวงอาจจะมีเค้าหรือเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายล้านนา เช่น กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวง คล่องดัดคำ ต้นฉบับวัดปากทอง อ.สารภี เชียงใหม่ (ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น, ๒๕๒๘) กฎหมายพระเจ้าน่านตำนานพระเจ้าให้ (สิงมะ วรรณสัย และพจน์ วุฒิปัญญา, ๒๕๒๓) กฎหมายล้านนา (สมหมาย เปรมจิตต์ และปวงคำ ด้อยเขียว, ๒๕๑๘) เป็นต้น ในภาคอีสาน ได้แก่ กฎหมายอีสานฉบับต่างๆ: รูปแบบและการพัฒนา(อรรถนันท์จักร์, ๒๕๓๑) กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยมราชสำนัก (อรรถนันท์จักร์, ๒๕๒๗) กฎหมายอีสาน: การวิเคราะห์เบื้องต้น (จักรฤทธิ์ อุทโธ, ๒๕๓๘) การศึกษาวิเคราะห์กฎหมายโบราณราชในฐานะที่เป็นเอกสาร ประวัติศาสตร์ (เสาวนีย์ พรหมนาถ, ๒๕๓๙) เป็นต้น ในภาคใต้ ได้แก่ กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ (สารูป ฤทธิ์ชู, ๒๕๓๘) เป็นต้น

ตารางที่ ๕ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางที่เป็นเค้าของกฎหมายหัวเมือง

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
	พิณนัย ไชยแสงสุขกุล. "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา." วารสารนิติศาสตร์. ๒๕, ๑ (): ๑๖๐-๑๖๖.
๒๕๔๔	แก้ว มงคล. เรียบเรียง. บันทึกเรื่องมั่งรายคำตราหรือธรรมศาสตร์หลวงของอาณาจักรล้านนาโบราณ. เอกสารอัดสำเนา. ม.ป.ท.: ๒๕๔๔.
๒๕๑๔	ประเสริฐ ณ นคร. เรียบเรียง. มั่งรายศาสตร์. พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๔. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงไทรกิตยานุพันธ์ (อาสา ไตรระกิตย)

๒๕๑๘	สมหมาย เปรมจิตต์ และปวงคำ ด้อยเขียว. แปล. กฎหมายลานนา . เชียงใหม่:ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สมหมาย เปรมจิตต์. อาหาร ๒๕ (กฎหมายลานนา) ภาคปริวรรตลำดับที่ ๖ . เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ภาควิชา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. จัดทำ. กฎหมายลานนาภาคปริวรรตลำดับที่ ๒ . เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ภาควิชา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. จัดทำ. กฎหมายลานนาภาคปริวรรตลำดับที่ ๓ . เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, ๒๕๑๘.
๒๕๑๙	สมหมาย เปรมจิตต์ ปวงคำ ด้อยเขียว. แปล. ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย . เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.
๒๕๒๑	โบราณคดี, กอง. "กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับนายคักดี รัตนชัย มอบแก่อสมุดแห่งชาติ." ศิลปากร. ๒๒, ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๒๑): ๗๐-๘๕.
๒๕๒๑	ประเสริฐ ณ นคร. เรียบเรียง. มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย . กรุงเทพฯ: บุรพาสาน, ๒๕๒๑.
๒๕๒๓	สิงฆะ วรรณสัย และพจน์ วุฒิปัญญา. ปริวรรต. กฎหมายพระเจ้าล้านต๋านานพระเจ้าให้ . เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมลานนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๓.
๒๕๒๔	ประเสริฐ ณ นคร. ปริวรรต. มังรายศาสตร์ (ฉบับนอตอง) . เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมลานนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๔.

๒๕๒๕	อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "กฎหมายลานนาไทย." วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๕):
๒๕๒๖	ประเสริฐ ณ นคร, และคณะ. กฎหมายวัดกาสา. ม.ป.ท.: ๒๕๒๖.
๒๕๒๖	สมหมาย เปรมจิตต์. แปล. มังรายศาสตร์: ภาคปริวรรต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖.
๒๕๒๗	อรุณ นันทจักร. "กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยมราชสำนัก." ศิลปวัฒนธรรม. ๗, ๕ (มีนาคม ๒๕๒๗): ๑๐๘-๑๑๑.
๒๕๒๘	ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น. กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตดคำ ตำบลบึงวัดปากกก อ.สารภี เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘.
๒๕๒๘	ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น. ธรรมศาสตร์หลวงตำบลบึงวัดล้อมแรด อ.เถิน ลำปาง และธรรมศาสตร์ราชกิจอนาตำบลบึงวัดหัวข่วง อ.เมือง เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครู เชียงใหม่, ๒๕๒๘.
๒๕๒๘	พัชรี โชติถาวรรัตน์. "แนวความคิดทางการเมืองของลานนาในสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑):วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์โบราณภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
๒๕๒๙	อรุณ นันทจักร. "ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: ศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

๒๕๓๑	อรรถ นันทจักร. กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ: รูปแบบและพัฒนา. อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมอีสานโรงเรียนอำนาจเจริญ, ๒๕๓๑.
๒๕๓๑	สารูป ฤทธิ์ชู. "กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้." วารสารรวมบทความ ประวัติศาสตร์. ๑๐ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑): ๕๙-๘๖.
๒๕๓๒	พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. วิจัยพื้นฐาน เรื่องกฎหมายล้านนาโบราณ:วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ เนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.
๒๕๓๕	เทพวิสุทธิเวที,พระ และสมหมาย เปรมจิตต์. อรรถกัมภีร์แห่ง พระพุทธโฆษาจารย์เจ้า: กฎหมายล้านนา. เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๕.
๒๕๓๘	พิธิชัย ไชยแสงสุกุล. "กฎหมายแห่งราชอาณาจักรล้านนา." วารสารกฎหมาย. ๑๖, ๑ (๒๕๓๘): ๑๐๗-๑๑๖.
๒๕๓๘	จักรฤทธิ์ อุทโร. "กฎหมายอีสาน:การวิเคราะห์เบื้องต้น." วารสาร รวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๗ (๒๕๓๘): ๖๑-๘๖.
๒๕๔๐	สารูป ฤทธิ์ชู. "ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้." ทักษิณคดี. ๔,๓ (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๔๐): ๕๗-๖๓.
๒๕๔๖	จักรฤทธิ์ อุทโร. "ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับ กฎหมายฉบับเฉลยคดีที่พบในหัวเมืองต่างๆ" เอกสารประกอบ การประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและ ภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แวน สองสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน ฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๖. แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ชาวต่างชาติแต่ละคนที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาจะมีความรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น การบันทึกเกี่ยวกับกฎหมายไทย (กฎหมายตราสามดวง) มีความแตกต่างกัน พบว่าชาวต่างชาติที่เข้ามาในพระนครศรีอยุธยามีการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องเล่าและเรื่องที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง เช่น การพิสูจน์ด้านน้ำลยเพลิง ชาวต่างชาติจะบันทึกวิธีการพิสูจน์ที่ได้พบหรือว่าได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ การลงโทษด้วยวิธีการต่างๆ และการที่ชาวไทยต้องมีสังกัดหรือต้องสังกัด เป็นต้น ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยาและบันทึกเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรูแปง (ดรูแปง, ฟรังซัวส์, ๒๕๒๒) ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) (แซรวาส, นิโกลาส์, ๒๕๐๖) ราชอาณาจักรสยาม (ลาตูแบร์, ซีมอง เดอ, ๒๕๑๐) ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เล่าเรื่องเมืองไทย (ปาลเลกัวซ์, ๒๕๐๖) ฯลฯ เป็นต้น

ตารางที่ ๖ กฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๕๐๖	ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องเมืองไทย. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
๒๕๐๖	แซรวาส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
๒๕๑๐	ลาตูแบร์ ซีมอง เดอ. จดหมายเหตุลาตูแบร์ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

๒๕๑๙	เวลล์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. พระนคร: เจริญรักษ์, ๒๕๑๙.
๒๕๒๒	ดรูแปง, ฟรังซัวส์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรูแปง. แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๒.
๒๕๒๙	Francois Caron and Joost Schouten. Francois Caron and Joost Schouten: A True Description of The Mighty Kingdoms of Japan and Siam (1671) . Bangkok: Siam Society, 1986.
๒๕๓๐	ดรูแปง, ฟรังซัวส์ อังรี. ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
๒๕๓๑	ปาตูซ, ยอร์ช. "บันทึกของยอร์ช ปาตูซ (Georges Podoux) ที่ปรึกษาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗." แปลโดย สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. วารสารนิติศาสตร์. ๑๘ (มิถุนายน ๒๕๓๑):๑-๓๘.
๒๕๔๐	ดูปลาตร์, หลุยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

๓. บทสรุป

รายชื่อหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายตราสามดวงตามแนวการศึกษาข้างต้น พอจะทำให้เราทราบว่า มีการศึกษาอยู่หลายแนวทางแต่ทว่าการศึกษาและผลงานที่กล่าวมานั้น ยังไม่ครอบคลุมถึงตัวเอกสารที่เป็นเนื้อหาสาระของกฎหมายตราสามดวง กล่าวคือ ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ วิพากษ์กฎหมายตราสามดวงทั้งฉบับ (พิมพ์) ในฐานะที่เป็นเอกสารสำคัญของชาติและ

เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในบทความนี้อาจจะเป็นเพียงชิ้นส่วนหนึ่งของภาพปริศนาที่ต่อกัน เพื่อให้การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและกฎหมายตราสามดวงเป็นรูปเป็นร่างเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษากฎหมายตราสามดวงยังต้องอาศัยความรู้จากศาสตร์สาขาอื่นๆ เพื่อทำให้เกิดภาพประวัติศาสตร์ไทยที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

เกี่ยวกับผู้เขียน

จักรกฤษณ์ อุทโธ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี นักวิจัยในโครงการวิจัย
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวล
กฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

นักภาษาโบราณ กลุ่มหนังสือตัวเขียน
และจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรม
ศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม นักวิจัย
ในโครงการวิจัย “กฎหมายตราสาม
ดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก”

วินัย พงศ์ศรีเพียร

เมธีวิจัยอาวุโส สกว., หัวหน้าโครงการ
วิจัย “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะ
มรดกโลก”

วีรวัลย์ งามสันติกุล

เลขานุการโครงการและนักวิจัยใน
โครงการวิจัย “กฎหมายตราสาม
ดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก”

**โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิจัย**

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร	ประธานที่ปรึกษา
๒. ศาสตราจารย์ วิสูตร บุญยกุล	ที่ปรึกษา
๓. ท่านผู้หญิง วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๔. พลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัณย์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๕. ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์	ที่ปรึกษา
๖. อาจารย์ จุลทัศน์ พายฆรานนท์	ที่ปรึกษา
๗. รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์	ที่ปรึกษา
๘. ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร	ที่ปรึกษา
๙. รองศาสตราจารย์ แสงว บัญเจลิมวิภาส	ที่ปรึกษา
๑๐. Dr. Peter Skilling	ที่ปรึกษา

หัวหน้าโครงการและคณะนักวิจัย

๑. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร	หัวหน้าโครงการฯ
๒. นาย กฤษฎา บุญยสมิต	นักวิจัย
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จักรฤทธิ อุทโย	นักวิจัย
๔. นางสาว จิราธร ชาติศิริ	นักวิจัย
๕. อาจารย์ ดร. ชาณุณรงค์ บุญหนุน	นักวิจัย

๖.	อาจารย์ บัวริน วังศิริ	นักวิจัย
๗.	อาจารย์ ปรีดี พิศณุวิทย์	นักวิจัย
๘.	อาจารย์ พงษ์กัญญา แม่นโกศล	นักวิจัย
๙.	นางสาว พิมพ์พรรณ ไพบูรณ์หวั่งเจริญ	นักวิจัย
๑๐.	นางสาว พิมพ์พรรณ ถ้ายอง	นักวิจัย
๑๑.	อาจารย์ ภักดีกุล รัตนา	นักวิจัย
๑๒.	อาจารย์ เรืองวิทย์ ถิ่นปนาท	นักวิจัย
๑๓.	อาจารย์ วรพร ภู่งศ์พันธ์	นักวิจัย
๑๔.	นางสาว ศิริพร กรอบทอง	นักวิจัย
๑๕.	อาจารย์ ศิริพร คานเพชร	นักวิจัย
๑๖.	อาจารย์ ศศิกานต์ คงศักดิ์	นักวิจัย
๑๗.	นาย อติรุจ คັນบุญเจริญ	นักวิจัย
๑๘.	นางสาว วีรวัลย์ งามสันติกุล	นักวิจัยและเลขานุการโครงการฯ